

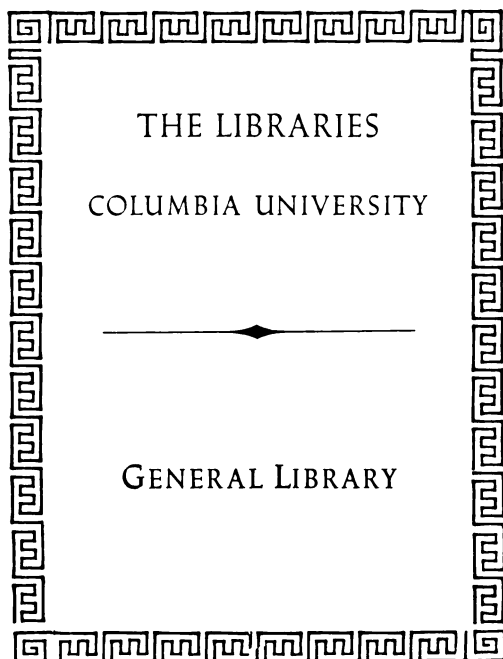
COLUMBIA LIBRARIES OFFSITE

CU60618450

BX4854.H8 F39

Ora-mutato;

3194. *[Handwritten signature]*
[Faint handwritten text]

ÓRA-MUTATÓ

FÁY ANDRÁSTÓL.

1842.

Ugy. Török Bal Unok,
barátságos közlésre jelenl

a' szerző.

Érte. Értel.
718
Jeg.
66

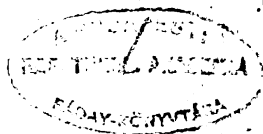
ÓRA-MUTATÓ.

JÓAKARATÚ HITFELEINEK

MUTOGATJA

FÁY ANDRÁS.

F. R. F.

PESTEN,
NYOMT. TRATTNER ÉS KÁROLYT BÉTŰJIVEL.
1843.

BX
4854
• HE
F39

14198 H

Az idő, reggelen túlhaladva, délfele jár immár. Munkában fárad a' dolgozó nép mindenfelé. Egyedül mi vesztegeljünk-e, mintha éji sötétség nyomná a' földet még is? — Lesz tudom, ki gombos vagy kakasos tornya' késő órájára fog mutatni, 's mondani: „mit bolygatod te korán nyugtalan, békéjét és idejét nyugal munkának?” De én im órám tartandó álom-mámoros szeme eleibe, 's ő hinni fogja, hinni kénytelen lenni, hogy óráim jól jár, 's itt a' munkának ideje; merő órámat — a' nap után igazítom, és mióta Jósua ezt megállította, sem fordul az, sem változik! . . .

Nam si vel terram despleimus medio die, vel intuemur quae aspectui nostro circumcirca patent, validissima perspicacissimaque acie videmur nobis praediti: at ubi solem suspicimus, atque arrectis oculis contemplamur, vis illa, quae egregie in terra valebat, tanto fulgore protinus perstringitur, et confunditur, ut fateri cogamur, illud nostrum in considerandis terrenis nomen, ubi ad solem ventum est, meram esse hebetudinem. Calvini Inst. I: 1. 2.

Die Wahrheit hat allezeit rumort, und die falschen Lehren haben allezeit: Frieden, Frieden! gerufen.

Luther.

E l ő s z ó.

Többen vannak hitfeleim között, kik mindazokat, miket ez iratocska magában foglal, jobban elmondhaták vala mint én; de tán alkalom-hiány, tán helyzet, tán viszonyok' hatalma gátolandják vala náluk a' tollat; 's így mindezeket nekem, önveszélyemre kelle elmondanom. Elméleti és bölcséleti mélységek, vagy fölsedezések könyvecskémbe nincsenek; legfőlebb tapasztalati jegyzetek, gyakorlati észrevételek, és javaslatok, miket életből és körülményeinkből meríték, 's némileg rendszeres formában adék elő. Némelly eszmék, mik ez iratban feszegettetnek, nem újak immár azok előtt, kik a' protestáns világnak, különösen németországnak egyházi és iskolai újabb reform-mozgalmait figyelemmel kísérek; de a' feljövő napnak nem elég csak a' hegy-ormokat szegni be arannyával, szükség lelővelnie jótékony sugarait a' völgyekre is, és mindenhol tenyészet él; mert legkisebb plánta is ó mint sováróg az éltető nap után! Én a' prot. iskolai és egyházi reformnak ezen új és ném új eszméit, némi rendszerben igyekvém következtetni; mert untalan elmém előtt forgott a' m**i Levitának egykori posta-csézája. Ennek agyai kimozdultak, tengelyei kikoptak, bőr és posztó meglyukadoztak, az egész alkotmány dőcögött és rázott, 's a' szegény agg Levita, kiolly

formán hányaték csészájában jobbról balra és ismét vissza, miként búza-szemek a' rostában, a' kocsist kurholta, hogy nem jár a' kerek-vágásban, ez a' nem egyformán húzó, hanem rángató lovakat szidta, majd az úti-biztost, ki botrányosan rosszul tartja fenn az utakat, és végre vármegyét, melly biztosára nem ügyel. Sokan menének el a' megviselt cséza mellett, ki egyik, ki másik baját róva meg annak, és a' jó Levita haza térve, miként hallá és időben erszényben reá ére, föltozgatá, tóldozgatá fuvar-alkotmányát, de melly tovább is csak döcögött, rázott; mert a' cséza—avit és korhodó vala! Egész holtáig a' Levitanak tartott mind a' föltozgatás, mind döcögés és rázás, mert a' cséza, évről évre mégis csak eldöcögött a' szomszéd faluig, 's a' Levita szűk jövedelme nem bira meg új csézá, vagy czélszerű rendszeres kijavítást. Így vagyunk mi sokban oskoláinkkal és egyházi igazgatásunkkal, ámbár hála az égnek, még nem épen olly agg-viseltem, mint a' jó Levita a' maga csészájával; de a' felletti panaszokkal és észrevételekkel, 's ezekhez képest tett föltozgatásinkkal, mindenben úgy. Teszünk, teszünk egyszer - másszor valamit, de olly keveset, és legtöbbnyire olly lényegtelen, kor' és haladás' kívánsághoz képest, hogy szót is alig érdemel. Mi ennek az oka? Kétségen kívül az, hogy rendszeresen nem ismerjük bajainkat, 's rendszertelenül ott kezdjük kijavításinkat, hol alkalmak és visszaélések' egyes esetei vezetnek azokra bennünket, 's ezekben is rendszerint a' legközelebb fekvő okokat ragadván meg csak, a' külszínleg mutatkozó symptomákat vesszük, tősz nyavalya helyett, orvoslás alá.

Iránya tehát könyvemnek egyedül az, hogy a' prot. különösen ref. oskolai és egyházi kormányzásnak hiányait, egész forrásokig nyomozván fel, azokat ezen forrásokkal, és orvoslási kimutatásokkal együtt, némi rendszerben tántessem elő hitfeleimnek; nem mintha

vélném, hogy én fuvandom meg azon trombitát, melyre Jeriko' falai leomlanak, hanem hogy nálam lelkesebbeket, bele - fuvásra és munkálásra serkentsek. Sokat feszegetek én itt, mikbe kis rendszerecském vona be; de elég józan vagyok nem követelni némellyekben egyhamar teljes orvoslást, szívemből megelégedvén kevesebb, de rendszeresebb haladással. Legtöbbje a' czélszerű reformoknak, kétségen kívül a' jövő ivadéknak lesz feladata, épen azon okból, melyből Móses 40 évi pusztai vándorlás után, új ivadékok kívánt bevinni az ígért földre. De minden lelkesnek kötelessége elvetni a' jó magot, hogy legyen minek kikelni. Azzal gondolnunk nem kell, hogy azonnali aratásnak sikere nem mosolygófáradalmaink' élébe. Vet a' gazda, nem ügyelve, hogy vetéskor zordon az idő; mert járhat keléskor és érleléskor kedvező, és tudja: hogy ha nem vet, nem arat.

Keresetlen sőt pongyola irás - módomat, nemcsak távol ejtém minden neologismustól, hanem még egyházi és iskolai latin műszavainkat is egész épségökben használtam fel; mert ismertem mezőmet, 's ezért telhetően megis spékelém állításaimat, tapasztalati szabályaimat és következtetésimet, számos tekintélyi utasításokkal, hogy a' vélemények ne újaknak és enyimeknek a' kis emberéinek, hanem nagy férfiak. már agg korban nyilatkozott gondolatjainak tessenek' Mert régi tapasztalatom, hogy nálunk a' *quid?* későbbi kérdés a' *quis* után! Számosak munkámban az ismétlések is, számosabbak mintsem azokat az írói kerekdedség megengedheté vala; de tudám: miként vannak igazságok, miket sokszor szükség ismétlenünk, hogy megragadjanak, 's miknek megragadniok kell, mert sok függ tőlök.

Mind e' jó irányom és szerénységem mellett is, videor mihi videre azon legio nehezteléseket, mikre kis könyvecském nyújtand alkalmakat. „Mit akar e' laicus

egyházi dolgainkban?“ mondandja az egyik, 's szája némi superioritási gúnyra vonúl félre. Ezt azzal kívánom megnyugtadni, hogy én a' theologicumokat, nem kivonatokban, hanem egész terjedelemben, később még a' görögöt is hozzá számítva, valóban felvívém vala szinte a' papi censuráig, 's azokban két nevezetes férfiú: Porkoláb István pataki theol. prof. és általam örök hálával tisztelt jó nevelőm, Kovács István, cserép - új falusi predikátor, valának oktatóim. Épen laicus tehát és peregrinus in Izraele nem vagyok. — Másik önhittségnek nevezve merényemet, jogomat hozandja tán kétségbe, kimondhatnom testületek ellenében azt, mit igaznak látok, és feszegethetnem azoknak hiányait; mert úgymond: ki bízta ezt reám? Könyvecském' czikkeiben úgy hiszem eléggé kifejtém jogomat a' vallásos társaság' céljaihoz és eszközeihez, mint ellenben jogát a' társaságnak csekély intelligenciácskámhoz, 's e' nehezteletől szabad legyen magára könyvecskémre utasítnom. — De megkell engesztelnem azon harmadikat, ki fészke-m' mocskolásával fog vádolni, mert prot. testületeket, és egyeseket nem kimélek, 's világ' elébe hozék hiányokat, mik egyházunknak és iskoláinknak, úgymond, kisebbségére szolgálhatnak. Ez kemény vád, 's annál veszélyesebb reám nézve, mert némi valószínűség mutatkozik benne; némi kegyeletlenségnek viseli az színét, ha azoknak hiányait tárjuk elő, kiknek tisztelettel és hálával tartozunk. Nem tagadom, sokáig küzdtem én is magamban: nem volna - e helyesebb a' prot. superintendentiáknak küldenem meg észreveteleimet, 's azokat kérnem meg ezeknek, ha érdemlik, figyelembe - és orvoslásba - vételére, mint nyomtatás által közre - tenni azokat? De tiszta jó szándékom, 's lelkemnek önérzete győztek a' kétkedésen, 's én az utóbbira határozám magamat. Okaimmal legyen szabad ezúttal adósnak maradnom. Kinek szeme van a' látásra, és füle a' hallásra, bizonyosan érteni fog. Nekem

szívemen fekvék a' siker, legalább az elvetett magnak biztos kikelése. 'S kérdem: veszthetnek-e oskolák és egyház e' fölléptemmel? Úgy hiszem, nem. Az egyháznak joga van anyagi és szellemi segélyemhez. Ha ezen utóbbi, mit nyújtok, neki nem tetszik, félre teszi, 's ő hív anyám, én hű fia maradok. A' prot. egyház fénylő tükör belül, mert isteni hagyományt rejt; de külseje emberektől függ, ezen emberek gyarlók és tévedhetők, és azért, hogy a' hű fiú kimutatja, miként ezek tévedtek, és tévednek, az egyház, belső lényegében mindenkor tükör-tiszta maradand. Ezt ő nemcsak nem veszi rossz neven, de szinte ohajtja; mert efféle megrovások orvoslásokra vezetnek, és megóvják a' jámbor anyát azon gyanújától az idegennek, hogy a' fiak' tévedése az anyáé. A' külső föltoktói tisztogatás pedig, egyszersmind neveli a' belső fényt. Helyesen mutatóm-e ki a' tévedéseket? az más kérdés; ezt az elnem fogult jók ítélik meg. Én csak lelkem sugallatát követem; sugjon más lelkemnek és közönségemnek jobbat, 's én áldással övé vagyok. De addig elhagyom hangzani fülem mellett az obscurantismus' és pietismus' minden rivalgását, 's a' kajánság' minden gyanúsítgatási ellenében, nyugodt lélekkel tiszta szándékom és önérzetem' palástjába burkolom magamat! Kérdem: nem hübb tagja-e az egyháznak, és hálásabb növendéke-e az oskoláknak az, ki orvoslás végett hiányaikat fedezi fel, mint kik mindkettőt ál-kegyeletességből hiányaikban sínleni hagyják? Ki hallgat ott, hol szólnia köteleesség, nem egyházat és oskolákat tisztel, hanem agg időknek és emberek' tekintélyeinek bókol, 's ezeknek mosolyai többek neki, mint egyház' és oskolák sohajai! Egyébiránt gúnytól és vaskosságtól távol tartám magamat. Egyes kijelölések nélkül általánosságban igyekvém maradni, hogy senkit ne sértsek; igaz-szólásomban pedig részrehajlatlan egyenességet törekvék kimutatni; megrovásaim általánossága alól senkit, kit azok

illeteknek önmagamat sem vevém ki; azon meggyőződésben lévén, hogy mikor a' mea culpát mindenikünk-re kimondjuk, neheztelésnek helye nincs; mindenikünk-ről szól a' lecke, és egyikünk-ről sem; e' szerint tekinthetjük a' bajt mint miénket, a' hibát, mint másokét. Mindezeknél fogva tehát megrovásaim nem kisebbitései egyháznak és iskoláknak, hanem jóakaratos és közügyért buzgó felszólítások azok hiányai' orvoslásaira, hogy olly fényben ragyoghassanak azok, mint érdemlik; mit eszközölhetni is fogunk, mihelyt kis személyeinket a' nagy ügy mellett feledni tanuljuk.

Hogy azonban minden jószándékom és igazságom sem fognak megmenthetni gáncsoktól, jól tudom. Vannak emberek, kik tespedésnek szégyenét igyekvén elhárítani magoktól, uton útfélen mutogatják, hogy ők elvből nem tesznek semmit. Ezért kárhóztatva kelnek ki mindenki ellen, ki mozog, és mozgásra int. Vannak, kik egyház és iskolák' oszlopainak kívánnak tekintetni, 's oszlopságukat azzal bizonyítgatják, hogy pietismus' inertijával, de egyszersmind túlbuzgósággal takargatnak minden hiánykakat, mik nálunk egyház és iskolák körül mutatkoznak, és lelkes tetteleges orvoslás helyett, gyáva védelmeire kelnek azoknak, mihelyt valaki feléjük tapint. Ez nekik vallásosság, kegyeletesség, hűség és hála! Vannak kik bajusz alatt gyakran morognak egyes hiányok és visszaélések ellen; de óvatosan hallgatnak ott, hol felszólalásnak és orvoslásnak helye és alkalma mutatkozik. Ezek az úgynevezett áldott jó emberek, kik békében megeszik otthon reggeli, déli és estveli falatjaikat, szívogatják kályha mellett pipáikat, 's még a' légynek sem vétenek. Nincs a' jámborok ellen semmi kifogásom; de viszont azt kérem tőlök: nekik se legyen ellenem. Mert hazának, egyháznak, iskoláknak csakugyan vannak teendői, bajai, és hiányai, mikbe még is csak bele kell

szólni valaméllíykünknek, már ha vétünk is a' légynek, 's kályha mellől mozdúlnunk kell is. Ha hibásan szóltunk, nem baj; mert az igazság hullámzó folyam, mely ha ideiglen háborog és egyenetlenkedik is, de vihar' csendesültével tükör - simává egyenlíti ki magát. Vannak kik kényelmet, vagy parányi érdekecskéket aggodalmasan féltnék minden változástól. Vannak kik nem pártolnak semmit, mi nem nálok fogantatott. Egyszóval vannak emberek, kiknek tetszeni nem tudtam soha. Ez az én sorsom, ez az ő sorsuk!

Lehet azonban, hogy némellyeket kihagytam, miknek helye fogott volna lenni könyvecskémbe, némelly tárgyakat nem minden-oldalulag fogék fel, 's legtöbbeket ki nem meríték teljesen. Ollykor tán adataim, utasításaim hibásan hordattak fel, gondatlanságom és sietségem tán ittott nyelvhibákat csúsztatának be; egy pár helyen tán élesség, ön-feledkezés is lépé meg különben óvatos tollamat, tán némelly tanaim hamisak 'stb. Ám lakoljak mindezekért, sőt minden valódi és képzelt bűneimért, mik lelkemnek tisztaságán kívül fekszenek; csak Istenért tisztelt uraim, rokonim, barátim, feleim, az ügyet magát ne büntessétek közönyösséggel, részvétlenséggel, vagy annak ámulásaival, hogy minden jól megyen egyházban és iskolákban, tehát nyugtan pihenhetünk! Hol számos és sok oldalú a' panasz, ott vagy forrásoknál a' hiba, vagy az egész rendszer reformot kíván. És itt több mint három millió protestansnak java, és néhány in loco desipiens antiquitásnak érdeke, 's javallata állnak egy mérlegen! Ki bírna habozni? Ha közjót akarunk, felednünk kell, hogy egykét egyes érdekecskével ütközésbe jövünk. Maga a' jó Isten is így járdal a' természetben. Használ-e az áldott tavaszi és nyári eső mindenkinek? nem zúz-e egyes fát, kertet, vidéket öszve a' léget tisztító vihar?

Dante a' maga isteni comédiájában, a' pokol egyik főbüntetésének mondja azt, hogy az elkárhozott, hátra szegzett arczával előre nem, csak hátrafelé nézhet, 's ha előre haladni kíván, hátra lépni kénytelen. Előre tehát feleim! az akarat és munka mieink, siker az ég' uráé!

Költ Pesten, Márt. 28. 1848.

A' helvétiai vallást követők, mult 1841. évi September 9-én conventi gyűlést tartottak. Elnöknek a' két haza' köztiszteletű férőja, Teleki József gróf választatván el, ugyan ő felszólította a' Conventet, nyilatkoznék: megkivánja-e az elnökséget osztatni világi és egyházi között? Némellyek megosztás mellett nyilatkoztak, 's véleményöket a' helv. vallás-követők' egyházi igazgatásának canonikai szerkesztével, 's eddigi szokással támogaták; mi szinte többen ellenzők a' megosztást — mellynek tárgya végre is véleményadás végett az egyházkerületekhez utasított — 's nevezetesen én a' protestantismus' szelleméből igyekvém megmutatni, a' kétfejű elnökség' mint hierarchiai elem' meg nem állhatását. Nyilatkozatom többek által félreértetett, 's különösen fájlatva sejtém az egyháziak' ingerült szemvillaikat, miket a' vélt jog-tapodó ellen lövellének, de mosolygva egykettőt, ki tudós superioritás' önhittségével sajnálkozék rajtam laicuson, ki többet akarok tudni a' protestantismus' szelleméből, mint jó őseink, kik az egyházi igazgatás' minden részleteiben átvonuló vegyes kormányban megnyugvának, többet mint azok, kiknek a' protestantismus' fejtegetése éjjeli nappali foglatosságuk. Lelkemnek tisztáu világlék ugyan az igazság' szent fáklája; jól érzém ugyan szándékom tisztasága mellett: miként igaz ösvényen járok; de józan számolásom nem hagyván kétkedni abban, hogy szokás, divat, előítélet, fennálló szabályok, 's bár mi uton nyert előjogok' bírásai, nem olly dolgok, mik egy pár órai rövid fejtegetésnek, vitának engedni kívánnának; hogy most a' hazának

annyi fontosabb teendőji közt, mik méltóbban foglalják el a' honi főket és szíveket, mint egyes visszaélések orvoslásai tehetnék, a' conventi elnökség csekélyebb fontosságú tárgy, mintsem megérdemelné nagyobbaktóli elvonását a' hon figyelmének; hogy most midőn szakadások' egyesítésére dolgozik minden jó kebel és jámbor szándék, almáját bár ideigleni viszálynak is elvetni korszerűtlen vállalat fogna lenni — megvallom fenebbi elvemet *ex úttal* tovább sürgetni nem ohajtam, sőt jobb kifejtő időre várni, az elvetett eszmét érlelésnek adni által, és addig hallgatni magamat eltökélém vala.

Azonban másként akarák ezt a' végzetek! A' szó nem maradt a' terem' falai közt, nyilvánosságnak adák azt a' hirlapok által, és csak hamar nem egyedül elvem' alaptalansága, de személyem tiszta szándéka ellen is szavak emelkedének. Aristocratiai zsarnokság' hajlamával vádoltatám, ki a' világi fény, erő és hatalom' zsámolyául kívánom lealjasítani az egyházi rendet, 's ezen czélom' ürügyeül, a' különben is eléggé nyomasztottat, hierarchiai törekvés gyanujával terhelni. Illy vádat tűrnöm nem valaszabad, megkelle előznöm a' várás idejét, 's bár nem örömet feltörnöm a' hallgatás' pecsétjét. Később rendezve gondolatimat, veszté kedvellenességét előttem a' felszólalás. *Használni!* vala élfem minden törekvése, jelszava; és im alkalom nyílik meg nekem, mint vélém, hasznos és szükséges dolgokat, kis ügy mellett nagy igazságokat mondani el hitfeleimnek, miket lánczszemes füzetöknél fogva egyszersmind elmondanom lehet, illik, sőt kell; miket idő, haladás, tudományok fejlődései, és ész' szabad használata immár megérlelték, mik egyes sugarakban immár itt ott fénylenek is, de mik teljes fényben, obscurantismus', pietismus', önzés', előítéletek', és megrögzés' ködein keresztül áttörni nem erősek még, 's ez erőt lelkesek törekvéseitől várják. Távol vagyok ugyan annak hiúságától, hogy magamat ez erősek közül valónak higgyem; de miért ne felhívónak? hibázhatásomat megismérve, miért ne olly hazafinak

és protestansnak, ki egyben jót mondván követelhet, másban megczáfoltatván engedni kész? Érzettem, hogy nem tövis-telen az ösvény mellyre léptem; de érzém azt is, hogy ezen csak kis személyem veszthet, a' nagy ügy pedig csak nyerhet, nyernie kell; mert bár milly gyengék is egyes emberek' szózatai, az igazság ellenállhatlanul erős, mihelyt fátyla meggyújtatott. 'S ez meggyújtatott azokban, miket itt mondok immár rég, és én csak kitűzöm jó hazánkban azt, mint sok eszmében nem első, úgy sokban, hinni szeretem, nem is utólsó.

Később megbarátkozám az idővel is, és időtlennék nem tudám tekinteni felszólalásomat. Hiszen ha békes reformok korában élünk, miért lehetne nekünk' korai, vagy nem eléggé fontos, egyházi igazgatásunk' reformja? Különösen most, midőn a' budai zsinat határozatit elégteleneknek tán korszerűtleneknek is tartva, új canonokért sörvargunk, újaknak erősítéseért folyamodni készülünk, nem állunk - e épen küszöbén ennek? Győződve vagyok: inkább leend szavam *szó a' maga helyén*, mint általam tisztelt nagy enyedi professor Péterfi Albert úré, melly századunk 84-ik számában conventi nyilatkozatom ellenében megjelent, 's mellyet im itt egész terjedelmében közölök:

Egy szó a' maga helyén.

A' múlt és jelen 1841. 2-ik félévi 76-ik számában felhozatik: „hogy a' pesti helv. hitvallásu conventen, a' tiszántúli egyházi főgondviselő b. Vay Miklós ő mltga, az eddigi szokás és a' helv. hitvallásu felekezet canonai nyomán mutogatván: mikép a' helv. hitvallásu protestansoknál mindig vegyes egyházi és világi kormány divatozott, 's mikép a' vegyes rendszer a' helv. hitvallásu protestansok minden nagyobb és kisebb testületein átvonul, a' kormánynak egyházi és világi elnök közti megosztását indítványozá. E' javaslat

rövid, de élénk vitát idéze elő. Fáy András, Nyáry Pál, és Enzsel Sándor valának az ellenvélemény' szószólói. Fáy jelesen a' protestantismus eredetéből és szelleméből mutatá meg, miként épen a' hierarchiai bilincsek' széttörése feküvék a' reformatio czéljában; és így illy a' reformatio szellemével, mellynek egyedüli forrása 's alapja az Evangelium, merőben ellenkező hierarchiai elemnek', vegyes kormánynak, és kétféjű elnökségnek, behozatalát elhatározottan ellenzé. Nyáry a' megosztott hatalomban szakadás' csiráit látta elhíntve. Tétetett szó utasítás hiányáról is. Az indítványozó kijelenté, miszerint álmában sem sejdített volna illy erős ellenszegülést, 's javaslatától elállván, a' kérdésben forgó vegyes elnökség' iránt, utasítást indítványozza kérni az illető superintendentiáktól, mi azonban el is lőn fogadva."

Nagy köszönet a' protestantismus szellemét igazán értő és érző, 's a' protestans egyházi igazgatást minden egyoldalúság és súlyegyenetlenség ellen biztosítani kívánó, b. Vay Miklósnak, hogy illy igazságos irányban hozá szönyegre a' 'protestans egyház' igazgatási főelvét, mellynek eldöntésétől függ leginkább magyarhoni protestans egyházunk' békés, vagy háborús, és boldog, vagy boldogtalan jövője. Valóban méltó tehát ezen kérdés nem a' rövid 's heves vitára, de a' minden oldalú csendes megfontolásra és felvilágosításra; kivált épen most, midőn a' két protestans felekezet egyesülni akar; mert alig lehet itt valami veszedelmesebb, mint egy általános hatásu, 's az egésze kiterjedő elv dolgában ingadozni, 's azt a' netalán valamelyik részen álló nagyobb erő önkénye alatt hagyni. Visgáljuk meg azért a' dolgot közelebbről, 's én reméllem, hogy a' közjónak olly értelmes és buzgó baráti, mint Fáy, Nyáry, és Enzsel, a' legszigorúbb critical visgálat' eredményét nem csak elfogadni, de a' mellett állani, 's az iránt másokat is, nagy tekintetű szavakkal felvilágosítani készek leendnek.

Azonban, hogy a' dolgot annál alaposabban felfoghas-
 suk, legelőbb is ezen kérdést kell feltennünk: hány elem
 van a' protestans egyházi igazgatásban, egy e vagy kettő;
 és ha kettő van, valljon azok a' coordinatio, vagy subor-
 dinatio viszonyában állanak - e egymással? Az első kér-
 désre nézve, úgy hiszem nincs magyarhonunkban egy pro-
 testans is, ki azt állitná, hogy egyházi igazgatásunkban
 csak egy, akár egyházi, akár világi, elem legyen; noha
 Fáy' állítása, egész következetességgel átvive, mint alább
 meglátjuk, ide vezetne. Ugyan is az első eset vagy is a'
 csupa egyházi kormány, merőben ellenkezik a' protestanis-
 mus lelkével; a' második pedig, vagy is a' csupa világi
 kormány a' legtermészet-ellenibb, 's éppen olyan, mintha azt
 kívánná valaki, hogy a' katonákat vagy orvosokat csupa
 nem katonák és nem orvosok igazgassák, 's azoknak ma-
 gok közül semmi felsőségük ne lehessen. E' szerint tehát
 a' kérdésnek csak második ága marad hátra, hogy t. i. vall-
 jon igazság szerint a' két elem közt a' subordinatio vagy
 coordinatio viszonya áll-e? És itt megint, ha subordinatiót
 veszünk fel, két eset lehetséges; mert vagy a' világi elem az
 egyházinak, vagy ez amannak lehetne alárendelve. Az első
 nem hiszem, hogy egy magyar protestans pap is avagy csak
 száján is kiereszteni merné; 's ha valaki elég örült lenne ezt
 tenni, akkor a' világi rendnek az egyházi rend feletti magos pol-
 gári állása bizonyosan kinyitná annak beragadott szemét, 's
 meggyőzné az ábrándozót arról, hogy ezen eset, azonkívül,
 hogy mind az igazsággal, mind az állandó gyakorlással ellen-
 kezik, még lehetetlen is. Marad tehát e' szerint az utolsó eset,
 hogy t. i. a' világi elem legyen az egyházi felett, mit a'
 fentisztelt férfiak követelnek; még pedig Fáy azért, mert
 a' szegény protestans papok hierarchiájától, Nyáry pedig,
 mivel a' kettős kormánybol eredhető szakadástól fél. De
 mielőtt az Evangéliomra, 's az eredeti egyház' gyakorlatára
 mennénk, lássuk, ugyan mi következik a' Fáy állításaiból?

Nem egyéb, mint az, hogy azon vegyes igazgatási rendszer, melly — mint b. Vay Miklós igen helyesen kifejti — mostan a' magyarhoni reformatusok minden testületein átvonulván, 's a' két elemet egyesítvén, a' ref. egyházat boldogítja, és a' mellynek csendes békéje hozá elő egyházunk kebelében, az általános nevelés javítása 's tökéletesedése körüli jótékony törekedéseket is, csupa hierarchiai bitorlás, és az Evangyeliom 's reformatió szellemével ellenkező visszaélés. Mert valóban azon állítások szerint, ha következősek akarunk lenni, a' püspököket is, mint az egyházkerületek, 's az esperesteket is, mint az egyház vidékek papi elnökeit, egyszerre elkellene törölni, hogy csupán a' főgondviselők maradjanak mindenütt egyedüli elnököknek; 's ekkint ne létezzenek sem kétfejű kormány, sem szakadástoli félelem, sem hierarchiai elem. Valóban, ha Fáy értelmében vesszük a' hierarchiai elemet — melly hogy merőben egyéb valami, alább látandjuk — úgy végre egy papot sem kell egyházi gyűlésbe bocsátni, hanem ha humillimus auscultansnak; mert a' szavazattal bíró papok is csak a' Fáy szerinti hierarchiai elem részei, 's habár külön külön nem bírnak is olly nagy sullyal, de együtt többet tesznek, mint egy papi elnök. Ime illy eredmények folynak Fáy állításai-
 bol, mellyek nem hiszem, hogy a' heves vita közben észbe jutottak volna. Mert ugyanis vagy — a' ref. magyar egyházban mostan uralkodó, 's a' két elem tökéletes összeolvadására, 's annál fogva állandó békére törekedő rendszer-
 nél fogva — a' conventnek is, épen úgy mint a' superintendentiáknak 's tractusoknak, lenni kell papi elnökének; vagy pedig az úgynevezett kétfejű kormányt mindenütt el kell törölni le a' legutolsó falusi papig, ki mindeddig, az ő helybeli egyházi tanácsának papi elnöke. De itt még azt sem hagyhatjuk szó nélkül, hogy a' kétfejű szó nagyon kétes értelemben van véve, mert csak akkor lehetne igazán kétfejű kormány, ha az egyházi tanács csupán egy elemből állana;

most pedig, úgy a' mint Fáy úr akarná a' kormányt, inkább
 fél fejűnek lehetne nevezni; mert itt a' két fő tesz egyet, és
 egymást kiegészíti, midőn mindeniknek saját elnöki köre van,
 's mindenik, mint elnök, saját körében maradván — mint
 ezt a' tapasztalás, hála az égnek! több öröndetes példák-
 ban bizonyítja — társával a' legidvesebb egyezésben, 's
 egyesült erővel dolgozhatnak az egyház' javára. És még azon
 esetben is — feltéve, de meg nem engedve — ha a' két el-
 nök a' gyűlésben együtt meg nem férhetne, az igazság azt
 kívánná, hogy mindenik külön külön a' saját körébe tartozó
 tárgyak eldöntésében elnökösködjék; mert azt csakugyan
 soha elvitatni nem lehet, hogy papi elnökre — ha mindjárt
 nem kívánná is azt, mint alább látandjuk, az evangéliom,
 az eredeti egyház' gyakorlata, 's maga a' reformatio és pro-
 testantismus' szelleme — már csak a' hittani 's papnevelési,
 és sok egyéb tisztán egyházi tárgyak' tekintetéből is, mul-
 hatatlan szükség van. És ime épen ez a' mód az, melly
 mellett szakadástól félni nem lehet, ha t. i. a' két elem egy-
 mással tökéletes sulyegyenbe tétetik. Ellenben az olly egy-
 ség, mellyet jogesonkító egyoldalú nyomás éa tekintet szül,
 vagy minden nemes szabadságot levetkező, 's a' hasznos
 tanácskozássra merőben alkalmatlan, gyáva szolgai szellem-
 mé aljasul; vagy pedig, alkalom szerint igazán bomlásnak
 és szakadásnak indul. De még azt is kérhető itt az egyházi
 rend: miért hogy azon elv, melly a' superintendentiákban
 uralkodó, a' conventen — mellynek felsősége csupán az egyes
 superintendentiák' jóakarattján 's megegyezésén alapul —
 megtagadtassék; és miért, hogy épen az őt legközelebből
 illető, és úgyszólván bőrben járó egyházi igazgatásban az
 egyházi elem lenyomassék; és hátrátéssék? És pedig azon
 egyházi elem, mellynek tagjai minden vallás körüli terhe-
 ket, igen csekély jutalomért, és sokszor igazán a' legalább
 való embertől sem irigylendő véres könnyekkel öntözött ke-
 serű kenyérért, hordoznak; 's hajdan saját vérökkel és ke-

serves szenvedéseikkel kivitták, ma pedig fő részben fen-
 tartják, a' protestantismust? Igenis, épen azon egyházi elem,
 melynek legjelesebb tagjai véres veritékkel keresett utolsó
 állérkéjeket is — a' helyett, hogy azzal, mint mások, a'
 világiakban gyökeret verni, 's alapot vetni, törekednének —
 eleitől fogva, mind e' máj napig arra fordítják, hogy a'
 miveltebb külföld tudományával 's bölcsességével nem csak
 egyházunkat, hanem egész honunkat boldogítsák, 's osko-
 láinkat mentől magasabb virágzásra emeljék. Talán azért
 kell tehát az egyházi rendnek alább tétetni; mert szegé-
 nyebb, gyengébb, 's a' polgárzatbani állása sokkal alább
 van, mint a' világi rendé? ó de hiszen ilyen az egyiptomi
 kasztok rendszerére emlékeztető fekete gondolatot vétek 's
 botránkozás volna még csak fel is tenni a' 19-ik század kö-
 zepén, mely, hála az egeknek, magyarhonunkban is, az
 igaz humanitásnak, Herder szerinti nagy eszmével megvaló-
 sítására törekszik. Hiszen épen már csak a' fennebbi tekin-
 tetből is, ha a' szoros igazság — mint alább látandjuk —
 nem kívánná is, a' különben is világi hatalmával minden
 esetre túlsúlyban maradó világi rendnek, legalább az egy-
 házi dolgokban, fel kellene maga mellé emelni a' sokkal kí-
 sebb 's gyengébb egyházi rendet. Vagy talán, mint Fáy
 mondja, a' papi rend' hierarchiájától lehet félni, ha az, az
 egyházi igazgatásban, a' világi renddel egyenlő lábra té-
 tetik? Valóban ezt a' ki mondja is, lehetetlen, hogy magá-
 ban mint ironiát és satyrát ne nevesse; hanemha azt hinné,
 hogy Idvezítőnk' fején a' tövis korona világi hatalom 's méltó-
 ság czimere volt. És hát ugyan azon-rendtől telhetnék e'
 ki hierarchia — ha mindjárt akarna is, 's ha mindjárt a' hie-
 rarchia annak szívében 's lelkében mélyen gyökeredzett pro-
 testans tudományával nem ellenkeznék is — melynek alig
 van napról napra valója, 's a' melynek sokszor a' legkisebb
 hallgatójától is méltatlan kedvetlenségeket 's megbántásokat
 kell szenvednie, ha nem akar magának keservesobb bajokat

okozni, és a' Péczely' meséjében érzékenyen rajzolt szomorú gyalázatra jutni, melly még ma is, habár más formában is, nem ritkán előfordul? Némelly egyes esetek, melyek ezereibe egyszer, valamelly igen szerencsés helyzetű, de nem igaz protestans lelkületű papi személyt, e' részben homályban tüntetnek fel — a' milly tapasztalása gondolom, Fáy urnak is lehetett — csak ritka kivételek, és épeu úgy nem illenek az egész ref. egyházi rendre, mint a' hogy egy két fa erdőt nem csinál. De végre nem is jól vétetik fel a' fenebbi állításokban a' hierarchia képzete, midőn az a' papi rendnek az egyházi igazgatásban egyenlő részvételével összezavartatik. Sőt épen maga a' két elemnek egyensúlyú egyesülése már a' hierarchia képzetét összerontja. Mert ugyanis a' hierarchia' jegyei lépcsőzetenkint ezek: az egyházi igazgatásban jogszerint résztvevő világi rendnek alábbnyomása, annak általános kirekesztése, az egyházi viszonyokon kívül eső polgári dolgokba való elegyedés, a' világiasban világi hatalom aloli kivonulás, és végre a' sötét középídnének ama borzasztó iszonyatosságai; a' polgárzat főhatalmától függetlenségre törekedés; és annak erőszakos letapodása, 's a' magához ragadott főhatalom bitorlása. Ellenben ott, hol az egyházi hatalomban legigazságosabb osztás mellett is, a' világi rendet olly kedvező viszonyok magasan az egyházi rend felébe emelik, hierarchiát emlegetni, újból is azt mondom, csupa caricatura és nevetségek nevetsége. — És ime ezen közelebb kifejtett hierarchia billencseit törte szét már a' reformatio, 's különösen — a' mi épen fő dolog volt — azt mondta ki, hogy minden vallási társaság alatta van illető fejedelme felügyelésének, melly alól magát semminemű egyházi hatalom, semmi szín, és ürügy alatt, ki nem vonhatja. De azt soha nem tanította, 's nem is taníthatta, a' protestantismus ész- és jogszerű szelleme, hogy az egyházi igazgatásban a' világi elem az egyházinak felőbe tétesség, 's a' világi tagok az egyháziakon uralkodást és

felsőséget gyakoroljanak. Hiszen magok a' reformatörök is Luther, Calvin, Zwinglius, Knox 'stb. az egyházi tanácskozásokban papi elnöki szerepet vittek; sőt mondhatni Calvin, és kedves tanítványa a' kedves Knox, az egész elnöki hatalmat ön személyökben egyesítették, a' mit itten csak rosszalva jegyezhetek meg. Egy szóval, a' protestantismus elvei szerint, egyedül a' fejedelem, vagy általánosan szólva a' polgárzat főhatalma az, a' mivel, mint mindennemű egyházi igazgatás legfelső felügyelőjének, semmiféle, sem papi, sem világi, sem egyes személy, sem erkölcsi testület, elnök társa nem lehet.

Ezeket előre bocsátva, menjünk már most a' dolog' dérekára, 's lássuk, miként mutathatja meg akárki, hogy a' papi és világi elemnek minden egyházi testületeken átvonuló sulyegylene az evangéliomi protestantismus szellemével, 's a' reformatióval ellenkező hierarchiai visszaélés volna. Nézzük meg csak, mit látunk az új Testamentumban, és az első keresztény egyház gyakorlatában, 's kezdjük a' dolgot egy kissé fenebb.

Hogy Idvezitőnk tulajdon értelemben a' néptől külön vált, 's meghatározott formaszerinti egyházi rendet nem állított, erről senki, ki az evangéliomi historiában jártas, nem kételkedhetik. De másfelől az is igaz, hogy az egyházi rend első oszlopa már az apostolokban megvolt, és annak további kifejlődése is — mennyiben azt a' tanítás, isteni tisztelet és szent czeremoniák szükségai kívánták — Idvezitőnk szellemében volt. És már ennyiben méltán mondhatjuk, hogy a' milly távol volt egyfelől Idvezitőnk gondolatjától a' világi hierarchia; épen olly isteni eredetű másfelől az egyházi rend, mellynek az isteni vallás kebelében multhatatlanul születnie és kifejlődnie kellett. Sőt többet mondok: a' fenebbi értelemben kétségkívül a' püspöki hatalom is isteni eredetű; mert tagadhatatlan, hogy résznint magok az apostolok presbytereket, egyházi tanítókat ren-

deltek, 's nagy fontosságú gyűlések vezetői 's elnökei voltak, mint például Jakab apostol a' jerusaleminek, (kétségkívül már csak azért is mivel ott helyben lakott, 's hihetőleg a' gyűlés is az ő házánál tartatott): részint pedig saját tanítványaik közül némellyeket illy felsőbb halalommal ruháztak fel, mint például a' többi között Timotheust és Titust. Ugyanis Pál apostolnak ezekhez küldött leveleiből nyilván van, hogy Timotheus az ephesusi fényes gyűlekezethen, Titus pedig az egész Créta szigetén messze kiterjedt keresztény egyházban, presbytereket 's diaconusokat rendeltek, azokat igazgatták, oktatták, megfeddették; 's ha a' szükség kívánta, meg is fenyítették. Látni való már, hogy mind ezek, olly dolgok, mellyek ezen két nevezetes apostoli növendéket, az általok rendelt, igazgatott, oktatott, 's olykor meg is fenyített presbytereknek felébe emelték. Igaz ugyan, hogy az *επισκοπος* nevek eleinte egymással felcseréltek, és az ezek közti szorosan meghatározott különbség csak lassankint fejlődött ki: azonban még is úgy látszik, hogy már eleitől fogva, a' népesebb egyházakban, hol több presbyterek voltak, a *πρεσβυτερος* nevet inkább arra ruházták, ki a' presbyterek közt, valami okokból (millyen okok lehettek például a' kitetsző tudomány 's erkölcsi character, hivatali jártasság, 's leginkább a' jeles tulajdonokkal párosult életidő 's hivatali vénség' méltósága) leginkább kitetsző lévén, mintegy első volt köztök, 's hihetőleg elnöki hivatalt is viselt a' gyűlésben (Csel. 14, 23, 20, 28. 1. Tim. 3, 1. kk. Tit. 1, 7.) Innen látni való, hogy szintúgy nincs igazok azoknak, kik minden egyházi hivatali lépcsőzetet az apostoli időszaktól merőben idegennek, 's Idvezítőnk szellemével ellenkezőnek állitnak; mint azoknak, kik a' világiakban gyökerezett, és az egyházi hivatal körén túl terjeszkedő püspöki méltóságot, melly egészen későbbi idők szüleménye, isteni eredetűnek mondják. Sőt ha az említett lépcsőzetnek nem látnók is példáit az

apostoli idôszakban, a' társaság' képzésébôl önkint foly, hogy mint annak más osztályiban, úgy az egyházi rendben is, lenni kell felsôbbeknek, 's igazgatóknak; következôleg az egyházi hivatali lépcsôzet, még azon esetben is, Idvezítônk szellemével nem ellenkeznek.

Mind ezek kétségbe hozhatatlanul így lévén, az a' kérdés már most: mellyik egyházi igazgatás az, melly az evangéliom, 's következôleg a' protestantismus szellemével leginkább megegyezik? A' fenebbiekbôl látható, hogy az apostoli idôszak gyakorlatát tekintve, a' világi elem, az egyházi igazgatásban, semmi esetre nem lehet az egyházi elem felett. Sôt az apostoli idôszakban a' tanítók minden bizonynyal nagyobb és fôbb részt vettek az egyház igazgatásában, minek természetesen úgy is kellett történni, mivel tanultabbak, 's annál fogva az egyházi igazgatásra alkalmazottabbak voltak. Innen azonban a' mai idôre nézve — mellyben a' világiak 's egyháziak között a' tudomány 's képesség régi különbsége elenyészett — csak annyi következik, hogy az egyházi rend, az egyház dolgaiban, kisebb és kevesebb jogokkal mint a' világi rend, semmi esetre nem bírhat; de az épen nem következik, hogy a' tanítók most is csak magok légyenek az egyház vezető fônôkei. Sôt ellenben, mivel kétségen kívül van, hogy az apostolok a' fontosabb dolgokat nem csak a' presbyterekkel, hanem magának a' gyülekezetnek is értelmesebb tagjaival, együtt igazították (Csel. b., 2—5. 15, 2, 6, 22, 23, 16, 4); minthogy továbbá a' keresztény. egyházi rend, az evangéliomi protestantismus értelme szerint nincsen a' népnek, vagy hallgatóknak, mint valamelly elválasztott különös sajátságú rend, ellenébe téve; 's mivel végre minden egyházi igazgatói hatalom a' keresztény vallás mennyei czéljaira összeállott gyülekezetben gyökerezik: innen látni való, hogy az evangéliomi protestantismus szellemével leginkább megegyezik, 's különben is legész — és -jogszerűbb, azon igazgatás módja, melly sze-

rint az egyházi 's világi rend, minél tökéletesebb egyenlőségben, 's háborítatlan sulyegyenben, egymással összeolvadva igazgatják az egyház dolgait. Ellenben minden olly egyházi testületek, mellyekben akár a' világiak, akár az egyháziak túlsúlyban vagynak — még inkább, ha egymástól külön vált tanácsot formálnak, 's leginkább ha egyik akár mellyik a' másikat az igazgatásból egészen kirekeszti — az evangeliomi protestantismus és reformatio szellemével ellenkezők, 's különben is békességrontók, háborúságszerzők, 's az egyházra nézve veszedelmesek, mellyekből okvetetlen vagy a' hierarchia, vagy a' laicarchia, 's laicoepiscopalis mus zsarnoki önkényének, 's erőszakos hatalmának kell kifejlődni; mit egyházunk története is eléggé bizonyít. Ime ezen egy fő elvből minden benne van, mi egyházi igazgatásunkat, minden körülmények között, bátorsággal vezetheti azon felséges célra, mellyet dicső egyházunk, mint az Isten örök erkölcsi országának földi képviselője, maga elébe kitűzött. Egy szóval a' protestantismus igazgatási főelve semmi ollyat meg nem szenved, mivel egyik elem a' másik felébe emeltessék. E' végre jó lenne még a' tökéletes összeolvadás külső jegyeire is figyelmeztetni, t. i. hogy a' gyűlésekben, 's tanácskozásokban a' papok és világiak nem külön oldalon, de a' hivatali vénség szerint vegyesen üljenek; a' jobb felőli helyet mindig a' hivatalban idősebb elnök foglalja; a' világi és egyházi főjegyzők egymást egyenlő mértékben felváltva vigyék a' jegyzőkönyvet; továbbá, hogy mindenféle választmányokban, 's biztosságokban pap és világiak egyenlő számmal légyenek, 's végre még az aláírások is ugyan azon oldalra vegyesen egymásután, az egyházi rang 's hivatali vénség szerint, tétessenek. És valóban ezek így lévén, a' nagyérdemű Zay grófnak minden önzésen 's féltékenységen felül emelkedett nagylelkűségétől méltán remélhetni, hogy, miután a' magyarhoni protestantismusra nézve legidvösebb dolgot olly szerencsé-

sen megpendíté, kormánya alatt lévő egyházát felszólítani nem mulasztandja el, hogy a' maga ritka érdemű 's nagy tudományú superintendensei közül melléje egy papi elnöktársat is válasszon; a' mi bizonyosan nem csak a' tisztelt gróf eddigi számos főgondviselői érdemeire új koszorút tenend; hanem az általa megpendített egyesülés jövődö tervére is előleges üdves hatással leend.

Ezek szerint, szent vallásunk fenebb kifejtett egyház-kormányzási főelvét jól megértve, sem egyházi rendünk papi praerogatívákról, 's ecclesia praeceditről soha nem fog álmodozni; sem erősebb 's hatatmasabb világi rendünk fejébe nem verendi, hogy az egyházi renden való uralkodásra 's abban magának az egyháznak lealacsonyítására hivatott. Ellenben valamint amaz mindig szem előtt tartandja, hogy minden hierarchiája csak a' tudományban, az igaz világosság terjesztésben és a' jó példaadással tündöklő keresztényi életben állhat: úgy emez is soha nem felejtendi, hogy a' protestans egyházi rend — bárha polgári állására nézve a' magyarhonban sokkal kisebb és csekélyebb — de, mint az evangéliom szerint egyszersmind tanító és igazgató rend, az egyház igazgatásában, vele egészen egy lábon áll, 's következőleg azt illő becsületben tartva nagyobb külső erejével, mindenekben, mik szent vallásunk virágzását, egyházunk becsületét 's az Isten dicsőségét illetik, támogatva és csekély jutalomért hordozott nagy terhét lehetőleg könnyítve, véghezviendi, hogy a' magyarhoni protestans egyházi és világi rend közti valahai ellentét — 's versengésnek még emléke is örökre felejtve 's eltemetve légyen. Ugy van! valóban e' tárgy határtalan fontosságú, kivált most, midőn, az egyesülés pitvarában állunk; és illő már valahára, hogy azon igaz protestans igazgatási elv, mellynek biztos útja közelebről a' magyarhoni ref. egyházat távol jövődökre néző nemes és magos szellemi fejlődésnek indította és a' melly a' békeség 's szeretet szent lelke által csak magasz-

tos földi és mennyei üdvösségre vezérel, az igazgatás tető pontjáig menő következetességgel, kimondassék és örökre megállíttassék; illő, hogy a' magyar protestans papság, becsületére, 's kenyerére nézve, jelenkorunk emberibb szellemének megfelelőbb állásra tétessék, és midőn az egyházi hivatal természetéből folyó szoros egyházi fenyíték alatt áll, másfelől minden önkényű méltatlan megbántásoktól bántorságba helyeztessék.

Végezetre megvagyok eziránt győződve, hogy a' nagy érdemű táblabíró, mint a' józan haladás és mérsékelt reform. embere — kinek vajha az indítványokrolí idves indítványa, melly a' virágzó római köztársaságban is divatozott, és a' mellynek ész — és jogszerűsége, minden tetsző nehézségek ellen, közelebből tökéletesen bebizonyíttatott, illő méltánylásra találna! — mint egyebütt, úgy az egyház dolgában is igazságnál egyebet nem kíván, 's nem akar, és épen azért nem is kétlem, hogy e' legnagyobb érdekű dolgot elfogulatlanul megvizsgálva, érdemes társaival együtt, szavazatát egy igaz protestanshoz illő részrehajlatlansággal adandja. Minden esetre, valamint a' conventi papi elnökség makacs ellenzése akár kiben is azon méltó gyanút gerjesztheti fel, hogy az ellenző csak alkalomra várakozik, mikor, a' hierarchia ürügye alatt, a' magyarhoni reform. egyház, szépen virágzó idves rendszerében a' superintendens és esperes illető papi elnöksége ledöntessék: úgy más felől az is csálhatatlan igazság, hogy a' világi elnök mellett ülő papi elnök annak méltóságából egy hajszálnyit is le nem vonand; ellenben amaz erre, 's általa az egyházi rendre és az egész egyházra, áldásteljes fényt árasztand, saját világi elnöki fejére, sokszorozott dicső ragyogással viasszasugárzandót. Ugy legyen!!!

Péterfi Albert m. k.

nagy enyedi professor.

1. Én nyilatkozatom' alapjául a' protestantismus szellemét vevém, azon meggyőződésemben, hogy ez az élő fa, a' prot. hitfelekezetek pedig csak ágai. E' szellemet fejtegeték ellenzőim is. Az leend tehát köztünk a' győztes, ki a' protestantismus' igaz szellemét kétféle és czáfolhatatlan elvekben állitandja elő; mert ekkor a' másik félnek támaszai magokban fognak lefoszni, mint gombolyag, ha fonala' igaz végét rántók meg.

E' czélra alap kérdésül tűnik elő: mik azon kútfók mikből a' protestantismus igaz szellemét megérthetjük?

Könnyű a' felelet, fogják némelyek mondani: a' szentírás. — Igaz; de hiszen az egész keresztyénség ez eredeti forrásból merít, és mégis különbözünk. Szükség tehát közelebbi alkalmazáshoz folyamodni. Lesznek, kik a' történet-tudományban kívánnak buvárkodni, hogy felkutassák az első protestans egyházak' szerkezeteit, az első reformatorok' írásaiból kiszakított egyes nyilatkozatokat, régi egyházi canonokat, első synodusok' végzéseit 'stb.; de lássuk érnek-e czélt mind ezekkel? Biztosan és kimerítőleg bizonyosan nem; mert a' historiai adatok igen gyakran nem oda fognak vezetni: mi a' protestantismus' igaz szelleme? hanem oda: mikint fogták fel azt, az emberi gyarlóságoktól nem ment első protestansok? nem oda: mikint kelle valának következetesen munkálniok? hanem oda: mikint munkáltak gyarlóságaikban és körülményeikben? Már pedig Rotteck helyesen mondja: *Liberal, wo das historische Recht, dem vernünftigen widerstreitet, soll jenes weichen, also abgeschafft, oder mit dem vernünftigen und mit dem Gemeinwohl in Übereinstimmung gesetzt werden*; — Dogmákat mellőzve, különösen a' protestans egyházi igazgatás, fenyték, canon - szerkezés' ügyeiben, és rendezéseiben, szerencsétlenebb bizakodást nem ismerek, mint azon protestansokét, kik szellem végett historiához folyamodnak. Mert ha europai historiáját vesszük a' protestans egyháznak, az

arra fog vezetni bennünket, hogy ott hol a' fejedelmek magok is protestánsok voltak, consistorialis igazgatás létezett, az egyház' collegialis jogai secularisáltattak, 's fejedelmek bírák azokat; ellenben ott, hol az egyház maga fejtette ki magát, ki nem kerülheté a' főbb papok' zsarnokságait; világiak' ellenében ugyan csak annyiban, mennyiben olykor azoknak nem egyházat illető viszonyaikba avatkoztak, a' kisebb papság ellenében pedig zsarnokság mind azon nemével, miket önkény szokott szülni. Első éveiben, a' protestantismus gyermek vala, melynek főkép a' vormsi gyűlés után, nem csak ápolás, de véd - kar is kelle. E' számolás arra kényteté az első reformátorokat, hogy világi hatalmak' segélyihez folyamodjanak. Ekként jutának protestáns fejedelmek' birtokába, az egyháznak nem csak episcopalis és collegialis jogai, hanem a' vestphaliai béke által számára biztosított *jus reformandi* is. És akarjuk-e ezt? Émlékezzünk: mikint a' *formula concordiae* felülről parancsoltatott, az első synodusok többnyire fejedelmek által rendeltettek és vezetettek; Angliában Parliament készítetté az ismeretes 39 hittani cikket, sőt agendát is 1552-n, és aztán terjesztette a' synodus eleibe; a' heidelbergi kátét III-ik Fridrik választó fejedelem rendelte meg a' 16-ik században; a' papságnak egy része vonakodott azt elfogadni, 's e' miatt kikelle vándorolnia az országból; az *interim - könyvet* V-dik Károly császár tolta volt a' német protestánsokra stb. Nálunk Rákóczy György rendelé vala meg a' szátmár - németi és ovári synodusokat, 's emberé által vezetetté azokat; az udvari papja, gejeji Katona által készítettett canonokat, maga eleibe terjesztette, 's mint tudjuk észrevételeivel módosította is. stb. Ne feledjük: milly engedékenyekké tévék reformátorainkat a' nyomasztó körülmények azon veszélyes elv iránt: *cujus regio, illius religio!* — Továbbá, ha nem akarom is tagadni, hogy a' 16-ik században, a' papság egy részének nagyobb vala tekintete és hatalma, mint újabb időnk-

ben; de legyünk igazságosak megvallani, hogy ezt eleinte csak magokra a' reformátorokra és segédjeikre, később csak a' főbb papokra superintendensekre, és esperesekre nézve állithatjuk, kik közül kerülének ki nálunk a' despota Hodasi és Tolnai; a' kisebb papság pedig valóban ezeknek önkényétől függő rabszolga volt. Nem megyek messze példák után, maradok jó hazám határi között. Nem kiáltják e' magok komjáti canonjaink — mik szégyenűkre még ma is élnek — hogy a' papot a' senjornak felfüggeszteni, kitenni, sőt excommunicálni is volt hatalma, még pedig gyakran *sua propria auctoritate et pötestate*? Volt ugyan tőle appellata megengedve, de millyen! A' 9-ik canon szerint de seniore: már előre contentiosusnak, inflatusnak mondatik a' meg nem elégedő, és ha vesz, provocans ille ac superbe appellans, humiliandus erit pro qualitate delicti, ut suo malo discat justa judicia non contemnere, ac eorum auctoritatem non enervare. Seniorok papot tehettek be, sőt a' herczegszöllősi zsinat 6-ik czikke szerint, censura nélkül adhattak papolásra engedelmet, a' papot translocálhatták; a' borsod — gömör — honti czikkek szerint pénzben büntethették, g. Katona 85-ik canonja szerint proscribálhatták 'estb. Papi gyűléseken, a' komjáti 11-ik canon szerint, minden józan tanácskozási rend ellen, nagyobb tárgyakban legelőbb is a' seniorok és embereik nyilatkoztak, kisebbekben pedig azok, kiket a' superintendens felszólított! És milly csekély vétkek estek felfüggesztési fenyték alá! Nem volt a' papnak szabad vadász-kutyát tartania, ártatlanul kereskednie, divathoz közeledve öltözködni, sőt papnéjának más köntösben járnia, mint mi darab számra eleibe kiszabotott, 's mind ez felfüggesztésnek terhe alatt! A' papnak csak egy évre szólt szegődsége, 's canon által parancsoltatott neki, hogy ekklesia nyakán ne maradjon, ha a' népnek nem tetszik. És még is a' szegény papnak nem csak morum censornak, hanem szinte politia - mesternek kelle ekklesiájában lennie; bűnben

makacs népét intenie, magányosan és közönségesen feddenie (G. Katona 43) drvacsorájától eltűntania, sőt excommunicálnia (46) tisztességes temetést megtagadnia a' bűnben élt halottól, (67) felügyelnie, hogy gyermek ágyasnál, fonókban, tánczok, vendégeskedések ne tartassanak, 's még lakdalmakban is intenie a' többet-ivókat; a' hereticussal nem volt szabad társalkodnia, magát századhoz alkalmaztatnia, sőt parancsoltatott neki, hogy a' világi dolgokat, foglalatosságokat *aversálja* 'stb. Maga a' helv. conf. 18-ik fejezetében, és komj. 14-ik can. azt mondják: pastores deponendi, ac velut lupi abigendi sunt per veros pastores a grege dominico, si sunt incurabiles. A' papnak orthodoxát kelle feleségül vennie, tehát még lutheránát sem; feleségének nem vala szabad tánczolnia, arany osipkés főkötőben, kivéven a' házassági első évet, járnia, különben gyáva férje, kíúr nem birt lenni házánál, lakolt helyette. Neki ügyelnie kelle, hogy egyenetlenek p. o. ifjú vénnel, össze ne házasodjanak, nős-paráznákat büntetnie 'stb. Képzeltető - e illy gyűlöletes foglalkozások, és egy évi marasztás mellett, békes maradhatása a' szegény papnak? Szegénynek bizonyosan folytatnia kelle őseink régi életmódját, a' nomádait! — Jól tudom én, mi vettethetik itt ellen, hogy tudaiüllik: mind-ezek nem vétettek olly szorossan és betű szerint, mint a' canonok rendelik. Meglehet; de minden esetre seniortól függött: akarja-e szorossan venni a' törvényt, vagy tágan? Hihető lágyan vevé, ha vejével, rokonával volt dolga, és szigorúan ha gyűlöltjével; 's ez önkény! Már Calvin Inst. IV: 5. 6. megjegyzi: milly álutakat használtak az akkori seniorok a' papok betételeiben. Valóban nem egyéb önámulásnál, ha a' protestans kisebb papság, irigységgel pillog akár Anglia papjainak fényére, hatalmára — holt tudjuk, hogy a' felsőbb clerus ugyan gazdagabb az egész keresztyén világ özves clerusánál; de az ekklesiák papjai földhöz ragadt szegénységgel küzdenek, kikhez képest még némely ha-

rangozó, éneklő, papoló, hármastisztú levitálknak is, irigyelhetők — akár pedig a régi protestáns papság sorsára. Mert midőn a superintendentens ekként ordinálá a seniort: potestatem tibi concedo, disciplinam ecclesiasticam canonice exercendi, ministros Evangelii ad functionem sacram ordinandi, ordinatos vero, sed inordinate viventes aut docentes, ab officio sacro suspendendi, deponendi, excommunicandi, akkor egy személyben, a seniorban, vizsgálót és bírót rendele kisebb papság felébe, 's az, ha vissza akart élni hatalmával, urává lőn a szegény pap sorsának. Mi annál veszélyesebb vala, hogy a seniorok valának a papi zsinatok és gyűlések lelkei, határozói, mind számokra, mind tekintetökre nézve. Látható a komjáti canonokon is, hogy ők vitték e zsinaton a fő szerepet, mint ez Lampe Eccl. hist. 362. és 363. lapjaiból tisztán kivehető. Valóban g. Katona 85-ik canonjának ezen szavaiban: in ecclesia aristocratico-democraticum regimen amplectimur, hajdan az aristocratia nevezete a seniorokat illette. És ez a leghibásabb szerkezetnek jelensége; mert nagy a különbség, ha egyes személy olykor individualis tekintélyénél fogva vissza él hatalmával és önkénykedik, és midőn hivataloknak adatik törvények által az önkény. Amaz megszűnik a személyel, ez folytatattatik a hivatallal, melly ki nem hal. — Jól tudom, hogy azokban miket itt felhordék, újabb időnkben sok módosítás történt; azonban a rabszolgai canonok még maig is élnek, 's az önkénynek is olykori alkalmai.

Hát szegény iskola-tanítók hajdani nyomorú sorsáról szóljak-e? Legyen elég itt annyit mondani, hogy ők azokon felül, mikkel papjaik nyomattak, gyakran még ezeknek is, kiknek asztalairól kelle élniök, szeszélyeik által nyomasztattak.

De kifelejtjük-e a legsúlyosbat, mi a hajdani protestáns papi előljárásság durva korát bélyegezheté, tudniillik azt, hogy a superintendentens a 17-ik század elején, a vétkes,

vagy makacs papot nem csak kiadhatta a' polgári hatalomnak, hanem, mint g. Katona. 92. Can. mutatja, be is fogathatá, tömlöczöztetheté, sőt megvasaltathatá, tüle bizonyos pontok iránt reversálisokat vehete 'stb. Ki tetszik ez a' t. melléki superintendenseknek, Pareussal, akkori híres theológussal vitt levelezéseikből. Azzal igyekvénék zsarnokoskodásaikat szépíteni, hogy ők csak *detinédják* a' vétkeseket, nehogy megszökjenek, 's más felekezetek előtt vallásunkat kisebbsítsék. E' zsarnokság felingerlé vala 1610-ben Hodasi debreczeni superintendens ellen, Szilvás - Ujfalusy Imrét, a' nagyvárad papot, 's ez kikelt az egyházi fenytéknek protestantismussali ellenkezése ellen; de megjárta a' jámbor! *coerceálta* őt igazán a' várad papi gyűlés, földön futóvá tette, hogy szavát visszavonni nem akará, 's csak évek mulva juthata ez ismét pataki professorsághoz, mi bizonyítá, hogy a' férfiú bár tüzesebb, mint körülményeiben lennie szabad vala, nem csekély tehetségű leheté.

A' protestantismus' kezdetében szerkeztett ekklesiák, canonok, igazgatási formák, azért sem adhatnak előnkbe biztos mértéket, és jelenségeket a' protestantismus igaz szelleméről, minthogy a' hierarchiai hatalomhoz szokott papságot, melly számos előjogoknak vala birtokában, szerfeletti szigorúság, és jogokbéli rögtönös kivetkeztetés által, inkább elrettenteni leheté a' protestantismus elfogadásától, mint hozzá édesíteni azt. Ez az oka, hogy több tartományokban a' hierarchiának kisebb nagyobb árnyéklatai századokig fennmaradának, 's az idősülés' tekintélyénél fogva fenállnak ma is. De a' kellő egyszerűsítésre, még magok reformátoraink sem valának eleinte eléggé jörősek, magok is papok, theologusok, 's ritka tehetségeiknél és rettenthetlen bátorságuknál fogva, nagy tekintetűek és hatásúak lévén a' nép előtt. Nálunk is a' Blandrata, Egri Lukács 'stb. ellen folytatott polemiák, nagy tekintet szerzettek némely papjainknak. E' tekintély némi elnézésnek szülé megbizását; mi okozá, hogy

az első protestans synodusok úgy külföldön, mint hazánkban, többnyire csupán papokból állának, kik magokrol a' canonok szerkezetében, sőt confessiókban is nem igen felejtkezének meg. Így az erdödi, tornai vagy toronyai, beregszászi, csengeri, ovári, gönczi, debreczeni, kassai, szállósi, komjáti synodusokat, általánosan csak papok tartották; sőt a' komjáti 5-ik osztályu 4-ik can. szerint papoknak azokon megkelle jelenniök, 's így hozathatott a' komjáti 4-ik osztályu 12-ik illy tartalmu canon: *patroni in omnibus, quaecunque sancta sunt, superioribus summa cum humillitate subiiciantur*; mert a' *sancta* nevezet mennyi önkényes magyarázatra nem nyújthat alkalmat! Ezekhez járul, hogy azon theologiai polemiák, mik a' reformatió kezdetében, az egyházi visszaélések ellen intéztettek, a' papoknak, a' haborúi villongások pedig a' világiaknak, nem sok időt engedtek rendszeres egyházi kormány-szerkesztéshez; a' protestantismusi propagandának ohajtata pedig engedékenységet javasolt az egyház-igazgatási és szertartási különbségekre nézve. És ekként történt az, hogy mind kettőben olly tarka különbségek léteztek, sőt léteznek ma is a' protestánsoknál, sőt ezeknek ugyan azon felelőinél is. Később megszentelte, elidősitette a' hibást is a' szokás, tisztelése a' protestantismus' első időszakának, vizsgálatlan megadás azokban, miket a' nagy érdemű reformátorok tettek, 's valljuk meg: kényelem, megrögzés, és ollykor haszonlesés és birt jogoknak önző követelése is. Innen nem tudok maig is olly protestans egyházi-igazgatást, melly a' protestantismus' igaz szellemével mindenben egyező, 's csak emberileg is tökéletes lenne. Az előadottak okozák, hogy ott hol világi hatalom bitorolja az egyház' episcopalis és collegialis jogait, az political intézetté vált; hol pedig, mint nálunk, e' részben szabadabban rendelkezhetünk, ott canoni határozatlanságok, ellenkezések, és ezekből eredő önkények, hierarchiai hajlam és gyámkodás stb. a' protestantismus' igaz szellemét sértő elemek.

2. Különösen nem ohahtanám, hogy a' protestantismus' szellemét, Calvinnak, ki után gyakorta neveztetünk, írásaiból, és példáiból kívánjuk kivonni. Őt, bár csodálnom kell is scholastica-theologiai tudományát, melyben a' pap és törvénytudó egyaránt tündöklék, melyben azonban szent Ágostont csaknem szolgálilag követte, becsülnöm fáradhatlan kitűrését, szorgalmát, kiviteli lelkességét, szigorú, mértékletes, és tiszta életét — a' nagy Lutherrel, békés Melanctonnal. és józan Zvinglivel egy rangba helyezni nem tudom; és vele mint emberrel megbarátkozni, annál inkább őt példányomúl venni nem birtam soha. Az absolutismusnak sem istennél sem embernél nem vagyok harátja! Ki genfi presbyteriumában, ezen protestans inquisitio' tribunaljában zsarnokilag elnökösködve, és megfélekezve arról, hogy a' reformatiót is vélemény-különbözés szülte, és ennek fölve lélekszabadság, eretnekeket üldözött, Castellio Sebestyént Genfből száműzette, Servetet, ki ellen vendégi, igazsági, keresztyéni jogokat megtapodott, elevenen megégettette, sok másokat tömlöczöztetett; sőt megfélekezve, hogy ő maga is milly kínosan üldöztetett tanjai miatt, rendszeres munkát készített, a' protestans egyház' azon jogának kivívására, hogy az eretnekeket tüzvel vassal pusztíthassa; ki Zvinglinek jogát épen úgy foglalta el, mint Americus Vespusius a' Colombét, — emberem nem lehetett soha! — Tisztelem mi jót mondott, de binnem kell, hogy egyes részletek miatt, mikkel bibelődött, a' protestantismusnak egészét, igaz szellemét nem fogta fel. Ő ugyan Inst. IV: 2. 5. 's több helyeken kielt egyesek önkényei ellen az egyházi kormányzásban, és IV: 8. 1. ezt mondja: si simpliciter hominibus concedimus, quam sumere ipsi visum fuerit potestatem, omnibus in promptu est, quam sit proclivis in tyrannidem lapsus, quae procul a Christi ecclesia abesse debet; de mind ezeket megczáfóla ön példájával, meg azon leveleivel, miket 6-ik Eduard királynak és Erzsébet királynénak írt volt. Őt maga Béza Theo-

dór, legjobb barátja, epésnek vallja; Farell és Viret barátjai pedig elálltak tőle a' türelmetlenségben, midőn láták, hogy ő nem csak hierarchiát törekszik felállítani, hanem még a' világi hatalmat is hierarchiává tenni. Türelmetlenség sem általános a' keresztyénségnek, sem különösen protestantismusnak jelleme nem lehet; bár fájdalom sem az, sem ez nem mentek annak gyakori példáitól; miket azonban nem jellem hibáinak, hanem egyesek' vak buzgalmi visszaéléseinek kell tulajdonítanunk. Fájdalommal lehet nekünk is protestánsoknak emlékeznünk vissza, az úgynevezett ártatlan bejelentésekre, a cryptocalvinisták, arminianusok 'stb. üldözéseire, és Calvin türelmetlenségeire! Valóban a' pogányok e' részben megsegényítnek bennünket, kiknél türelmetlenségi példát, az egy Socratesen kívül — de ennél is csak ürügyül véteték idegen vallás iránti kedvezése — felmutatni alig bírunk.

3. A' protestantismus valódi szellemét kitüntetik:

1-ör Azon részint elvek, részint visszaélések, mik ellen a' reformáció intéztetett.

2-ör Az első reformátorok' írásainak, az első confessióknak általános főelvei, és egyetemes irányai, miket világos fényökben csak obscurantismus 's önző vagy jóakaratú pietismus tagadhatnak; de miket, egyes kivitelekben és alkalmazásokban, practikai életbeli átvitelben, emberi gyarlóság csakhamar sokképen elforgatott. Tudjuk, hogy korán sem teljesen megérlelt és kifejtett igazságok' rendszerei, hanem visszaélések' ostromlásai szülek a' reformációtól, 's ezek nyújtanak alkalmakat némely igazságoknak kifejtésére; míg többek teljes kifejtés végett, időnek és haladásnak adatának által. — Hogy mindkét criteriumát a' protestantismusnak, reformátoraink a' szentírásban gyökerezteték, említnem fölösleges.

4. És im ezen források után a' következő pontokban állítom én fel a' protestantismus' kétlen szellemének elveit:

Először: A' szentírás azon egyedüli kútró, mellyből méríthetjük, merítnünk kell mindazt, mit az idvességre tudnunk, tennünk szükséges. A' biblia a' protestansnak egyedüli *symbolicus* könyve; minden mást, mi emberektől származott, legyen az bármi tekintélyű, és bármi korból való, csak annyiban méltat, mennyiben azt szabad vizsgálata után a' szentírással egyezőnek találja.

Igy adják ezt elő, mind reformátorok, mind confessiók. Smalk. czikk. II: 2. *Regulam habemus, ut videlicet verbum Dei condat articulos fidei, et praeterea nemo; ne angelus quidem. Calvin Inst. IV: 8. 8. Est igitur hoc firmum axioma: non aliud habendum esse Dei verbum, cui detur in ecclesia locus, quam quod lege primum, et Prophetis, deinde scriptis apostolicis continetur, nec alium esse rite dicendi in ecclesia modum, nisi ex ejus verbi praescripto et norma.* Az utóbbi hely. vallástétel első czikke, szinte egyedül a' szentírást ismeri *canonicus* könyvnek. A' gallicana conf. (1566) 4-ik czikkében ezt mondja: *Libros scripturae sacrae agnoscimus esse canonicos, idest ut fidei nostrae normam et regulam habeamus, idque non tantum ex communi Ecclesiae consensu, sed etiam multo magis ex testimonio et intrinseca Spiritus Sancti persvasione, quo suggerente docemur, illos ab aliis libris ecclesiasticis discernere, qui ut sint utiles, non sunt tamen ejusmodi, ut ex illis constitui possit aliquis fidei articulus.* Az angol conf. 20-ik czikke így szól: *Ecclesiae non licet quidquam instituere, quod verbo Dei adversetur, neque unum scripturae locum sic exponere potest, ut alteri contradicat. Quare licet ecclesia sit divinorum librorum testis, et conformatrix, attamen ut adversus eos nihil decernere, ita praeter illos nihil credendum de necessitate salutis debet obtrudere.* — De hiszen ezen hittani elv' mutogatására szükség sincsen.

5. **Másodszor.** A' protestans, lelki szabadságot követel, melly abból áll, hogy a' hit' dolgában semmi emberi tekin-

télyeknek és erőszakoltatásoknak nem engedve, önmeggyőződését követhesse; továbbá: mind a' szentírás' magyarázatában, mind pedig azokra nézve, mik abban tanra, szer-tartásokra, egyházi igazgatásra nézve foglaltatnak, az igazságot jámbor szándékkal kereső józan eszének, és tudományának szabad vizsgálatait használhassa, úgy egyeztetvén szentírás körüli buvárkodásaiban, az istenileg kijelentett igazságokat, a' maga józan eszével és tudományával, hogy miket a' bibliában világos értelműeknek talál, azokkal az előtte nem egészen világos értelműeket, tolmácsolásaiban ütközésbe ne hozza, és biztosság' okáért az önvizsgáló, eredeti nyelveiben olvassa a' szentírás' testamentomait. — E' körülírással, úgy vélem, megnyugtatta leendnek azok, kik aggódva remegnek a' *rationalismus'* mótelyétől. Hiszem, hogy a' szatmár - németi zsinat 24-ik czikkje, e' remegésből mondá scandalosumnak a' *puritanusok'* nevét, és ez kétségen kívül csak a' kicsapongó ész visszasaélései ellen lehet intézve; mert miután a' protestans egyház a' biblia' olvasását és magyarázását kineknek megengedi, ez pedig ész- és tudomány - használás nélkül nem történhetik, de az ész is Isten ajándéka, mellynek józan használatától az Isten' szava nem tarthat soha; következik: hogy a' protestans egyház misolog egy általában nem lehet. Maga Luther is barátja volt a' józan rationalismusnak. Ezt mondá ő „Von den geistlichen und Kloster-gelübden“ czimű czikkjében: was nun der Vernunft entgegen ist, ist gewiß, daß es Gott vielmehr entgegen ist, denn wie sollte es nicht gegen die göttliche Wahrheit seyn, was wider Vernunft, und menschliche Wahrheit ist? Továbbá: midőn a' brandenburgi választó Fejedelem Joachim őt tudakozá: igaz-e, hogy csak a' szentírással hagyja magát legyőzetni? ezt felelé: vel rationibus clarissimis et evidentibus. — Mi pedig a' biblia - magyarázás' elvét illeti, ezt a' helv. Confessio prior seu basil. post. 2-ik czikke így adja elő: scripturae sacrae interpretatio ex ipsa sola petenda est, ut ipsa interpretes sit

sui; charitatis, fideique regula moderante. Az utóbbi helyv. vallást. 2-ik czikke pedig így szól: sed illam duntaxat scripturarum interpretationem pro orthodoxa et genuina agnoscimus, quae ex ipsis est petita scripturis (ex ingenio utique illius linguae, in qua sunt scriptae, secundum circumstantias, item expensae, et pro ratione locorum vel similium, vel dissimilium, plurium quoque et clariorum expositae) cum regula fidei, et charitatis congruit, et ad gloriam Dei, hominumque salutem eximie facit. E' confessiót a' magyar eklésiák aláírták. Már kérdem, nem mutatja-e ezen vallástételi czikk: mikép a' szentírás' helyes magyarázására összevetés, egyeztetés, és így combinatio szükséges, mihez ész és tudomány használatai kellenek?

6. Harmadik. Kétlen elve a' protestantismus szellemének a' *haladás*, és *tökéletesedés*. Kik mást hisznek; magára a' reformatióra mondanak kárhozatot; és hihető-e hogy mikor más tudományok haladási epochákat csinálnak, egyedül a' szentírás' tolmácsolásának kellene a' régiben vesztetelnie? nem történhető-e, hogy új segéd - források, eszközök fedeztessenek fel e' tolmácsolásnak, vagy a' régiek tökéletesedést nyerjenek? Ennek következtében a' protestantismusnak dogmái, zsinati határozatai, canonjai, egyházi igazgatási formái és elvei, nem valami bevégzett, végképen megállapított változhatlan egésznek tesznek, hanem szentírás' mint sark körül, ideigleni állandóság mellett, időnkénti haladásnak; tökéletesedésnek tárgyai, a' szerint, miként korral, az egymással szoros kapcsolatban álló tudományok' kifejlésével, és embe-riség' haladtával, azon segéd - eszközök is tökéletesednek, miket igazságot kereső és elfogadásra kész józan ész' útján, a' szentírás' tolmácsolásaiban használhatunk.

Ezen elvből következik, hogy a' confessiók, és azok, mik a' szentíráson kívül, a' protestansoknál itt ott symbolious könyveknek tekintetnek, részint azért, hogy emberi tekintély és elidősülés, a' protestansoknál hit' dolgában nem kötelezők,

részt azért, mert azon források és segédeszközök, mikkel ezen könyvek' iról a' szentírás tolmácsolásában éltek, előttünk szintúgy, 's némelyek még haladott tökéletességben állanak nyitva, egyáltalában olly állandó hitnormáknak nem vétethetnek, mik a' haladással változtatást ne szenvedhetnének, mikkel a' haladást, tökéletesedést mintegy lélek-ölöleg be-rekeszteni, mikre bár kit is, öngyöződést megtörve, kényszeríteni lehessen. Ezen elv azonban nem zárja ki a' méltatást és tiszteletet, a' symbolikusoknak vélt könyvek iránt, mintán érdemes jeles férfiak' véleményei mindenkor nyomosok maradnak a' vizsgáló előtt; de csak annyiban, mennyiben azokat, vizsgálat után az eredeti forrással, a' szentírással egyezőknek találja, veheti eszközökül ezeket is, czélul azonban nem; különben is joga lévén az minden társaságnak, és így az egyháznak is, mint vallásos társaságnak, minthogy lényegében gyökeredzik, hogy magát a' czélt kivéve, mellynek változtatása a' társaság' felbomlását következtetné, eszközeit a' szerint válassza, javítsa, tökéletesítse, miként azt idő és körülmények kívánják. Mert hiszen a' protestáns egyház nem azért állott társaságba, hogy annak tagjai egymást tanokra szorítsák, hanem hogy közgarantia alatt, egymást szabad vallás-gyakorlat iránt biztosítsák. De különben is a' keresztyén vallásnak, 's különösen a' protestantismusnak fő érdeme, tiszte abban áll, hogy az Isten' országa és isteni tökély' ideálja felé törekedjünk közeledni; mi tökéletesedés és haladás' megkötései mellett nem képzelhető. A' symbolok keresztyén türelmetlenségnek anyagjai, mi a' protestantismus' lelkével ellenkezik. Rousseau ezt mondja: la religion protestante est tolerante, par principe, elle est tolerante essentiellement, elle est autant qu'il est possible de l'être, puisque le seul dogme qu'elle ne tolère pas, est celui de l'intolérance. És nem kell felednünk, mikint a' reformátusoknak sohasem voltak köz synodus által elfogadott symbolikus könyveik, mi már magában is az egyház' függetlenségére mutat; a' for-

mula concordiae után, melly első emlékezik symbolokrol, egyes tartományok' zsinatai köték meg azzal magokat. 'S e' megköttést nem egyéb mint emberi gyarlóság szülé. Az ember félteti szokta azt, mit már kivívott, 's ezért, hogy azt biztosíthassa, gyakran kész lemondani arról, mit még szerezhethne. Ez az oka, hogy újítások és eretnekségek ellen symbolokkal kívánták őseink körülzánczolni magokat. De mily csalódás ez! Nem voltak - e eleitől fogva, kik Isten' létele, biblia' kétlensége és Krisztus' csodái ellen keltek ki, 's volt-e sikerök e' kikeléseknek? Ellenben kiszámíthatlanok a' symbolokkal körülzánczolások' kárai; mert dogmákkal csatázásra nyujtván alkalmakat, e' csatázások, nagy részét megronták a' reformatio' idvének, és sok évtizeddel veték haladásában hátra az emberiséget.

És kérde: mit nyertünk mi protestánsok, conciliumok és bullák' el nem fogadásaival, ha ezek' helyébe szinte emberi tekintélyeket fogadunk el megköttő symbolokul? ha mindenki, ki nézetünk szerint nem orthodoxus hitű, eretnek nekünk, 's társaságunkból kizárott? Hajdanában szinte a' nevetségig kerestek papjaink büszkeséget abban, hogy magokat orthodoxoknak nevezhették, irhatták alá, és ebbeni szigorúságaikkal igaz hitűket bizonyíthatgathatták. A' Lengyelek még a' sandomiri consensusban is azzal tisztelgeték egymást, g. Katona és papjai így írák alá a' zsinati határozatokat; mert hiszen az ó korban haeresis' és orthodoxia épen úgy álltak egymás ellenében, mint ma illiberalismus és liberalismus. Ha az orthodoxia' nevezete mást jelentni nem akar, mint szentírásból tisztán merített tudomány' sorsosít, tisztelet annak! de ha azt, hogy miként emberek mint mi, sötétebb században, a' tudományok' csekélyebb fokán, tolmácsolgták a' szentírást, és hittant, mi is úgy, megfenekelve és nem haladva, tartozzunk érteni azt: már úgy részemről ugyan orthodoxus lenni kívánok! Illy utóbbi orthodoxiában némelly hajdani papjaink szinte a' fanatismusig messze mentek. A' vetély'

buzgalma és ingerültsége, azt okozá a' polssy beszélgetés után, hogy Úrvacsorája' kiszolgáltatása' alkalmával, a' néphez intéztetni szokott három kérdéshez, még egy negyedik toldaték, melly az Úrvacsorája peres kérdését taglalgatá, és ez ágendába is téteték. Népek immanens, vagy is életbe tettbe nem ható dogmai különbözést feszegetni! Igazán gyarló véges elmét adott az Isten az embernek, és leggyarlóbbat abban, hogy önmaga pótlására, még jobban foglyozza magát; 's így még addig sem ér, a' meddig érhetne! Ez orthodoxiai buzgalom, már 1578-ban felállítá a' lengyel zsinatokban a' protestans papi könyvvizsgálatot, mit mi is tartunk.

Tartok attól, hogy itt e' szavaimra is megrázkodik közzöttünk szent borzalmában az orthodoxia. De mit mondtam, igen tiszteletes tekintélyek után mondtam, miket reméllem méltatni fog a' legbuzgólkodóbb orthodoxia is. Ezek után eléggé ki van már mutatva: mikint confessióink, zsinati hittanos nyilatkozataink, nem valának egyebek, mint korhoz, nyomasztó körülményekhez alkalmazott véd- oklevelek, rágalmak és gyanúsítások ellen; nem egyebek, mint a' confiteálók' azon korbéli hittanos gondolkodásának, miveltségi fokokhoz mért időszerinti nyilatkozata, melly az utódok' hason jogát a' szentírásbéli szabad merithetésre nézve meg nem kötheti; nem egyebek, mint némi központosulásra - törekvések, egyesülési munkálatok: bátor a' munkálók nem ritkán túlbuzgóságból, és párthévből, jobb kézzel lerontották azt, mit ballal építettek. Ki van mutatva, mikint reformátoraink és symbolicus könyveink' írói, építkezés közben nem kívánták lerontani magát a' fundamentomot, ezért nem kívánták könyveiket soha állandó hit - normáknak tekintetni; bátor az apostoli és athanásiusi symbolokrol ezt állitunk bajos; mennyiben ma már számos okok hordatnak fel, azoknak kétlenségök (authentiájok) ellen, 's így íróikat biztosan nem ismerjük. De valljuk meg: hová is jutandunk protestantismusunkkal, ha ezt a' szentíráson kívül más symbolokra is alapítjuk? Hiszen majd

minden protestans országnak, de ugyanazon protestans felekezetnek is tartományonként, más más az elfogadott confessiója, mások symbolai, mikről épen nem állithatni, hogy teljesen egyeznek egymással. 'S lehet - e ez máskép? Nyugvást tegyen - e az emberi értelem századokon keresztül? az Isten csak a' reformátio' századjára adott volna - e csak néhányának világos értelmet, hogy megállapíthassák azt, min túl emberi értelem nem haladhat? egész egyháznak ne bírnánk-e adni annyi belátást, mint azon 4 — 6 férfúnak, kik a' confessiókat irták? De vannak symbolok, mik már kiavúltak, eltöröltettek. Így p. o. az eccl. hung. art. minores közül az 5-ik czikk: *nemo in articulis fidei* 'stb. symbolul vétetett hajdan, és papok eskettettek reá; később ez kiavúlt. A' reformátio' első századában, leginkább patristicus tekintetből, a' négy első oecumenicum concilium határozatait symboloknak tekintették. Az első symbolicus könyvekben még meg volt a' daemonologia egész vaskosságában; ma már erről kissé szellemebben gondolkozunk, mint Luther, Calvin, 's régi kátéink gondolkoztak. Tudjuk azt is, hogy a' naumburgi zsinatban, az ágostai vallástételnek, még igazi kétlen kiadása felett is vetélkedések támadtak. Ammon és Bretschneider, tisztelt férfiak, újabb időnkben eléggé kimutatók azt, hogy a' protestans symbolicus könyvekben számos a' tévedés és hiba, a' szentírás' tolmácsolására nézve. És ez természetes is; mert a' szentírást, Jézus' tanításait, életét, 's ezeknek magyarázatait egyedül objective, minden subjectivitas nélkül vennünk nem lehet, a' nélkül tudniillik, hogy a' magyarázásba valami be ne folyon a' vizsgálódó egyediségéből. Ez az oka, hogy a' symbolok egyebeknek nem tekintethetnek, mint tekintélyes tanácsadásoknak. A' formula concordiae, melly egyedül a' szentírásnak adva constitutiva auctoritást, első emliti a' symbolokat, már maga hibásan adja elő Calvinnek tanjait; mi nyilván mutatja, hogy a' symbolicus könyveket szintúgy lehet félremagyarázni, mint magát a' bibliát. De mi reánk néz-

ve fontos ellenvetés: miért ohajtjuk ifju papjainknak külső akademiákra mehetését, hanemha haladás és tökéletesedés elveiből? mert különben ok harczol ellene elég. Úgyde mit használhat nekik nyiltabb theologiai fogalom és korszerű kiképeztetés, ha itthon symbolok, agg canonok, százados petrificáltan-módokhoz gépelyileg lánczolják le őket? Legfelebb is azt a' hasznát veendi az ifju pap jobbnak látásának és hallásának, hogy örök küzdésben sinlendik önmagával! 'S miért felednénk, hogy a' protestans Rendek, mind a' spirál. (1529) mind az ágostai gyűlésben (1530) a' hittani azon szabadságot, hogy ismeretők? gyarapodásával haladhassanak, magoknak fentartották?

De ezek csak históriai igazságok; lássuk magokat a' tekintélyeket: Luther ezt mondja: Trinkt doch vielmehr aus dem Brunnen selbst, als aus den Flüslein, die aus dem Brunnen geleitet sind. Továbbá: die Augsburgerische Confession, die Schmalk. Artikel, und den Catechismus können wir nicht als strenge Gebote ausgehen lassen, auf daß wir nicht neue päbstliche Decretales aufwerfen; sondern nur als eine Historie, oder Geschichte, dazu als ein Bekenntniß unsrer Glaubens. A' tiguripapság ezt irta volt 1549-n Calvinnak, a' consensus tigurinus szerkezetére nézve: si quis tamen evidentiores sacramentorum explicationem protulerit, malumus ea ipsa uti, cum piis omnibus, quam hortari unum hominem, ut subscribat nostrae consensioni, in qua scripturae sanctae verba usurpavimus etc. Maga Calvin ezt mondá, bár nem tartá: deinde cum singulis et sua sit dicendi ratio, et libertas esse debeat, inique, ne dicam tyrannice omnibus praescribit, ut necesse sit non modo idem dicere, sed etiam eodem modo. Az ágostai hitvallás' előszavában ez áll: ideo ut Majestati Vestrae obsequamur, offerimus in hac religionis causa, nostrorum concionatorum, et nostram confessionem, cujusmodi doctrinam ex scriptis sacris, puro verbo Dei, hactenus illi in nostris terris tradiderint, ac in ecclesia tractaverint. A' scotiana con-

fessio előszava' végén ez áll: protestantes, quod si quis in hac nostra confessione articulum, vel sententiam repugnantem sancto Dei verbo notaverit, nosque illius scripto admo-
nuerit, promittimus Dei gratia ex Dei ore, id est ex sacris scripturis, nos illi satisfacturos, aut correcturos, si quis quid erroris inesse probaverit. Ugyan ennek 18-ik czikkje ezt tartja: Cum ergo contingit, quod contravertitur, pro recto sensu alicujus loci, vel sententiae scripturae, aut pro reformatione alicujus abusus in Ecclesia Dei, non tam videndum est nobis, quid homines ante nos vel dixerunt, vel fecerunt, quam quid spiritus sanctus uniformiter in corpore S. Scripturae dicat, vel quid Jesus Christus ipse fecit, et faciendum praecepit. A' minket közelebbről érdeklő utóbbi helv. conf. előszavában ezt mondja: abunde pia vetustati satis erat, mutuus ille in *praecipuis* fidei dogmatibus, inque sensu orthodoxo, et charitate fraterna consensus; illy felszólítást rekesztvén hozzá: ante omnia vero protestamur, nos semper esse paratissimos, omnia et singula hic a nobis proposita, si quis requirat, copiosius explicare, denique meliora ex verbo Dei docentibus, non sine gratiarum actione et eedere et obsequi in domino, cui laus et glória! Ezen felszólításból kitetszik, miképen e' confessio írói koránsem követelték, hogy mindenben helyesen fogták legyen fel a' szentírás' értelmét. De halljuk tovább még ezen conf. 2-ik czikkét: Quapropter non patimur nos in controversiis religionis, vel fidei causis, urgeri nudis patrum sententiis, aut conciliorum determinationibus, multo minus receptis consuetudinibus, aut etiam multitudine idem sentientium aut longi temporis praescriptione. Ergo non alium sustinemus in causa fidei judicem, quam ipsum Deum per scripturas sacras pronunciantem: quid verum sit, quod falsum, quid sequendum, quid fugiendum. Lehetne-e szebb órást tenni ma a' symbolicus könyvek' leköteléséi ellen, mint eldődink tévének már 1566-ban? Valóban Turretini Alphons, Cogit. et Dissert. Theol. genev. 1737. 3

vol. 4: 1. § 70. nem rossz hasonlatossággal él a' protestánsok' hittanaira nézve: *Theologia ugiyond, haud abaimilis est arti statuariae, quae non tam adjiciendo, quam abradendo opera sua perficit. Tantum materiae inutilis, vel noxiae abscindendum est, donec id quod supererit, sit novus homo ad Dei imaginem sculptus.* Mert minél kevesebb hinni valója van a' protestánsnak, lelke annál szabadabb, és néhány fontos billacs szintűgy nyugóz, mint a' mássáa.

De lássuk magyar zsinataink' canonjait is: g. Katona 4-ik canonja elégségesnek tartja, hogy a' pap in fundamentalibus fidei dogmatibus legyen probe versatus. Ha a' pap beelégedhetik a' fő hit-igazságokkal, miértne más? A' 11-ik canon nyilván kifejezi a' haladás' és tökéletesedés' eszméjét. A' szatmár - németi zsinat 17 ik czikke végén ez áll: *atque hac sua censura synodus non aliarum reformatarum ecclesiarum doctrinam, disciplinam, ac ritus damnare voluit 'stb.*

Csodálni lehet; hogy a' confessiók és más symbolok, nem örekednek a' keresztyén moral egyesítésére, nem foglalják magokban annak velejét, mi véleményem szerint a' fő igazságok mellett, legfontosabb legészükségesebb dolog fogott volna lenni; hanem mysteriumokkal bajoskodnak. Erkölcstisztaság, és vallásosság kölcsönösen hatnak egymásra. Jó erkölcsű becsületes embernek lehetlen vallást nem szeretnie, és valódi vallásos, rossz erkölcsű nem lehet. Kik keresztyén erkölcsre keveset hajtanak, és vallási buzgólkodással akarnak kipótolni mindent, vagy kétszínűk, vagy elbőitéletekkel foglyozvák, vagy épen rosszak; kik buzgólkodásaikkal kívánnak Istennel kibékélni, kit tetteikkel bántanak. Helyesen mondja Luther az antverpisaiakhoz irt levelében: *id quod scitu est utile, et vobis necessarium, atque a Deo praeceptum, amplectamini, posthabitis nugis futilibus, non aedificantibus, et nihil perinde, atque contentiones producentibus, juxta sapientis viri consilium: quod supra ingenii tui captum est, ne perquiras, sed mane in iis, quae a Deo praecepta sunt.* Ugyan

ezokból kelt ki Melanchton is a' scholastica theologia ellen, úgy mint melly nem szükségességekkel, hanem polemiákkal bibelődik, és vallásosság 's felebaráti szeretet helyett, pietismusra és türelmetlenségre vezet.

7. *Negyedszer.* Ha a' protestánsnál, a' szentírást kivéve, dogmák, confessiók is, haladás és tökéletesedés' változásai alá eshetnek, annál inkább esendhetnek időnként, korhoz és körülményekhez képest, az egyházi szertartások, igazgatási canonok, ágendák 'stb. azok alá. Ezeknek változásai nem csak protestantismust nem bontnak, de még felekezeti egységet sem; változnak, 's változtak eleitől fogva; egyedül azt tartván fenn, botrány kikerülése végett a' prot. egyház magának, hogy a' változást ne egyes tehesse önkényesen, hanem egyház a' maga gyűléseiben egyetemesen. 'S ez méltányos és jogszerű is; mert mint már említők, az alakulási fő czélon kívül — mellynek változtatása feloszlást vonna maga után — az eszközök megválasztásai mindenkor magát a' társaságot illetik. Ez collegialis jogaihoz tartozik.

Azonban itt azon kérdés adja magát elő, mellyet ő és új korban többen ellen és mellett megvitatnak: nincsenek-e a' protestánsoknál lényeges szertartások, mik változás alá nem eshetnek? nincsenek-e lényeges részei az egyházi igazgatásnak is? — A' protestáns csak azon szertartást tarthatja lényegesnek, minek módját Krisztus és Apostolok rendelék meg. Illyet én, az egy úrvacsoráját kivéve, melly legkörményesebben iratik le Sz. Pálnál, nem ismerem; de miután a' protestáns sem az úrvacsoráját, sem a' keresztséget, vagy is általában a' sacramentumokat, idvességre mulatlanul szükségességeknek nem tartja, hanem csak az emberiség' nagy jótetvőjének, Krisztus urunknak emlékezetére és hitünknek a' jóban erősítésére szolgálóknak: következik, hogy ezen szertartásokra nézve is a' protestáns egyebet nem hihet, mint azt, hogy azok elnem maradhatók; 's így egész lényegessége az úrvacsorai szertartásnak csak abban fog reá nézve

határozódni, hogy kenyér vagy ostya (Krisztus teste ábrázolásának mindegy) és bor osztassanak a' híveknek. Azok, mikbe e' tárgyban, akár benmaradó hittani akár szertartási tekintetben, a' scholastico-polemica theologia avatkozott, biztosan elmaradhattak volna, legkisebb kára és csontkulása nélkül, a' sacramentum által elérendő szent célnak. Az egyházi igazgatásra nézve pedig, egy két gyenge nyomot kivéve, nem határoztak meg a' Krisztus és Apostolok semmit. Azon általános tanács mellett maradtak e' részben, hogy minden renddel és illendőséggel történjék az egyházban. 1 Kor. 14: 40. Hogy e' pontnál, egyes kikapott szentírásheli helyeknek önkényes magyarázatairól, tán elferdítéseiről, és helyhez személyhez alkalmazott tanácsokról szó nem lehet, nem szükség fejtegetnem.

Calvin azért volt ellene, még szükség eseteiben is, a' laicus és baba' kereszteleésének; mert ugymond a' keresztség idyességre nem szükséges, és így veszélynek esete nem foroghat fenn. Ugyan ő Inst. IV: 15. 19. azt vallja: hogy a' szertartások Krisztus eljöveteleével eltöröltettek. Ezért a' keresztségről ezt jegyzi meg: caeterum mergatur ne totus qui tingitur? idque ter an semel? an infusa tantum aqua adspargatur? minimum refert; sed id pro regionum diversitate ecclesiae liberum esse debet. Ugyan Calvin az urvacsorájáról (az 1592-iki lapon) ezt mondja: quod ad externum actionis ritum spectat: in manum accipiant fideles nec ne? interse dividant, aut singuli quod sibi datum fuerit edant? calicem in Diaconi manu deponant, an proximo tradant? panis sit fermentatus, an asymus? vinum rubrum an album? nihil refert. Ugyan ő Inst. IV: 10. 32. ezt mondja általánosan a' szertartásokról: postremo, ut nullam hic perpetuam legem nobis statuantes, totum observationum usum et finem, ad ecclesiae aedificationem referamus, qua postulante non modo mutari aliquid, sed quid quid ante in usu nobis observationum fuerit, inverti nulla offensione feramus. Ugyan ezeket mondja előszavában a' későbbi

helv. Conf. a' komjáti 3-ik osztályú 23-ik canon, g. kat. 12-ik cikke, a' szatmár - németi 18-ik cikk, az eccl. hung. artl. min. 28 között az 5-ik, a' tasnádi cikknek függeléke, a' felső magyarországi cikkek 18-a, és minden confessiók. Nevezetesen, az utóbbi helv. vallástétel' 17-ik cikkében ez áll: *sita est unitas ecclesiae non in cerimoniis et ritibus externis, sed magis in veritate et unitate fidei catholicae. Fides catholica non est nobis tradita humanis legibus sed scriptura divina, cujus compendium est symbolum apostolicum. Unde legimus apud veteres rituum fuisse diversitatem variam, sed eam liberam, qua nemo unquam existimavit dissolvi unitatem ecclesiasticam.* És ugyan ezen conf. 27-ik cikke ezt mondja: *quodai in ecclesiis dispaes inveniuntur ritus, nemo ecclesias existimet esse dissidentes.* — De minék erre többet felhordogatnunk, hiszen nálunk maga Kármán ágendája is mutatja: miképen ref. egyház-kerületeinkben is, egyben-másban különböző szertartások divatoznak, egyház' minden össönkulása nélkül; részint azon okból, hogy lényeges szertartásaink nincsenek, részint mivel superintendentiáink központozúltan nem állanak.

8. *Ötödször.* A' protestans ekklésia látható és láthatatlan; a' mennyiben látható, tagja annak minden hívő, ki abban született, vagy bele állott; ezen hívőknek összesége képviseli azt, és nem egyesek, kik csak megbizás' (delegatio) útján képviselhetik azt, akkor, addig, akképen, és annyiban, mikor, meddig, miképen, és mennyiben a' vallásos társaság által delegáltattak. Mert a' protestáns egyház nem különbözik más társaságoktól, intézetektől egyébben, mint egyedül lelki célja, iránya' felségesebb magasztosabb voltában; a' mennyiben azért alakult össze, hogy isteni tudomány' utmutatása után, annak hirdetése, és isteni kegyelem - jegyek' kiosztása által, az embereket jobbakká, tökéletesebbekké, boldogabbakká tegye. Ha ez igaz, úgy következik, hogy a' collegialis jogok, vagyis jogok a' cél' eszközeihez, magát

az egyetemes társaságot, magát az egyházat, és nem egyeseket, vagy egyes testületeket benne illetik; 's ezen joguk' gyakorlatában részt venni, minden tagnak nemcsak joga, de kötelessége. Semmi tagnak e' fölséges társaságban, elkülönzött előjoga, az időszertintí delegatió'n kívül nem lehet, de ellenben nem is terhelhetők többel, mint mi a' társaság' céljai elé'érés' eszközeiből, aránylag, vagy delegatióképen rá' esik. Úgy szinte: miután az emberi nemnek különbéle alap-társaságai vannak, millyen p. o. a' polgári, családi, miket határvonalok körzének, valamint ezeknek, úgy az egyháznak is, csak azon eszközökhöz és nem többekhez lehetnek jogai, mik céljai' elé'érésére mulhatlanul szükségesek, 's más emberi alap-társaságok' jogait nem sértik. Mindezen ké'tlen igazságok egy-szersmind a' társaság' eszméjének lényegében gyökeredznek.

Ezen elvből önként következik, hogy protestánsoknál a' papi rend, nem valami elkülönzött, külön - vagy épen el-lenjellemezett (contradistingvált) állapotú testület, hanem a' világgal egyaránt tagja az egyháznak; minél fogva az egyházi szolgák, semmi esetben magokat ekklesiáiktól külön nem szakíthatják, mert abban foglaltatnak. Nálunk az egy-ház' eszméje és öntudata, nem clerusban, hanem az ekkle-siák' közönségeiben központosúl. Papjaink nem áldozó papok, és közbenjárók Isten és ember közt, hanem isteni szónak szolgái (lásd agostai vallást. 28 : 1. Helv. vallást. 18. ángol vallást. 23. Belg. vallást. 30. 'stb.) Ők nem egyebek, mint az egyházi társaságnak tisztviselői, kik, minthogy minden tagja a' társaságnak, tanítani, sacramentumokat kiszolgáltítani, isteni szolgálatokat tenni, vagy nem tud, vagy nem ér, vagy hi-vatást nem érez rá, a' társaságtól viszontas (bilateralis) nyil-ván vagy nem nyilván kifejezett, de dolog' természetében fekvő egyezés és kötelezés mellett, átvevők ezen kötelessé-geket, miket a' vallásos társaság rájuk átruházni kívánt; lekötve ez viszont magát arra, hogy mivel egyházi szolgálói, a' rájuk átruházott kötelességektől, világi foglalatosságok-

ra, élelem-készítésre nemérhetnek, világi szükségjeik pótlásáról, tisztességes élelmezéseikről, és hivatalos körökbeni pártfogásról ő gondoskodik; és minthogy a' társaságok legfelsőesbikének, az egyháznak, céljai magasztosak és méltóságosak, de a' mellett merőben lelkiek, miket nem világi hatalom' erőtetéseivel, hanem csak szellemi, lelki eszközök által lehet a' társaság' tagjai közt elérni, mik bizalom és tekintély nélkül sikeretlenek, következik: hogy az ezen eszközöket a' társaság' megbízásából használó egyházi szolgáknak, illő tekintetben, tisztességben, méltatásban szükség tartatniok. Annálfogva az egyházi társaság tartozik gondoskodni arról, hogy az ő állapotjok sem szegénység, sem méltatlankodások, sem tekintet-súlyedés által elne aljasodjék; mert ez esetben a' társaság' céljai elnem érettethetvén, annak előbb utóbb fel kellene oszlania; mi már csak szon tekintetből is, hogy az egyházi társaság' céljai lényegesen segítik elő az ember többi alap-társaságainak céljait, az emberiségre nézve kipótolhatlan veszteség fogna lenni. De következik az is: hogy az egyházi társaság, olly jogok gyakorlatát soha sem adhatja által tisztviselőinek, mikkel maga sem bír; nem egyebeket tehát szellemieknél, 's ha a' papi-rend ezeken kívül csapongván, a' többi alap-társaságok' jogaiba vág, az egyházi társaságnak pártfogására nem számolhat, mi miatt nemes állapotjának méltóságát és tekintetét csökkenti.

Nem nehéz megmutatni, mikint a' Krisztus ekklesiát nem formált, hanem a' keresztyének, elválva a' zsidóktól, formáltak vallásos társaságot, és tanításra használták a' kitünőbb tehetségűeket. Tudjuk, hogy az Apostolok ekklesiáiban taníthatott pap és laicus, mihelyt ihletet érzett magában. A' carthagoi 4-ik zsinatban módosított ugyan ez, de nem töröltetett el végképen. Szavalezek: laicus, praesentibus clericis, nisi illis iuventibus, docere non audeat. Különösen nálunk protestánsoknál a' smalk. cikkek közt 353-ik, ezt rendeli a'

sacramentomi kiszolgáltatásról: in casu necessitatis absolvit etiam laicus, et fit minister, ac pastor alterius.

Hogy a' protestánsoknál a' papi rend, sem Istentől sem emberekől nem külön jellemeztetett állapotú testület, mutatja az, hogy nálok az ordinatio, melly canonjainkban több helyen csak inaugurationnak neveztetik, nem sacramentom, mint a' catholicusoknál (lásd tridenti zsinat, de sacr. ord. 4. can.), a' felszentelés nem ad nálok a' papnak letörölhetetlen jelet (character indelebilis) 's az ő tiszte nem áldozói; ma már nem esküszik a' prot. pap örökös papságra, mint hajdan hibásan tévé, kiléphet, mikor neki tetszik, olly pályára millyenre kedve tartja; hibájáért letétehetik, kitagadathatják, büntetéért világi hatalomnak kiadathatik, minden leszentelés (degradatio) nélkül; legfeljebb exauthorizáltatik, vagy budai zsinatként levetkeztetik. Ezért mondja Luther „an den christlichen Adel deutscher Nation“ czimű nevezetes iratában: Durch die Taufe sind alle zu Priestern geweiht, obwohl nicht einem Jeglichen ziemt solch Amt auszuüben. Was gemein ist, darf Niemand ohne der Gemeine Willen und Befehl an sich nehmen. Mißbraucht einer das Amt, und wird desselben entsetzt, so ist er gleich wie vorhin; der unverfügbare Priester-character ist nur ein Gedicht. Az, hogy Calvin Inst. IV: 19. 31. és IV: 14. 20. hajlott másoknál az ordinatiót sacramentom formának venni, a' nélküi, hogy maga annak vallotta volna azt, nem mutat egyébre mint azon törekvésre, hogy a' papi hivatal méltóságát annál inkább kiténtesse. Luther, „von der Freyheit eines Christen-Menschen: Zum siebenzehnten fragst du: was ist denn für ein Unterschied zwischen den Priestern und Laien in der Christenheit, so sie alle Priester sind? Antwort: es ist dem Wörtlein Priester, Pfaff, geistlich und dergleichen, Unrecht geschehen, daß sie von dem gemeinen Haufen sind gezogen auf den kleinen Haufen, den man jetzt nennt geistlichen Stand. Die heilige Schrift giebt keinen andern Unterschied, denn daß sie die Gelehrten oder Geweihten nennit

ministros, servos, oeconomos, d. i., Diener, Knechte, Schaffner, die da sollen den Andern Christum, Glauben und christliche Freiheit predigen; denn ob wir wohl alle geistliche Priester sind, so können wir doch nicht alle dienen, oder schaffen und predigen.

9. *Hatodik* elve a' protestantismus kétlen szellemének, közvetlenül folyik az előbbéniből. Ha minden hívő tagja az egyházi társaságnak, ki abba lépett, vagy abban született, egyaránt bár különbséleképen viseli annak terheit, kétségen kívül egyaránt is van joga annak céljaihoz, egyaránt van joga részvételhez annak vizsgálatára, megvitatására, és elhatározására nézve: milly eszközök visznek legbiztosabban a' társaság' céljaihoz? mikint használtatnak azok? nem történnék-e visszaélések azokkal? mennyi teher kívántatik ezen eszközökhöz? 's t. b. Egyszóval: protestans egyházi társaságnál, nincs helye semmi különvált testületecske gyámkodásainak, egyedúruskodásainak. Vagy is más szóval mondván ki: az egyházi igazgatásban részvétel közös az egyháznak minden tagjával. Ezen egyházi igazgatásnak kellő formáját, egyedül két dolog adhatja meg, tudniillik: jól rendezett, rendszeres, tartomány' életéhez és körülményeihez, gyakorlati tapintattal és józanul alkalmazott *képviselet*, és telhető *nyilvánosság*. Az elsőnek, miután az, bár leghibásabban, mint csak lehet, életben áll nálunk, szükségességéről itt nincs mit szólnom, alább leendvén szó erről; de annál többet a' másiktól, nálunk még nagy részben hiányzóról.

Korán sincs az egyházi társaság tagjainak részvételi joga egyedül az által kielégítve, hogy megválasztott követet küldi egyházvidéki, vagy kerületi gyűlésekre. Tudniok kell, megfelleltek-e ezek a' bennök helyezett bizalomnak? nem hallgattak-e ott, hol szólanok kötelesség fogott volna lenni, ? nem valának-e könyelműek a' teher - elvállalásokban? nem éltek-e vissza meghatalmazásaikkal? 's t. b. 'S csak akkor, ha

ezek felől, a' tanács-termekben lehető megjelenhetés, szavazás nélküli szólhatás, hivatalos és nem hivatalos értesítetések által győzetnek meg a' tagok, lehet tőlök várni, hogy valódi érdek támadand kebleikben az egyházi közügy, és bizodalom az egyházi kormány - testületek iránt; ekkor kész szívvvel viselendik a' rovott terheket, örömet teendik némi magok erőtetéseivel is áldozatjaikat, mert értik a' dolgot, 's meggyőzettek a' felől, hogy lényeges, vagy sürgetős szükség kívánta azokat, hogy az áldozat nem vettetik feneketlen kútba, mellynek fenekét nem látják soha; tudják: adakozásaik hová és miképen fordítottak? Továbbá a' nyilvánosság büszkeséget, önérzetet ébreszt a' tagokban, a' társaság' jófolyamatja, és céljai sikerülései iránt; mert öntudatok sugallja, hogy az ő részvétők is segéllé elő azokat. Egész Europa kikelni kezd immár gyermeki korának gyámszalaga alól, férfkora felé serdül, hol a' különben is szabad vizsgálható protestánst többé nem tekintélyi gyámkodás, hanem józan győződés vezérli; 's e' végre a' nyilvánosság kikerülhetetlen. Csak akkor leend boldog a' prot. egyház is, akkor éretnek el kellőleg céljai, ha a' vallásosság' gyermeki kegyeletével, a' férfnak győződése is párosul. Sőt miután nemcsak az egyes tagnak van joga a' közügybeni részvételre, hanem a' társaságnak is viszont joga követelni, sőt megkívánni, hogy javára, és céljai' biztosabb elérhetésére, a' társaság minden tagjainak összes intelligenciája központosúljon: az egyházi társaságnak szinte parancsolnia kell a' nyilvánosságot, 's kárhoztatnia a' henyét, a' közönyös hideget, ki a' közügybeni részvételtől elvonja magát. E' szerint illő, 's legidvesebb tette fogna lenni, ha minden alkalommal, hol átalakulásra, új reformra, lényeges változtatásra és tervre van szükség, ha nincs módja jutalom - feltevésekben, legalább közmunkálkodásra felszólításokat bocsájtna ki. Mert a' társaság sokezeresen nyer a' nyilvánossággal. Negnyervén a' közvéleményt, fedve áll ő általa gyanú és rágalom ellen, többeket von

maga érdekébe, minthogy mindenki csak akkor tekintheti a' közügyet saját ügyének, ha részt vesz abban; többeknek ad ingert önképzéshez, alkalmat nyújt tárgy-értéshez, vágyván kiki részt vehetni a' tanácskozásokban; így hasznos egyedeket nyer az egyház jövőjére, kik gyakorlati alkalmazás által okulva, józanul birandják életbe léptetni azt, mit iskolákban elvont eszmékben tanultak; azon közszellem, melyet a' nyilvánosság költöget, közelébb hozza egymáshoz a' tagokat, nemcsak felebarátokká, hanem ügybarátokból életbeni barátokká is alakítván őket 's a' t. Valóban csak önkényi hajlam, obscurantismus, melly lappangásban tenyészik, önzés, párt- és kaszt-szellem lehetnek azok, mik a' nyilvánosságtól iszonyodnak! Ezek suttogják azt, hogy a' tanácskozások' nyilvánossága árt az ügynek; mert ugymond, a' szerény szőlők foglyozvák, a' hallgatóságnak tán divatos vélemény-'s tetszés- nem tetszés- nyilatkozatai által, míg a' hiúkat éppen ez tüzei idő-vesztő szónokoskodásra; ladúlatok felingereltetnek, 's kivitetnek a' tereméből olyak, miknek tanácsosb lenne annak falai közt maradni. Ezek egyes kivételek, ürügy-keresések, emberi gyarlóságához köttetett egyes visszaélések, mik a' dolog annyi oldalú lényeges időit meg nem ronthatják, 's a' titok, ha ugyan valódi az, mi azonban egyháznál igen ritka, nyilvánosság minden kára nélkül intézethetik el zárt ajtóknál is.

10. Előadván e' szerint a' protestantismus szellemének kétlen elveit, egyszersmind ellentétesen előadám azokkal, legfőbb hiányainak, bajaink' forrásait is. Ezen hiányaink, bajaink közül néhányat, egyenként többen észvegetének immár könyvekben, hírlapokban, és tanács-termekben; de eszméiknek tiszta és összefüggő rendszerbe-hozására tán elegendő idejük, tán türelmök nem vala, tán nem is vélék a' munkát olly lényeges szükségűnek. És ez vala oka, hogy a' bajt már áradásánál és nem fakadásánál fogván fel, gyakorta az okozatot vevék oknak, időnként változó symptomáknak a' nya-

valyát, személyes és nem hivatalhoz kötött önkénynek azon hibát, melly organismus lényeges abnormitásából erede; mindegyik a' szerint, miként az első sajnos hatást és nyomasztást érző, hadonázott maga körül, 's megragadta az első lidérczet, melly álomlátáskor meljén ült, nem sejtve, hogy a' lidérczet már más szellem ültetvé meljére. — Én azon fő forrást, mellyből minden bajaink, hiányaink kiesergedeznek, abban keresem, hogy eleitől fogva inkább kívántunk helvezni, vagy ágostai felekezetűek lenni, mint protestánsok; holott a' protestantismusnak kellett volna lenni, mint törzsek élő fának, mint két felekezet fő kategóriájának. Ezen tévesztett iránynál fogva, sem iskoláink, sem egyház-igazgatásunk, sem egyházi canonjaink, nincsenek a' protestantismus kétlen szellemében alkotva és fentartva!

11. Lássuk legelőbb is főiskolainkat. Ezek.

Előszőr, oszlatlan böltyegét viselik magokon azon századoknak, mellyekben alkottattak. Szellemök, irányok kitérőleg papseminariumi. Scholastico - polemica theologia volt alkotásuk az irány - adó tudomány, 's a' tudományos kiképzés gyűlöpontja. Hittant védő bajnok papokra vala szükség, 's így az iskolák seminariumokká alakítottak, mikben papi szellemet, és kiképeztetést kelle öltetniök más pályájuknak is magokra. Theologia minden segéd forrásival, és holt nyelveivel, lón az uralkodó osztály. Szolgálatul ezekhez, de nem élő nyelven tanítottak más tudományokból is valami; de életre majd semmi. Mert az újabb miveltebb nemzetek története helyett, a' római és görög isteneké pantheum mythicumból; Europa időbeni állapotja helyett, Cellarius régi geographiája; a' hazai élet helyett, Nieuport után a' római, a' haza érdemesb hősei, férfiai helyett, Hübnerből az ó testamentom' emberei; életbölcseesség és újabb philosophia helyett, Martianus Capella forma kivonatok tanítottak. A' szatmár-németi 26-ik czikk azt rendelé, hogy in scholis sincera theologia orthodoxa et sobria philosophia doceatur. 'S ez

még magában nem volna ellentétesen mondvá, de a' 27-ik canon ezt veti hozzá: *Rectoribus scholarum injungendum, ne quid adversus disciplinam, et regiminis formam, iam ab ecclesiis hungaricis communiter acceptam, juventuti publice vel privatim instillent.* Így és ekként történt az, hogy a' református tanuló, theológiában a' jövő világra, holt nyelvekben és történetekben a' múlt világra tanulván, a' jelen világ' számára mitsem tanult; 's így nyújtá eleitől fogva legeredetibb példányait nagy tudósságnak ugyan, de egyszersmind élet-avúlt pedantismusnak is. — Nem akarom tagadni, sőt örömmel vallom, hogy újabb időkben e' részben főbb iskoláinknál kedvező változások történtek; de milly csekélyek a' nagy szükséghez képest! Hazai nyelvünknek sok részben visszaadatott joga, holt nyelvek és élő tudományok nem taníttatnak többé nevetségesen holt nyelveken; nem nagyobb bűn ma már iskoláinkban latinul nem tudni, mint hazáját és nyelvét nem ismerni; az élettudományokból is, több taníttatik ma, mint hajdanában; de megvannak ma is ezen utóbbiaknak száraz, tetszelen csontváz, fáradságos és lelketölő compendiumai, megvannak ma is azok a' manuálisok, mik rég kiavultak, mint Veidler, Heineccius, Castellió, 'sib. Továbbá a' professorok hitet tesznek le symbolicus könyvekre, mi a' tudományos szabad haladást megköti. Mert ha igen is lelkisméretesek a' professorok, még a' lényegtelenekben is a' symbolok' betűihez ragaszkodnak, 's megkötik, bilincsekbe verik szabad vizsgálati vágyokat, vagy magokban küzdenek, jobbat hisznek és rosszabbat tanítanak, és nem merik a' protestantismus' tiszta tudományát, mellynek nincs oka rettegni a' fényt, közelébb hozni a' kor és tudományok haladásához. Ha pedig erősebb lelkűek, akkor hitet törnek, 's ez szinte rossz. — Továbbá megvan főbb iskoláinkban ma is a' zárdai együtt-lakás, és az ifjú lelket körán elkomorító természet-elleni öntagadások. Munka közt nyájas társalgásra, mulatozásra, ártatlan

szabadságra hívá még az ifjat a' természet' ura, 's lássuk miként használhatja ifjunk a' meghívást zárdai benlakásában? Többen szoríttatnak szűk kamarákra, mikben az ifjabb fokként függ az öregebbektől, kiktől látogatást nem fogadhat, nem mulathat, nem musikálhat, nem feketik kelhet, mikor neki tetszik, vagy időt 's kedvet érez ezekhez; sőt ha a' főkamrás kissé élesebb zarnok, tilos leend még fen szóval beszélnie, tanulnia is. Egymás kilehelléseit beszívni, betegségeit szenvedni, vagy beteg állapotban kíváncsrolni kénytelenek. Az ifjúi barátság' mulatozásai korlátolvak, a' minden perczeni függés nyomaszt és csüggeszt, a' kapuzárás utáni csak néhány percznyi elkésések, mulatozások büntetés alá esnek, az örökös vizitálók és szolgálattételek terhesek, és tanulástól időt, kedvet lopók. Ezen benlakók, erőtetett foglalatosságok és terhek által úgy ki vannak véve szabadságaikból, hogy önmunkásságra idő és alkalom nem jut. A' szünteleni zaklatás kiveszi a' lelket erejéből, és előli benne a' haladás és tökéletesedés' vágyát; mellyet csak önmunkásság bir élesztni és fentartani 'sth.

Az, hogy főbb iskoláinkban, ha nem kizárva is, de kisebb nagyobb mértékben mellőzve a' világ, élet és kor' tanulmányait, főirányul theologia és holt nyelvek vannak véve, oka annak, hogy azokban az ifjú *harmonicus* vagy is egybehangzó, *aránylagos* egyetemes kiképzést ritkán nyer, 's így egész éltében hajlani fog egyoldalúságokra. Pedig az ember sokféle tehetségeinek, összvehangzó aránylagos és egyetemes kiképzése, alkotja a' minden pályán kitünhető jeles férfit. Mert csak így kiképzett, láthatja előítéletektől elfogulatlanul a' tárgyakat magok valódi színeikben, alakjaikban, nem hűny szemet hiányok 's azok javításának eszközei felett; csak illy kiképzés nyújt tiszta fogalmakat, isten, világ, emberek, és magunk felől; ez ad teheséget, józan-ságot, önérzetet, felhasználhatni egyetemesen minden lelki és testi erőnköt, jó czélok felfogására, 's azok czélszerű

eszközeinek kiválogatására; ez önt belénk önbizodalmat, és kivitel energiát 's a' t. És ne vélje senki, hogy itt csak világi pályákról szólok; hogy a' világgal, korral, emberek jelen viszonyaival, hazai élettel ismeretlen theologus, bár az eget verdesse theologiai és holt nyelv - tudományaival, jó és hasznos pap lehessen ekklesiájában, egyház - igazgató vidékében. Fog ez papolni dogmákról, megszövi predicationát szentírásbeli helyekkel, hogy ne láttassék önmagából beszélni, és napkeleti allegoriákkal, ó ember megfeszítésével, újnak felöltözésével, újá születésnek ferdőjével; értekezni fog a' jérusalemi templom sok ablakairól 'stb.; egyezőval papolni fog füleknek, de szíveknek, azoknak épülő-sőkre, valóban keveset.

12. *Második hiba* főbb iskoláink szerkezetében az, hogy a' Péterfy úr által pártolt két elem, úgy mint világi és papi, aggodalmasan elkülönöztetik, sőt csaknem ellentétül állítatik fel szerkezeteikben és szellemeikben. Ha áll az, mit protestantismusi ötödik elvemben felállíték, úgy a' protestans egyházban több egy elemnél nem létezik, tudniillik: minden protestans kívók' eleme. De ha több léteznék is künn az életben; benn az iskolában nem kellene azoknak kitűnniök; mert a' megkülönböztes, vagy elválasztás' szelleme veszélyesen hat életre és egyházra. Főiskoláinkban be öltözöttnek (togatus) neveztetik az egyházi hivatalokra menendő nagyobb tanuló, urfiának, világinak (publicus) a' más pályákra készülő. Már a' szatmár - németi 29-ik czikk, sőt komjáti 3-ik osztályú 51-ik, és 4-ik osztályú 5-ik canonok óta, más egyenruhát visel, világítól különválva, az egyházi hivatalra menendő. De nem csak ruhában különböztetik ez meg a' világítól, hanem ennél szigorúbb, jóíetemény - vesztéssel, szolgálatra - alázasokkal, kicsapattatásokkal járó büntetési törvények alatt áll az iskolában; míg a' világi, főkép urfi, sokkal könnyebben kibúvik a' fenyíték alól. Vannak iskoláink, mellyek kegyelemül veszik, ha tekintélyes pártfogó beleküldi fiát, 's az

urfiaskára fordított aggodalmas gond, szinte addig kiterjesztetik, hogy ha undorodik is ez a' betű-neműektől, eminenssé tétetik, 's habár egymást érik is kiesapongásai, nemlátószem húnnyatik felé, 's a' légy.-háló át eresztli a' dengót. Mi-nek es? Ha szegény az oskola, 's illyekkel kénytelen hálózni a' pártfogót, vonúljon össze, 's terjeszkedjék addig, meddig a' takaró ér; de status és emberiség' kárára, pártos önzésből ne engedékenykedjék. Idvezült, 's általam igen tisztelt ócsai Balogh Péterrel, kinek nem büszkeség nélkül vallom magamat sokban tanítványának, teljesen egyetérték abban, hogy a' protestans főbb iskolákat nálunk erő felett megsekkasztani nem kell; 's ha a' pesti főiskoláival, csak illy hiú rangoskodás és nem lényeges olly czélok' tüzetnek ki-elérésre, miket többi főiskoláink legcélszerűbb elrendezés mellett sem fognak nyújthatni soha, valóban egy szót sem emelnék, egy garast sem áldoznék pártolására. Ezen úrnak iránti engedékenységg, ezen különválasztása togatásnak és nem togatásnak, örök elfojtott irigységek, kaszti gyűlölségnek, sőt ollykor kitörő zeurlódásnak is kútfeje, már magában az iskolában. Lehetlen, hogy azaz óránkénti függés, éreztetése a' különbségnek, gazdagság és szegénység, aristocratiai és rangnélküli születés, jótéteményező és jótéteményezett között, emberi gyarlóságnál, ifjui hévnél és éretlenségnél fogva, egy részről elbizottságot és döllyföt, más részről keserűséget, csüggedést, lélekleveretést ne szüljön; melly is, miután az iskolai élet csak előpitvara a' világinak, 's ez örökké amannak típusát viseli, átszivárog ebbe is. Mert valljuk meg: közeledhetik - e nyílt elfogult-lansággal, az ifjui hév' varázs őszinteségével; a' szegény togatás ifjú; ki már egyenruhás sötét kötöcsén, mellyet én, megvallom mindenkor egy kis nemének tekintettem a' spanyol san-benitónak, és leverte zárdái arczán hordozza a' beneficium' czégerét, a' maga jövőndő nagylelkű patronusához? 'S ez társalkodhatik - e amazzal némi leereszkedési viszketeg

nélkül? Bizonyyal csak igen ritkán; és im vége a' tanulói aranykor' egész költőiségének! De még ez hagyja! vége az egykori patronus és egyházi szolga közti barátságos, nyílt társalgásnak, egyértésnek, bizalomnak, közremunkálkodásnak; és így megvan előre ásva sirja az egyházi közszellemnek! Magába vonúl érzeteivel a' szegény pap-fiú, mint osiga, ha keménytárgyra tapintottak szarvai, szíve' mélyére fojtja a' keserűséget, és nem ritkán átkozza, nema érzelemben, vagy szavakban, a' gyalázó szegénységet. Az urfi ellenben már korán túlbecsülni tanulván, a' vak szerencse véletlen adományit, mik neki érdemen kívül is felsőbbiséget vivnak ki, mellőzni, lenézni szokik korán azon állapotot', melly érdem mellett is, olly igen a' patronusi önkénynek laptája! Ó urak, kik vezérlitek az oskolák' sorsait, kér az emberiség, ne feledjétek: miként ivadékok' nyugalmát, békéjét, boldogságát hordozza kormánytok! Le a' protestans oskolák' zárdái celláival, le a' beneficium özégér - köntösével; le a' testet, lelket foglyozókkal! Ollyannak tartom a' togátusnak sötét egyenruháját — más volna ha az egész oskolai ifjuság egyszerű egyenruhát viselne — mint a' koldusnak azon részlapját, melly őt a' koldulhatásra felhatalmazza. Ne gyalázzon a' szegénység, még egyházi alázatosság' színe alatt is senkit, és legalább iskolai aranykorunk' szép álmait ne szentelenítsük le korán, mételyeivel a' későbbi gyarlóságoknak! 'S mire is való e' különválasztás? tán hogy korán szokják az egyházi szolga öntagadásokhoz, világi öröm, fény és hiúság' megvetéséhez? Hány nem lép ki idővel világi pályákra a' togátusok közzül? 's feledjük - e a' nitimur ia vetitumot? nem neveli - e a' szegénység' köntöse az álmemérmet és ebből a' társalgási elvonulást? lehet - e attól tartani, hogy a' szegény legény, csillogó paszománthban, sarkantyús csizmában járand? 'st.b. Engem alapos remény biztat, hogy miután a' pápai főiskola mind a' zárdái benlakást, mind a' togátusok egyenruháját immár eltörli, és az elsőbb már Le-

sonczon sincs divatban, többi főiskoláink is nem sokára fejteit szedendik e' chimaeráknak!

13. Főbb iskoláink' ügyét hozván szóba, helyén leendő megemlítnem azon iskola - hiányainkat is, miket nem szorosán ugyan a' protestans szellem - elleniségből, hanem inkább kor - és haladástól - elmaradásból, és mintegy klavúrlásból kívánok következtetni; mik azonban, miután iskolák készítik elő az életet, világi éltünk egész folyamán kártékonyan vonóznak keresztül.

Első: a' finomabb társalgás-és társalgás általi kiképzés-hiány, és így alkalom - hiány megismerkedhetni az élő világgal, annak viszonyaival, különbféle állapotival, ezeknek életével, a' legújabb eseményekkel, és az egykorú europai vagy csak hazai élettel is. Az élet' folyamában számosak azon szögletenességek, mikbe egymással surlódásainkban könnyen fájdalmasan megütközhetünk, a' nélkül, hogy az akaratlan szív okozni kívánná a' fájdalmat. Ezen szögletenességek közt biztosan járdalhatnunk, a' társalgási simaság és udvariaság tanít, melly egymás gyengéit kimélteti velünk, hogy mieink is viszont kiméltessenek, nyújt hogy vegyen, vesz hogy nyújtson, 's ez örök cserével megkiméli emberekkeli vesződésegtől azon erőnket, mellyet sorsali, baleseményekeli küzdéseinkre feltartanunk olly szükséges. Csak a' mivejetlen konok, nevezheti e' társalgási simaságot hízélgésnek és kétszínűségnek; nem egyéb az apró pénznél, mellyet könnyű szükségseink' pótlására naponként kiadunk, nagyobb szükségseinkre tartván fenn értékesebb pénznemeinket. Van továbbá az emberi társalgásban egy finom, de biztos tapasztat, melly tudományilag nem tanulható, hanem csak folyó életetkísérő figyelem által elsajátítható; minél fogva minden egyes alakjában a' társalgásnak, minden külön egyediségeiben, biztosan eltalálni bírjuk azon társalgási modort, melly mindkét részről elégedést szül; egyszerre meghatározni értjük

azon körvonalakat, mik közt saját viszonyainkhoz képest a' társalgásnak forogni szükség, úgy hogy egyik fél se veszítsen, 's mindegyik megkapja a' társalgásban aránylag a' maga nyertéségi részét, úgy becsültetésből, mint haszonból és társalgási gyönyörűségéből. E' társalgási simaság és ügyesség teszi az élet - bölcsességnek egyik főrészét. Hogy mindkét tulajdonhoz bizonyos fokú ügyessége kívántatik meg testnek és léleknek, bizonyos könnyű hajlékonysága érznek, szívnének és ennek szenvedélyeinek, magában érthető. 'S tegyük szívünkre kezünket, tegyünk őszinte vallomást a' felől, hogy számos református ifjainkat, e' részbeni ügyetlenségük, szinte a' pirulásig kitünteti. Ne álljon itt nekem senki azon egyes kivételekkel elő, kiket szerencsésb véralkat, születési, vagy otthoni társalgási alkalmak és körülmények képzettek ki; valljuk meg, hogy számos ifjaink, iskolán kívüli társalgási körökben, szárazra kitett halak, kik miként rossz színészek a' színpadon, sem megállani, sem szólani, sem kezeikkel mit kezdeni nem tudnak. Oskoláink' nagyobb növendéki tükör állnak mindenki előtt, ki nem kamarás vagy patrióta, vagy conscholaris collegájok; kiknek körük, mellyben velők kínosan mozoghatsz, alig terjed tovább a' collegiom' falainál; kiknek majd minden szavok vagy pedant, vagy keresett, gyakran esetlen, mozdulatjuk nehézkes és ügyetlen. Nem gúnybol írom ezt, mert Isten látja, hogy midőn e' sorokat írom, a' szánakozás' könnye szökik szemembe, 's megújulnak bennem azon bánatos érzelmek, miket érzék mindenkor, mikor különben jókészületű ifjaink fordulának meg egyszer - másszor körömben. 'S ki lehetne gaz, gúnykodhatni ott, hol a' hiba nem egyesek' bűne. Montesquieu ezt mondja „Esprit des lois“ czimű könyvében IV: 4: hogy korunkban három különböző, gyakran egymással épen ellenkező irányú nevelést kapunk; ugymint: szülőink' házában, az oskolákban, és úgynevezett nagy világban, és ezen utóbbi rendszerint mind azt, mit a' kettőben tanúltunk, halomba dönti, Lássuk:

nem illy nevelés - e az , legalább egy részben , mit iskoláink nyújtanak ? Szóljon a' tapasztalás , nem én , mi átkokkal kíséri az iskolai társalgás - hiány a' világi életet végig. Az ifjú kikerül , ismeri az ó világot Adámtól kezdve egész azon korig , mellybenélnie kell , ismeri az ó világ' hőseit , életét , hibáit , erényeit ; de nem azon életet , melly őt körülfolysja , nem azon jeles és átkos embereket , kikkel viszonyban áll , kik hazáját boldogítják , vagy benne átkokat hintegetnek. Tanulnia kell tehát neki , egészen új pályát kezdve , önvészélyein , saját kárain , bukásain az életet , és az embereket ; akkor tanulnia , mikor az iskolai életből , ezek felől már némi megrögzött , mintegy petrificált megszokásokkal , hibás fogalmakkal , előítéletekkel , ferdeségekkel lépe ki , 's csak gyakorlatba vennie kellene azt , mit iskolákban tőn sajátivá. Mit kezdjen ekkor nagyobbára immanens , nem kiható tudásaival , holt nyelveivel , holt társalgásával , a' zajgó , a' tolakodó élethen ? Várja - e hogy megkerestessék ? A' felkerestetés boldog időt elenyészték rég ! árulni szükség ma már portékáinkat ! nem mondom kofaként kiáltani ki , de árulni minden bizonnal. És mellyik vevő nem fog külsőről belsőre ítélni ? mellyike sejteni a' belbecset , nem ajánlkozó külső mellett ? „Isten őrizz ! hallám egy pár fő állású urunktól , református tanitót adni fiaim mellé ! Ha egyszerre átírná is az őnteni fiaimba magát , leköszönnék róla ; hiszen ember - világ - társalgás - iszonyban sínlik majd mindegyik ! Fiaimból könyvférget neveltetni nem kívánok.“ Nem vitatom , mennyiben lehete igazok e' fő uraknak , 's általánosságban épen nem fogadhatom el e' panaszt ; de egészen helytelennek sem állíthatom azt. Így ítélnek a' vásárlók közzül sokan , legtöbben , 's szegény kilépett ifjúknak , különben tán becses portékája — marad. Merre fordul világi pályájában , mindenütt megütözik a' szögletelességekben. Ki mondandja a' vélt igazságot nem helyén és idejében , nem sértés nélkül , nem ügyelve hajthatatlan viszonyokra , mik fatumként zsarnokos-

kodnak a' világban; és mindenütt magának árt, a' nélkül hogy valakinek használna. Vagy szolgai bókoló és engedékeny lesz ott, hol józan szabadelműséggel és önérzettel, az igazság mellett bajnoki keztyűt kellene öltönie. Lépjen bár mi pályára, a' cselekvésnek, tevésnek, hatásnak legszebb, legvirítóbb, legerőteljesebb korát, világ - ember - pálya - és élet - viszonyismeretek' gyűjtésére, tapasztalat - szerzésre kénytelen felhasználni, vagy legtöbbnyire fonákul munkálkodni azokon; 's kérdem: nyer - e' a' hon illy munkálkodásokban? — Gyakran a' folytonos bukdosás, a' világ - és emberismeret' hiányából ferdén választott eszközök' sikerveresztései, elcsúggesztik a' lelket, 's önbizalmatlanságot támasztanak benne, vagy mi még gyakoribb, kesert és epét, világ és emberei iránt. Mert gyarulásunk: másokban keresni inkább a' hibát, mint ön magunkban, és emberek' rossz akarataira, hihálra tolni azon sikerveresztést, mellyet az eszközök és modor' hibás megválasztásaival magunk idéztünk elő. És van - e' földön emésztőbb egyegy érzelem, mint nem bízunk sem önmagunkban, sem embertársainkban, és még is tán erőt éreznünk magunkban? Valóban ez tantali kín, éltet mérgező, lelketölő forrása az elégtelenségnek!

Ezen rovathá sorozom én, a' tisztességes és képző mulatozásoknak hiányait is főbb iskoláinkban. Miben áll most növendékeink társalgása a' collegiomokban? Ugyanazon egy felekezeti és vivású barátokkai beszélgetésben, sétában, pipázásban, borozásban, olykor cantizálásban, még ritkább musikálásban; és ha az ifjú tüzes véralkat ezekkel kielégíttetni nem bír, kisebb - nagyobb kicsapongásban. Az ifjúnak vágya van világot látni, és olykor részt venni annak ártatlanabb és korához illő örömeiben, 's e' vágy épen epedéssé válik nála és könnyen korlát - rontásra ingerli, ha ezen ártatlan örömek tőle általános szigorúsággal eltiltatnak. Ha olykor táncmulatság, színházi látogatás, billiárd, casino 'stb. a' növendék ifjúságnak, bizonyos időhöz, helyhez, társasághoz kötve,

megengedtetik, szabadságával kevésbé fog az visszaélni, mint ha mindezekről erőszakosan elzáratik; és e' mulatkozások nemesb társalgásra nyújtván neki egyszersmind alkalmat, izléses kiképzését erősen segítendik elő. Míg ellenben a' szerfelett foglyozott életmód, a' lélek' szabad röptének szárnyát szegi, a' testet fonnyasztja, vért sűrít, 's az ifjúból korán némi trappistát képez. Ő e' képnek sok, igen sok árnyék-latait bírnám adni; de a' gondolkozóknak elég csak a' kép' vázlatát is feltüntetnem. — Én ha főiskola' ügye csüggné kormányomon, eltörölnék minden zárdaijbenlakást, tanulók közti különbséget, mik a' mulatozási hiány' kárált sokszorosan növelik; egy professornak, ki ifjúság' barátja, felügyelése alatt iskolai társalgási casinót állíttatnék, újságokkal és izlést-képző újabb könyvekkel felkészültet, melly bizonyos napokban és órákban uyítva állna minden tanulóknak. Olvasó szobákat rendelnék a' könyvtár mellé. A' casinóban egypár biliárd, mellyen pénz nélkül játszanának ifjaink, állna a' teremben. Megvizgált darabok olykori felolvasásai, declamációk, apró musikai hangversenyek, legtöbbnyire ifjainktól előadva, mivelnék az izlést. Ez utóbbiakra, hívást nyernének a' város előkelőbb házai, magoktól az ifjaktól megkeresestve, hogy ebben is alkalmat nyerjenek nemesb önalkalmazáshoz. A' niveltebb táncmulatságot, bár ritkábban, akár tisztességes házaknál, akár köz táncztermekben a' nagyobbaknak nem tiltanám; de valamint a' casinói ugy itteni kicsapongásokat, egyáltalában elnem engedaém sem úrfinak, sem jótéteményezettnek. Gondoskodnám élő nyelvek', musika' sőt még táncz' mestereiről is, és ezekben gátot nem vetnék még a' jövőnd egyházi szolgálknak is; mert a' táncz nemcsak láb - illesztgetésre való, hanem az az egész test illedelmes hordásának, mozgásának is egyik aetheticai eszköze. Egyszóval: engedékeny elnézője, sőt ébresztője lennék, minden ártatlan, erkölcsöt nem rontó, vagy is erkölcsöt csak visszaélés által vesztegethető ifjú mulatozásnak; de annál szigorúbb fognék lenni a' visszaélések megtorlásai-

ban. Az iskolai törvényeket úgy alkottatnám, hogy azoknak irányát ne az ifjú szabadság' korlátozása, hanem a' kicsapongások és visszaélések' megelőzése és megtorlása tegyék. Törvényeimnek fő őrzéül, a' testületi jó közszellemet és becsületérzést igyekezném felállítani, hogy minden tagja az iskolának, tanulja és érezze maga is kárhozhatni azt, ki törvényeket gázolva, az ifjúság' becsületében gázol. Ezen úgy nevezett esprit public költségére és fenntartására, lelkesebb professoraink most is legtöbbet tehetnének.

Létező főiskoláink, sokat tehetnek tiszta és erős akarrattal, a' mivelte társalgási körök' hiányainak pótlására; de mindent nem, mert helyzeteik erre kisebb nagyobb mértékben nem kedvezők. 'S im egyik lényeges adat, melly bennünket a' pesti főiskola létesítésére felszólít, sőt kötelez. 'S mi szükség itt helyek' érdekeihez vakon esküdünk? Nem nyereendnek - e, főkép nevelők' kiképzései és miveltebb, izlésesebb társalgás, világ- és élet-tudomány' szétsugárzása által, már álló iskoláink is a' pestinek felállításával? nem szünendnek - e meg rövid időn azon vádak, mik most nevelésünk ellen méltán tétethetnek? ellenben megszűntünk - e mi, ugyanazon protestans egyház és érdek' tagjai lenni az által, hogy különböző iskolákban tanultunk? Ha igaz az, hogy lesznek olly tulajdonai, helykedvezései a' pestinek, miket Debreczen, Patak, Losoncz nem nyújthatnak, és viszont ezeknek ollyanai, mikkel amaz nem birand, nem lényegesen hasznos dolog-e az iskolák' idveit, czélokhoz képest, egymásba vágva megszerezvünk és használunk? Minek ideo a' hasztalan szűkkeblű vetély, és megszakadás, különben is gyenge felekezetünkben? Mindegyik iskolának megmarad a' maga köre, 's ettől és jótéteményeitől a' pesti nem fosztandja meg egyiket is; egyes helyek' hiúságainak pedig szükség elnémulnia egész hon és egyház érdekei ellenében. —

14. *Másodszor.* Főbb iskoláinkon a' pietistions irány vezérfonalként vonúl el; pedig pietismus és valódi vallásosság különböző dolgok. Ez embert szeretni tanít, míg amaz türelmetlenségre vezet. Két tapasztalati axiómát állítok itt fel; első azt: hogy a' korai szoktatás és gyakorlás, megszerezik ugyan a' szoktatott és gyakorlott tárgyban a' technical ügyességet, de ha a' tárgy' fogalmai a' gyermeki elme erejét meghaladják, a' korai erőtetés által egyszersmind előletik a' későbbi szabad vizsgálat és öngyőződés' vágya is; minél fogva érdek és buzgalom helyett, miket csak meggyőződés' szülhetnek, egyedül gépelyi megszokások foglalják el a' lelket. Ezen axiómnál fogva mindenkor úgy vélekedém, hogy a' gyermeknek az első években, míg gyenge elméje a' vallási hittanok, mysteriumok' tiszta felfogásaira meg nem ért, vallási tekintetben, egyedül csak szivhajlamát kell képeznünk, Isten' létezése, jósága, bölcsessége érzetére vezetnünk, a' keresztyén vallásnak néhány főigazságára és moráljára inkább rá vezetnünk, mint betanítunk; nem pedig korán kis és palatinátusi kátékkal, miként azok szerkeztetve vannak, szentírási helyekkel, hitformákkal, zsoltárokkal lepni és erőtetni meg fogalmait; csupán pietisticus czélból Castelliót, Hübaert, mellyből olly kevés való gyermeknek, forgattatni, vagy épen memorizáltatni vele. Károsok az elme-felettségekkel meg rakott gyermeki káték azért is, mert ha egyszer ezekben megtörik a' gyenge elme, hiedelmet fog adni később más elme felettségeknek is, 's így születik meg a' babona. Tizenhét éves kora felé adatnám legelőször az ifjúnak elő, a' dogmái alapismereteket, 's elkészítettvén ezekben őt, ekkor község előtt confirmáltatnám, 's adatnám föl először az urvacsoráját neki. A' nélkül, hogy anabaptista legyek, szeretem, ha az ifjúságban a' vallásosság nem ajak - petyegésben, hanem elme, sziv és érzelem' meggyőződéseiben él. A' confirmatio' ünnepélyét több oldalú hasznaira nézve mindenütt, hol az még nálunk gyakorlatban nem volna, behozatni ohajtom.

Confirmatio után! lenne aztán helye a' hitfelekezeti dogmái' egész kiterjedésbeni tanításának. Emlékezem iskolai éveimre, mi unottak valának az iskolai gyermeknél a' káté és citatíójai, mikkel elméje nem bírt. Valóban ezen korai erőtetés egyik oka annak, hogy a' kikerült ifjú, 'hacsak nem tartozik vele, egész késő vénségekig, mikor közelgő halál' rettegése hajtja őt ismét az isteniekhez vissza, szent, vallási, erkölcsi könyveknek, még címjeitől is borzadozik. Hogy itt kátéink' csélszerűen szerkezetei okozzák a' főhibát, világos. Intőztessenek ezek, dogmai kérdések mellőzésével, egyedül vallásos érzelem, szív hajlam képzettetésre, 's alkalmaztassanak gyermeki fogalomhoz, egész más, végtelenül kedvezőbb leendő az eredmény.

És itten kikell mondanom azt, miáltal félek darázs-fészket bolygatok, de mit jobbak és azok, kik ismernek, ismer ni akarnak, félre magyarázni nem fognak. Ideje immár uraim, hogy szent Dávid' zsoltárait, mint énekes könyvünket, tisztos nyugalomra tegyük. Reformatio' kezdetével azon elvből indulván ki a' protestantismus, hogy a' szentírás magában foglal mindent, mi idvességünkre szükséges, úgy vélekedének oleink, hogy a' jóban elég sokat tenni nem lehet. E' nézetből, minden iskolai és isten-szolgálati foglalatosságokba belésszótték, sőt csaknem kirekesztőleg használták a' bibliát. Így falusi iskolákban: mi atyákon, hiszek egy Istenen, bibliai helyeken kezdék az olvasást, ó testamentomi történeteken és zsoltárokon a' tanulmányt; imádságok, mint például *arany csésze, szentek hegedűje* 'stb. régi imádságos könyvek, predicatiók, miket még gyermek koromban is hallottam, vastagon megvalának rakva szentírási helyekkel, mellyek gyakran megbolygatva a' felvett tárgyak fonalait, vonattak be azokba. Így jutánk mi reformátusok a' zsoltárok' énekléséhez is. Ki tagadná azt, hogy ezeknek francz melódiáik szépek, egyszerűk, szívrehatók? és nincs is ok, miért ne tartsuk meg ezek közül a' divatosabbakat. Ki tagadná azt, hogy a' zsol-

tarok közt néhány, mint például: I, VIII, XV, XIX, XXIII, XXV, XXXIV, XLII, LXV, XC, CXXXVIII, CXLVI, némely versek kihagyásával, korunkban is használható? De vizsgáljuk elfogulatlanul a' dolgot. A' százötven zsoltár verseinek majd fele nem énekelhető korunkban, egy része ezeknek alkalmi vala sz. Davidnál és más zsoltár-íróknál; és ez az oka, hogy ellenségtől üldöztetésben, némellyik zsoltár az Istent, mint haragos, rettentő böszuállót, rombolót urat festi, nem miként a' váltáság' munkája után őt atyánknak tekinteni szeretjük. Ki bírná ma épülettel énekelni a' XVIII, XXXVIII, LXVIII, LXIX, LXXVI, LXXVIII, XCVII, CIX, CXL. 'stb. zsoltárokat?

Némely zsoltárban csak egykét vers az énekelhető. A' mester, kántor e' miatt szökdél az éneklendő versekkel; a' nép, kivált orgonás helyeken, ha csak fülsértő dictálás nem pótolja ki a' hiányt, nem tudja mellyik vers énekeltetik, 's gyakran megesik, hogy mást énekel, mint amaz. Hányszor nem esik meg, hogy a' mester ritkábban előforduló' zsoltárt tévén ki, a' nép' nagy része nem tudja annak melódiáját, 's így dadal énekként keringnek a' hamis hangok az egyházban! De mi legfontosb tekintet itten: mi becsesb az időnél? mennyi hasznos, szükséges dolgokat nem tanulhatnának nagyobb és falusi iskoláinkban gyermekeink addig, míg olly legio zsoltári textust és főkép graduale szerinti melódiát betanulni kénytelenek! Igazán szakmány, időtöltő szakmány, a' zsoltárok a' szegény református ifjúságon! Főbb iskoláinkban, egész 8 — 9 oskolán keresztül, iskola-számra kivan vetve nehanya a' zsoltároknak, miknek melódiáival küzd a' tanulótság, 's miknek egy részét később elfelejti. 'S mi szükség ez idő-vesztegetésre? nem tehetjük - e' józanabbul mi is azt, mit ágostai testvéreink énekeikkel tesznek? tudniillik: telhetően egyszerűsítik, néhány ismeretes melódiára vonják össze énekeiket, és alkalmakhoz, korhoz, század' haladásához, és e' mellett is egyszerű népfogalomhoz alkalmazzák azok-

nak szövegeit (textusait.) Nem lehetne - e zsoltárainkból megtartani a' czélszerűeket, mik korunkban is használhatók, melódiáink közül a' kedveltebbeket, és azokra más egyszerű szövegeket alkotni? De inkább néphez-szólóknak, ájtatosságot ébresztőknek ohajtnám ezeket, mint még újabb dicséreteinket is, mik nagy részben inkább költői viszketegnek, rim- és fellengzés - keresésnek, mint egyszerű köznépi ájtatosságnak, épületes közbuzgóság' gerjesztéseinek példányai. És egek! dicséreteinknek mennyi új meg új melódiája nem követeli ismét szakmányozásunkat! Hiszen nálunk csaknem egykis éltet kíván meg, maga az isteni tisztelet' előkészülménye! — Fontolgatásul e' keveset azoknak, kik tehetnek és tenni akarnak! Hogy itt a' szükséges újításban okosan és józanul, kimélve, felvilágosítva a' népi előítéleteket és megszokásokat, szükség forgolódjunk, fölösleges mondanom. A' miveltebbeknek fenakadásra valóban semmi okuk; hiszen az utóbbi helv. vallástét. 23-ik czikke azt tartja, hogy azon ekklesiákat ne kárhoztassuk, melyekben isteni szolgálaton az éneklés divatban nincs; non enim habent, úgy mond, commoditatem canendi omnes ecclesiae. Tehát ha teljes kimaradásáért az éneklésnek sem szabad kárhoztatnunk az ekklesiákat, miért lehetne azt tennünk agg énekek' czélszerűsítéseért? De különben is minket protestánsokat, egyházi szertartásainkban nem köt, nem nyugőz sem agg szokás, sem elidősülés, sem tekintély, hanem a' jó, jobb, legjobb, miként a' fokozatot idő és haladás fejtik ki. Ha zsoltárok mellett szükségesnek láttuk dicséreteket szerkesztetni, később a' tökéletlen szerkezetűek helyett czélszerűebbeket hozni be, nyúlunk újabb haladással még czélszerűebbekhez. Kik pedig tehetnének, de tenni nem akarnak, mert nem tenni kényelmesebb, vagy azt vélik, hogy ha egyikét alkalmatlan lépcső helyett alkalmasabbat teszünk be, az egész épület' alapja megrendül belé — ezeknek nem írák e' soraimat, 's úgy lehet a' többit sem! —

Második tapasztalati axiómám a' pietisticus irányra nézve az, hogy külső tettekrei erőtetés ott, hol az ifjúban már az öntudat, önhatározat és szabadság érzetének kora kezdődik, inkább megújítsa, 's idővel közönyösségre vezet, mint tárgy iránti buzgóságra. Innen én a' felsőbb iskolai tanulóságot nálunk, mindenkor templomba-járásra, ugynevezett preces-gyakorlásra nem erőtetném; tudván, hogy az erőtetett templom-isfak, kikelve az iskolákból, rendszerint rossz templom-gyakorlókká lesznek. Tapasztalat bizonyítja, miként az erőszakolt hatás itt megszokta szülni a' maga visszahatását. Inkább ohajtnám a' vallási ünnepélyeknek adni meg a' nagyszerűséget az által, hogy a' nagyobb tanulók is mind megjelenjenek azokon, 's részt vegyének azokban. Illy valóságos alkalmak, igazán hitet, buzgóságot edzenek, mind ünnepélyességöknél, mind ritkább előfordulásoknál fogva. Illy nagyszerű ünnepélyek lennének: a' nagy ünnepek, az úri szent vacsora' kiszolgáltatásának, confirmációnak, új évnek, egyházi ünneplésnek alkalmai.

16. *Harmadik hiány: az ünnepre-járás.* Korból kiavult régi fegyver, tán szélpuska, melly nem ritkán, nem a' czélba vett tárgyat, hanem magát a' czélzót ejti el. Kártékonyabban alighathat valami a' szegény jótéteményezettre, mint az ünnepre-járás' gyakorlata. Csaknem olly súlyos, olly kínos az ő áldozata, mint egyetlen fiát feláldozni készült Abrahámé vala. Mert ő minden ünnepi kiránduláskor nem Istenért, hanem néhány nyomorú forintért, ön jobb magát viszi áldozatul. Elindul a' togátus diák, öszvérként felbuzott inassával, sáron, vizen, hidegen, melegen keresztül, gyakran 20 — 25, sőt 30 magyar mértföldnyire eső ünnepére, beszáll vagy inkább megszállja, sáska gyanánt tekintve, a' szűken és szűkben lakó iskolamestereket, ritkán pihenhetve ki, még ritkábban frissíthetve fel magát és teherhordozóját; eljut helyére, és ismét a' rei angustae és horáczként kis sőtartóú iskola-rector házához; látja, mit utjában többször látni vala

kénytelen, az érkezte eleibe vágott házigazda és gazdaszonyi savanyú arcokat, kiknek ritkán van helyük hová szállítani vendégeiket, 's ritkábban mit találniok eleikbe. Az, mit az ekklesiák e' részbeni pótlásra nyújtani szoktak, ház-népes iskolamesternél alkalmatlanság - enyhítésre is kevés. Nem említem azt, milly kínos gyakran, átázott saruk, könnyös, és hely' szűke miatti kinem pihenhetés, nem frissülhetés, csak arra térek, mi illy ünnep-járásoknál mindennapi dolog. Ha van a' közbirtokosságban egykettő, ki a' szegény diákot nyájasan fogadja, tán asztalához is meghívja, kétségtelenül számosabb az, ki őt kapuján bejönni látván, olly képpel fogadja, mint rossz fizető hitelezőjét szokta, 's hogy leültetni őt ne legyen kénytelen, sötétre vont aroszal siet szűk alamisnójával, minél előbb expedálni a' hivatlan vendéget. Némellyike a' patronusoknak, mint szoktuk mondani, tán nincs is pénznél, mi azonban a' szegény diákra nézve mindegy. Lehet, hogy az nem is talál anyagot a' velebeszélgetésre; mert a' tudományos körön kívül felette szűk az, mellyben legátusunk forogni bír. És ez is menthető volna még; de említem - e az ollykori patrónusi gögőt, az alamisna - nyújtás éreztetett felsőbbbségét az elfogadónak ellenében? az elmellőzést, tán gúnypirításokat hosszabb társalgás közben? egyszóval az alamisna - fogadás annyi oldalú, 's körülményekhez képest olly változatos alázatait? Tegyük fel már, hogy a' szegény legátus nemesb önérzettel bír. 's képes önmagában az embert becsülni, milly lelki kin lehet keblében az érzelmek' osatája! Tehet-e egyebet, mint némán hallgatni, a' keserőségeket szíve' mélyére tolni vissza, külsőképen a' közönyöst játszani, de magában átkozni a' szegénységet, melly őt gyalázó önkények' tárgyává aljasítja. Illy érzelem, illy kínos tusa őt, a' világban nem forgottat, minden szavában, mozdulatában még ügyetlenebbé teszi; mert ritka bírhatja alázásokban fentartani önbizalmát, lelkének rugás erejét. És mit nyer e' kínos áldozattal legátusunk? Pa-

pol egyet kettőt, hallóknak gyakran álomszerű, magának gyakorlatúl, és néhány forint segélyt visz haza, mit abból oda- és vissza - útjában elnem költ, végre világot lát, vagy is ebben Voltaireként társasági köröket, mikben ő maga vőlt az üllő és másoka' kalapács! Tapasztalás igaz az ilyen is, de kínos, irgalmatlanul kínos! Arra szolgál-e az illy tapasztalás, hogy bizalmat öntsön az ifjuba, világ' és annak folyása iránt, vagy ellenkezőt, és bizalmatlanságot önrendeltetése iránt is? Czélszerű eszköz - e ez arra, hogy saját egyházunkban is kölcsönös bizalom, közremunkálás, egybeolvadás virágozhassék fel idővel, egyházi és laicus között? — Papolási gyakorlat volna - e az ünnepre - járás? Alkalom igaz, de nem gyakorlat, legalább nem czélszerű. Ki figyelmezteti a' legátust, mozdulati és előadási hibáira? nyert - e ünnepi, papolásaival többet, mint hogy elmerte mondani predicationját nép előtt, melly ha érté vala is azt, őt jobbra nem taníthatá. Igenis, gyakorlat kell a' jövőndő hitszónoknak, de benn a' collegiomban, professorok és papságra menendő nagyobb tanulók' jelenlétében, hogy szabad legyen mindenikének megrovogatni munkát, actiót és előadást. Ünnepi papolások inkább arra szolgálnak, hogy az ekklesiák papjai, az ünnepi többes papolásoktól megkiméltessenek; és lehetnek, bár hinni akarom kevesen, köztök olyanok, kik e' nézetből is pártolják továbbra is az ünnepre - járást; de a' lelkesebbek, illy szűkkeblű önzést tudom ápolni nem fognak; mert hiszen e' bajon, catechizációk, tán rectori papoltatások által is segíthetni. De viszont szívekbe veendik ezek azt is, mint vesztegetik, legátus és inassa megfizethetlennül drága idejüket. Amaz, egy héten elindukása előtt értekezik, eligál, készűl, pakol, predicationjait írja, tanulja; egy hetet, kettőt, hármát tölt oda- és vissza útjában, és helyben mulatásával; megjövén pihen, kipakol, rakoskodik 'stb. 's ezt évenként háromszor teszi! Gondoljuk hozzá, hogy a' legátus tán magány - tanító is, 's addig növendékei kipányvázvák! hogy-

ha bennlakó, némi collegiomi szolgálatok is néznek rá, hogy olykor áradások, elgyengülések kieléltethetik vissza érkezéseit, 's hogy mindezekben vele együtt szolgálja is mulaszt — valóban nem képzelhetek józan ember — és ifjúság — barátot, ki az ünnepre — járásnak, korunkban és emberibb századunkban, pártolója kívánna maradni.

De hát az ünnepi pénzsegély hová maradand? hallom az ellenvetést, és im itt vagyunk a' dolog bőbben! Elmondom véleményemet igazán és fedezetlenül, miként azt Isten tudnom adta. Előadám vala a' protestantismus' kétlen elvei közt az ötödik helyen, miként ki vallásos társaságban áll, annak céljaihoz és eszközei' elhatározásaihoz joggal bír, de egyszersmind szoros köteleztetéssel is annak terhei' viselésére nézve. Ez minden társaságnak alapeszméjében gyökeredzik, még pedig olly mulhatlan föltétell, hogy ennek elmulasztása a' társaság' felbomlását, vagy ha csak kivételként esnék a' mulasztás, annak csökkenését szükségképen vonná maga után. A' leghibásabb, legszerencsétlenebb öncsalódás tehát az némelly protestans urainknál, és más rendeinél, midőn azt vélik, hogy a' protestans iskolák és egyház' megkivántató szükségzeire teendő adakozások, nem tartozások, hanem csak Istennek adott alamizsnák. Nem akarom itt vitatni: nem tartoznék-e, legalább egy részben, a' status is rólunk gondoskodni? mert ez könyvem' célján kívül fekszik. De miután önmagunkra vagyunk szorúlva, vallásos társaságunk' céljai előttünk állanak, ezeknek elérésére iskolák és egyházi szolgák szükségesek, következik, hogy míg e' társaság' tagjai kívánuuk lenni, ezekről tartozásképen arány szerint gondoskodni, mindnyájunknak kötelessége. 'S ha ezt szoros kivetés szerint eszközölni, vagy eszközöltetni nem ohaítjuk, mit több okokból magam sem ohaítnék, ismerjük legalább kötelességünknek: évekről évekre gyakorlott, 's mintegy önként megismert egyházi és iskolai adakozásinkat, 's ezek közt az ünnepi diáknak és szolgájának nyújtani szokott

csekély segélyünket is, olly formán megörökíteni, és alkalmazhatóbb módszerbe öntési, hogy adakozásunknak vagy tőkétjét fizeszük be az illető főiskolának, vagy kik azt idő szerint nem tehetnék, újabb törvényeink' értelmében kiadandó szoros kötelezvény mellett; lefizetésig, magokat az eddiginek be-
küldésére kötelezzék. Birjam e' feltenni hitfeleim felől, hogy ettől vonakodnának, sőt számosan emberiség megkimélése ozen szent céljához, még többel is járúlni ne kívánnának?

Ágostai hitvallású testvéreinknél, általánosan véve, az iskolai és egyházi jótétemények, több helyen még papi fizetések is, célszerűbben, emberiséget és egyházi állapotot kimélőbben vannak rendezve. Náluk az iskolákban tőkésített jótétemények léteznek; és tanulók megkiméltetnek az évenkénti, naponkénti alamizsna-elfogadás' alázó, lelket leverő, szolgáltsággal járó alkalmaitól. Convictusok, alumniumok, pénz-segélyek', divatosak náluk az iskolákban. És ekként helyén van a' segély-nyújtás. Társaság, testület kérjen, ha kimutatva a' szükségét, rendszeres segélyre van szüksége; de ne egyes személy koldúlgasson, jobb magát megtagadva. Vallásunk szegény, de nem koldus; segélyre szorúl, de nem alamizsnára. Vallását 's annak Istenét, iskoláit és azokban az emberiséget gyalázza az meg, ki ezeket folytonosan koldusoknak, 's önkényétől függő folytonos alamizsnálkodásból kinosan tengődőknek ohajtja csak azért, hogy patronusi fényben ragyogva, örök bókolasokat kívánhasson meg, egyháztól és iskoláktól. — Én tehát minden egyházi és iskolai jótéteményt nálunk, beszédetni és tőkésítettetni kívánok, kivévén a' supplicatiokat, mik évenkénti bővebb vagy szűkebb terméshez szabotnak, ámbár ezeknek is az eddiginél célszerűbb beszolgáltatási módját javaslánám. Az úgynevezett *ad vinum* című szüreti adakozást is, mellynélfogva a' tolgátus tanulóknak, gradushoz képest, egy iczétől kezdve akókgig bor szolgáltatuk ki természetben, más nemesebb alakba kívánnám öntetni. — A' tőkésítésben azonban korán sem az

eddig gyakorlattal szerezett tapasztalatot és olykor szolgai deferenciákat kívánságom használtatni; minél fogva a' superintendentia' urai felvevők kölcsön a' pénzt, bátorság - kimutatás, szeres lekötés és betáblázás nélkül, 's az egyházkerületnek megkelle elégednie azon szerencsével, hogy a' t. oz. uraknak, keserves gyűjtésű pénzével kedveskedheték. Miként merhete ő a' jótéteményezett, kétkedni a' kötésnél, vagy tőkét és kamatot követelni később, hiszen egyházért, iskoláért sokat tehető patronusoknál van a' pénz? 's így ha nem több, pedig — tudomra is gyakorta több, sőt tudok esetet, hol minden — legalább több évek' meggyűlt, és nem fizetett kamatainak kamatai veszendőbe mennek. Illy gondalkodásnak egyik főoka a' nyilván - hiány, minek efféle káros következtetés, nem rég tapasztaltuk egyik nagy városunkban is! Oka továbbá az, hogy a' kölcsön' megbukása és tőke - kamat - vesztés esetében, nincs felelő jótállás nálunk; mert úgymond, maga a' testület adá ki a' kölcsönt, 's ezt felelet terhe alá vonni bajos, vagy testület megbízásából egypár tekintélyes ember adá ki a' pénzt, 's ezt feleletre vonni nem merjük. Illy bajokon csak úgy és nem másként segíthetni, ha elhatározzatik, hogy superintendentia' férfainak pénz nem adatik semmi esetre kölcsön, és senkinek hiteles vagyon önkvelés, lekötés, 1832/6 20 és 1840: 11 t. oz. alá vetés és betáblázás nélkül; miként ez minden jól rendezett testületeknél szokás. A' tőke azonnal felmondattának köttetik le, mihelyt egy évi kamat kimaradt, és ezen szigorú rendelkezés alól nincs helye önkényes felmentésnek, annak szigorú megtartása iránt felelősek azok, kik a' pénzt kiadják, nem ugyan a' pénz elcseszése, hanem a' rendelet megtartása iránt. Némelly iskoláinknak, 's ha nem csatlakozom, egy két főbb ekleziáinknak is, vannak hagyományos birtokaik is, melyek legelőszörre házi gazdálkodással (domestice) kezeltetnek. Nem szükséges fejtegetnem, miként ma már közigazgatási axiómává vált azon igazság, hogy illy házi kezelés, testületekre nézve

igen káros; mert a' kezelők eszik meg az ebédet, 's hálából a' gazda - testület' száját törlik meg. Ezért függő testületek, gyámokok, zár-gondviselők 'stb. felsőbb rendelet' következtében, semmi fekvő vagyont házilag nem kezelhetnek; hanem azt árverés útján bérbe kiadni tartoznak. Ezt ohajtom én egyházi és iskolai testületeinknél is, még azt tévén hozzá, hogy ott, hol a' fekvő vagyon szőlőlől vagy házból áll, mik igen föltételes jövedelmű birtokok, ha hagyományi rendelés nem áll ellent, azok szinte pénzzé tétessenek és tőkésíttessenek.

16. *Negyedik* iskolai hiány nálunk: az úgynevezett *classificatio*, vagy is *gradus*. Ez azon iskolai agg szokás, melly-nél fogva tanulási szorgalom' mértéke után, a' tanulók érdem szerint soroztatnak elsőnek, másodiknak, harmadiknak 'stb., még pedig úgy, hogy az utóbb álló az elsőbbséket versenyre kihívhatja, 's ha a' szerencse kedvez, iskolai műszóval ejtve, ledobhatja. Ezen agg szokás, mintegy beszöve lévén collegiumaink egész rendszerébe, ennek lényeges változtatása nélkül alig eltörölhető, 's ezért helyezém ezt az első három hiány után. Pedig el kell törölnie, ha jól akarunk, e' sok fejű hydrának, bár mint buzogjon is mellette a' csak orraig látó pedantismus. Ezt tartom én, 's minél inkább gondolok vissza iskolai éveimre, és e' szokás tapasztalt mérgezéséire, minél inkább vetem ezeket össze későbbi iskolán kívüli tapasztalatimmal, annál inkább tartom a' reform. status valódi aqua tofapájának, melly ifjúságunkat, gyakran egész világi életre, már az iskolában megmérgezi. Le vele egész álkodásaival együtt!

„Nézd a' tűlzőt! fogja némelly olvasóm kiáltani, mint csinál légyből elefántot.“ — Nem urak! itt nem csalódhatom; valóban elefánt ez, 's csak azért nem félünk tőle, mert nem dühösen rombol, hanem mintegy legelve dúlja legasebb ültetvényeinket, 's nem sejtjük a' kártétőt! Lássuk a' dolgot közelebből. Egy valószínű öncsalódás játszik ezen iskolai szokásnál velünk. Véljük: szorgalomnak ösztönt, serken-

tést, jutalmat szükség nyújtanunk, 's mi lehet ezekre alkalmasabb és eszközösöbb eszköz, mint verseny, melly nemes dícs-vágyat költ, és classificatio, melly érdemet jutalmaz? Továbbá: illő, méltányos, sőt igazságos, hogy érdemeseb nyerve a' zársóbb jótéteményt, 's így elsőbb gradusú választhassa a' jobb ünnepet, rectoriát, második a' csekélyebbet, harmadik az ezek után következőt. Ez egyszerűsminde nepotismust, önkényt, részrehajlást is kizár a' jótétemények kiosztásaiban 'stb. Im ez verőrénye, ezek csaló színei a' classificatiónak. Ha az iskolát úgy tekinthetném, mint egy zárt testületet, mellynek a' külvilággal semmi köze, hajló volnék ezek után magam is csatlakozni; ámbár ekkor is meg kellene jegyeznem: miként az iskolák classificatiójában, addig, míg jótétemények' választására kerül a' dolog, szint-úgy lehet, 's gyakran van is divata a' nepotismusnak, önkénynek és részrehajlásnak; melly divatnak egyik jelensége az, hogy tehetősebb és tekintélyesebb úrfiaink, 'superintendensek', esperesek', professorok' fiai, ritkán szoktak esni csak a' gradus' közéjére is, azon alúl pedig csak köztudomású röstség', korhelység' és kiesapongás' eseteiben. Meg kellene továbbá jegyeznem: miként a' classificatió rendszerint a' sebesebb, viderabb elmét, különösen emlékező tehetséget, gyakran csekélyebb szorgalom mellett jutalmazgat, a' lassúbb, de tán jelesebb ítélő tehetségű talentomot pedig, tán nagyobb szorgalom mellett is legtöbbnyire mellőzi. A' gyermeki kisebb nagyobb ármánykodásokat, és olykor elhatározó egyes körülményeket említeni sem kívánom. De én az iskolát a' világi élet egy részének, és hatásában annak előkészítőjének ismertem, 's ismerem örökké. Az adja típusát ennek, 's bár miként vonja is be később mázaival a' külélet az iskolában gyökeret vert hajlamokat, indulatokat, szenvedélyeket és érzelmeket, gyökerestül felszaggatni és kiirtani nem fogja azokat soha! Az ember-alapot, jellemet, kétségtelenül iskolai éveinkben kapjuk meg. Állván ez, feledhetjük-e: hogy

már az első ember két fiát, irigység és vetély hasonlított meg, 's e' kaján indulatok szülék az első gyilkost? Lehetünk-e együgyűek: feltehetől gyermeki zajgó forradkozó vér felől, hogy az szenvedélytől ment és higgadt mérséklést, dícs - és kitüntetés - vágyat, hagyjon sarjadzni a' kebelben, irigység, gyűlölet, ternonkedés, rágalom és érmány - kóholás nélkül, az ellenséget meghemályosítására? Valljon azon gyermek, milyen előg van, ki égető dícs - szomjat érezve keblében, mindent elkövet, magát megerőteti; hogy kitűnhessen és elődjének helyét magának kivívhasza, ha lassúbb talentománál fogva, melly természetnek véletlen adománya; nem boldogul, megfogja - e csendes resignációval magát balsorsának adni? nem fog - e inkább rágalemhöz nyúlni, 's amaz ellen mind azon kisebbítő eszközöket használni, miket csak lehetetlen és eszeltekezett dícsvágy, hírszomj, a' kitűnő ellen keze alá nyújtának? 'S legkevésőbbet mondvá: fogja - e az ilyen, önzetességgel, gyermeki tapadással szeretni azon tanulótársait, kik a' classificatióban előtte állanak, 's reá képzetileg homályt vetnek? És miután mi gyarló föld-anyagok, hajlunk a' hibát mindenkor inkább másban, mint önmagunkban keresni, nem fogja - e számos tanuló a' tanító' részrehajlására róni azt, hogy mások előtte állanak a' classificatióban, már maga a' szégyen - kerülés is ürügyet, mentiséget keresvén mindentelő? Nem szenved - e ez által becsülés, tisztélet, és bizalom a' tanító iránt, ? annival is inkább, hogy egyiknek vagy másiknak kitüntetése, ki netalán némi viszonyban áll a' tanítóhoz, könnyen nyújthat táplálékot a' tálatós rágalomnak. Nem marad, ó higyétek uraim, nem marad a' veszőlyes verseny, és egymás elleni törekvés, mint vélték, csupán a' tudományos körben és egyedül csak az iskola' falai közt; kivál is dúl az már az iskolai életen keresztül is. És sokszorozott arányban, óriási mérték után dúlva, lép az ki az iskolai életből, növendékeinkkel együtt a' világiba. Nevezzen bárki fészke' gyalázójának; sajátai fogom, de te-

hinni róla nem; az igazsággal ki kell törnöm, vagy remegnem, hogy jó céloim' revására elhangzik gyenge szavam a' pusztában! Ám veszítsek azok előtt én magam, kik ismeret nem tudnak, nem akarnak; de az igazság győzőn, annak győznie kell, mert győzelmetől sok, itt minden függ! — Tegyük szívünkre kezünket, 's valljuk meg: hogy köztünk reformátusok közt ritkább az egyértés, sűrűbb a' viszály, egymás érdemét méltatni vonakodóbbak vagyunk, mint más felekezetek hazáinknak. Köztünk ugyanazon egy pályán ritkán munkálkedik közszellem, viszonyos őszinteség; vetélytársat, önmagunkat homályosított szemléltünk a' kitérőben, 's az rendszert bízósabban számolhat jócélú fáradozásában más felekezetekre, mint saját magáéra. Ki ezt nem tapasztalá, aszerencse íla, vagy — kályha mellett áll. Bánatos érzelmekben nem egyszer gondolkodám e' bajról, forrásáig nyomozva azt. Vélém olykor: mi reformátusok majd általánosan magyarok vagyunk, 's a' magyarnak egyetnemértése, szinte példaszerűvé leve. De ez ürügy' ellenében nyomos okok küzdtek elmém-ben. Másoknál, 's így nemzetemnél is, inkábbára testületi viszonyok és nem egyediek okozák olykor a' viszályokat; de nálunk annyi meg annyi az apró ember-sziget, mint az Antillákban! És lehet-e akkor, mikor személyeinkben is ilyen hehezen közlekedünk, reménylenünk, hogy közszellemben erősek lehessünk, hogy közcélokért egyes érdekeket feláldozgatni bírjunk? Ezért, leginkább ezért maradennak el sokakban, miket észinte testvéri egyértés, összehívított erő, oly könnyen, majd áldozás nélkül segítenének célokhoz. — Az egyesek' vetélye átszivárog, áthat gyakorta testületeinkbe is, és ez szűlé hajdan még főiskoláink közt is azon kedvetlen irigykedést, melly még ma sem hamvadott el végképpen. Legyen itt szabad, csak egy példáját hoznom fel e' démonnak, mellynek önmagam valék tanúja. Boldogult atyám, ki vallásos tiszta jellemeért, erényeiért közönségesen tiszteltetett, mint egyháznvidéki gondnok, birtokos társával

Gombára kéré vala meg az egyházkerületi ülés - tartást. Az évről nem emlékezem. Ifjú megyei tisztviselő valék, 's a' főgondnok engedelmével, mi még akkoron bemehetésre megkivántatott, részt vevék magam is a' gyűlés' egyik ülésében. Egy fiatal, akadémiákat járt jeles papot, előkelő ekklesiá-híva meg papjának. Rendkívüli ellenzésre talált a' kérelem. „Fiatalt még, mondának éltes papjaink; a' zsiros ekklesiá élteesebb érdemesbet illet.“ Mások az ekklesiában és óhajtott egyénében, vagy a' kérelem' formájában keresőnek ürügyeket a' megtagadásra; de kitűnő vala a' szavak' habozásából, hogy kifogásaiknak valószínűséget adni nem bírának; mert ekklesiában nem vala hiba, 's az egyén' jelességét, ki helyben igen jeles próbapapolással is bebizonyítá alkalmas voltát, nem tagadható egyik is. Végre felállá egy ősz esperesünk, különben tisztelt tudományos férfiú, ki rég sirhant alatt nyugszik már; szagगतott beszédében ismétlé az ellen - okokat, 's még szagगतóbban, mintha maga is érzene szavainak szűkkeblű irányát, ezzel fejezé be előadását: „már mit tűrés, tagadás, illy zsiros ekklesiá bizony nem patakinak való!“! Arczomba szűkött e' szavakra a' vér, 's érzém keblemben, hogy nemesebb boszongódás hajtá azt fel, mint tisztelt főoskolámnak, mellynek növendéke vagyok, sértetése; mert az felül áll egyesek illy bántalmain! Székemet ifjú hevületemben félredobám, himenék, és évekig nem valék bírható egyházi gyűlésekbeni megjelenésre, mikben illy előítéletek ellen sikerrel kelhetni ki, főkép' akkor még, gyöngének érzém magamat! Milly példája az illyen, szellemünk' és erőnk' eldiribolásainak!

És én minél többet elmélkedém e' baj felől, annál inkább meggyőződém, hogy annak főgyökéres forrása az oskolai vetélyből és classificatióból buzog ki. De a' torz-képet, még nem festém ki egészen. Van e' hydrának még egy feje, nem kevésbé undok a' többinél. A' classificatio, kiknek az oskolában kedvezett, és így legjelesebb kikerülő főinknek, némi igényt, jogot látszatik adni világi nagyobb szerencsé-

hez is. Természetes, hogy miután érdem jutalmat vár, a 'classificatio' elején álló egyén, ahhoz szoktattatván már az ünnep- és egyéb választások és jótéteményezések által is, megszokja hinni azt, hogy őt a' külvilágban is több illeti a' szerencséből és annak adományaiból, mint azt, ki utána állt a' gradusban; mert hanyadik fogja fel azt tisztán, hogy tudomány csak használat és használás által szerez érdemet? Azonban a' világ ritkán jutalmaz érdem után, a' szerencse igen akaratos önkényű, és rendszerint ahhoz hajlik, ki őt hajtani meri 's tudja; az nem keres fel senkit, hanem keresteti magát, sőt kényszerítékre vár. Arra, hogy valaki eminens, primarius, contrascriba senior, jó zsidó, jó görög volt az iskolában, a' világ nem ad semmit. Így hányszor nem történik meg, hogy a' gradus' elsői felett, a' hátrábbiak, kivált ha ügyesbek, és később társalgás által is kiképzék magokat, vivják ki a' világban a' szerencsét, 's amazok mellőzve küzdenek inséggel és nyomorral! Milly dúló érzés, milly elemészítő csalatás ez! Elégületlenség, -örök panasz világ' hálatlansága, érdem' félreismérése iránt, csüggedés, italtársolás, világ' unása, lélek' árbabocsátása, tébolyodás 's'at. Illy keserű csalódásoknak gyakori gyászos eredményei! Ne mondja senki, hogy nagyítom a' dolgot. Csak ismerettségem köréből is számos példákat tudnék felhozni, mikből kimutatóm azt, hogy iskolákból kikerült legjelesb ifjainkat sujták e' boldogtalanságok. Hogy illy szomorú eseteknél, a' classificatio' csalatkozott követeléseit 's ezek megtett, a' már általam megrovott iskolai társalgási hiány, világgali ismeretlenség, a' zárdai benlakás vérsűrítései 'stb. mind együtt munkálódhattak ifjaink' vesztein, kétségbe vonni nem lehet. Voltaire azt mondja egy helyen: hogy minden iskolában hiányzik tanítószék, ismeretlen igazságok' tanítására. Én ezen ismeretlen igazságok helyébe, a' legszükségesebbeknek foglalatját, az élet-tudományt teszem, melly világ-ember- és kornak-ismereteket foglalja magában. Óhajtnám e'

tudomány vezéreivé azokat, kik iskoláink körül ültetve szívvel fáradoznak!

17. *Ötödéször.* Mildön felebb az önmunkásságot, és önképzés' elősegállítását ajánlám főbb iskoláinknak, oda czélzék egyszerűságra, hogy a' lélek megkapván ez által önműködését már az iskolában, vérré bírja változtatni a' tudományokat, iskolán kívül pedig életbe léptetni, ön és mások' javára használni fel a' különben benmaradó és holtakká váló tudományokat. Én derék embernek még nem ismerem azt, ki csak tud, bár sokat tudjon; mert örökké csak morzsa marad egyesek tudása a' véghetetlen tudnivalóhoz, sőt csak ahhoz képest is, mit már tudnak az emberek, pedig milly sokat nem tudnak még! Anon csekélység, mit egyes ember e' kurta életben eltanulhat, csak tengerből merített pohárvíz! Ha nem azt tartom én derék, jeles férfinak, ki tudományát emberiség' javára fordítja, nagyban vagy kicsinyben, miként állása engedi. Erre főszököz iskoláinkban az önmunkásság' öbrasztása. Mert kiképzetten nem jö ki az iskolából senki. A' leendő jelesnek iskolán kül is folytatni szükség kiképzetését abban, mire hajlamot, és tehetséget érez magában, és mire már az iskolában alapot kapott. E' képzés - folytatásra csak önmunkásság vezethet bennünket. A' nevelés korán sem be-tanítás, hanem egyediségünknek önmunkásság általi kifejtése. Ezen önmunkásságot azonban alig fojtja el valami könnyebben, mint tanulási szakmányos megterhelés, és sok könyvnélküli tanultatás. Ez utóbbi, még lélek-ölőbb ott, hol a' memorizálásnak szorúl szóra kell történnie, 's erre a' tanító fejes. Koromban a' könyvnélküli tanulás, szerdai és szombati úgynevezett *repetíciók'* alkalmával igen divatos volt, szinte a' megerősítésig. 8—12 fejezetet, egész vezér - életírásokat kelle Corneliusból, 4—6 fejezetet Liviusból, egész oratiót Cicero-ból felmondanunk, egyegy repetícióra. Hogy újabb időkben e' részben javítások történtek, tudom; de hogy még sok hiányzik, azt is tudom. Ezért vagyok ellenségre a' száraz és

ezeknek pusztá nevekből, műszavakból és felesztésekből álló kivonatoknak; ezért a' classicusok erőtetett könyvnélküli tanításainak; mert ezeknél szorul szóra megyen a' tanulás. A' classicusokat inkább ohajtnám olvasmányul használtatni az ifjúság által, olly formán, hogy azokat érteni szokja, 's bennök feltalálni a' classical szépséget, és remeklést. Régi panaszn ellenünk, hogy mi örökké a' classicusokkal bibelődünk, latinizálunk, stylizálunk; és még sem tetszik meg rajtuk az örökös studium. És e' panasaban sok igaz van. A' kenyha - latin petyegés, hála a' kornak és törvénykezésünknek, kikopó fölben van immár, erről tehát nem szölek; de a' classicusok körüli fáradozásinkról szólanom kell. Már felebb megemlítém azon tapasztalati axiomámat, hogy a' mivel ifjontakat győtröttek, zaklattak bennünket, azt, mint iskolai magánt port, rendszerint leszoktuk kiléptünkör rázni magunkról. Ez történik classicusainkkal is; mert fejtelten gyermekévekben, mikor még azoknak szépségeit, szellemeit felfogni képesek nem vagyunk, sok erőteléssel tanultatják könyvnélkül a' classicusokat velünk, száraz grammatical, syntactical, rhetorical, és stylare nehéz studiumok' ozéljaiból; szépség és szellem helyett, resolutiót, constructiót, periodust, figurát, verselábat 'stb. keresgetünk bennök; 's így nincs semmi, mi a' classicusokat megkedveltesse velünk. Ezért ki kerülve iskoláinkból 's örülve szabadságunknak, a' classicusokat, mikkel annyit kínzottak bennünket, kezünkbe se vesszük többé; alig akad egy két kivétel, kit tán literatúrai, írói irány vezet a' classicusokhoz vissza. Ez az oka, hogy a' németek, bár nem sokat memorizálják a' classicusokat, 's nem is ők velök annyit magokat, még is jobban értik őket, jobban felfogják szellemeiket; mint ezt jeles commentátorjaik, például: Heyne, Mitscherlich, Doering, Gessner eléggé bizonyítják. Még unalmasabb leend az ifjúság előtt az, mi fogalma felett állván, értelem helyett csak szókat tanul vele. Ezért kátéinknak, fogalomhoz mért, és könnyű érthetőségű,

szívhajlamot vallásos érzelemre, Isten és felebaráti szeretetre képző szerkesztéseit újlag bátorodom ajánlani.

Megvallom, ohajtnék mindenütt, literatúrai *aesthetical cathedrá*t, melyben tanítások, felolvasások tartatnának, a' mivel t ő és új világ' remekjei felett, *aesthetical* ízlés' kiképzésére és egyszersmind literatúrák szellemi és bibliographiai ismertetéseire. Nem megvetendő ezen utóbbi is az ifjúságra nézve, mely gyakran sok haszontalan könyvet összeveszekott olvasni, kikerültével addig, míg a' literatúrákkal megismerkedhetik. A' mai könyv - lomok közül észlelőleg és gazdaságosan birni kiválogatni a' jókat, valóban hálára kötelező tudomány. Szükség e' literatúrai és *aesthetical cathedra*, különösen azért, mert idvesebb alig lehet valami a' fogékony ifjúságra nézve, mint szépben, jóban, ideálokat állítani fel lelke eleibe; minthogy ha ezeket birja, nem aljasodik el egykönnyen, 's érzelmei, gondolkozás - módja nemesbűlnék és nagyobbyszerű mértékekhez szoknak. — Hazai nyelvünkre is főgondot ohajtnék fordíttatni; mert csaknem többre becsülöm azt, ha nyelvünk növelési és társalgási nyelvvé válik, mint diplomatikaivá is. Ohajtnék ezen szerkesztettetni fogalmazásokat, leveleket, szónoki beszédeket 'stb.; ohajtnék hazai nyelvünk' kitünőbb literatúrai termékeiből felolvasásokat, critical taglalásokat tartatni. Ezek hasáinkat, nyelvünket, literatúránkat kedveltetnék meg az ifjúsággal, 's becsülni tanítnák a' haza' jelesb talentumait, míg lelkét ezek' követésére buzdítnák, ízlését finomítnák 'stb.

Tapasztalás bizonyítja, hogy azok, kik a' római és görög nyelvnek és literatúrának vak imádói, rendszerint közünyös hazafiak; ők tudósok' hazájáról álmodoznak, 's ezért számos tudós magyarjaink is hajdan botorok valának, becsületes magyar neveiket latinra változtatni által.

18. *Hatodszor*. Elnem hallgathatom azon igen érezhető, 's minélelőbb lehet kipótlandó hiányunkat, hogy úgynevezett Real - iskolákkal nem bírnak; olyakkal tuduillik, mikben a'

latin nyelvnek kirekesztésével világi pályákra szükséges tudományok, mint kereskedések, mivesiek, gazdaságiak taníttatnának. Hogy e' részben ferde hiúság kártekonnyodik nálunk, és helyekhez tapadt érdekek ösztönöznek bennünket néha tovább terjeszkednünk, és iskola-ozimek után esengnünk, miknek megfelelni nem bírunk, tagadni nem lehet. Pedig különben milly alkalmas helyeink volnának illyes iskolákra, 's milly lényegesen szükségesek ezek! Bosszúság minden emberbarátra nézve, midőn iskolák, miknek sem hely sem erő nem kedveznek, hiúságból főiskolák lenni törekednek. Mint kap az illyen egykét úrn, mint kedvez annak, mint rontja el langy fenyítéssel, mint remeg egy hatalmas patronus' fenyegetéseitől, mint használgat apró eszközöket, miniatúr intézkedéseket nagy czélokhoz! Ezredt rossz trombitás a' musika-mester, ólom újjú orgonista a' zongora-tanító, szoba-festő a' rajz-professor, borbély legény a' tánczmester, egy antlia pneumatica a' physicum museum, néhány megúnott könyvből gyűlt össze a' könyvtáraoska; az egyszerre több külöfköző tudományt tanító professor, kit kosztadás fenn nem tart, tengődés és éhenhalás közt sinlik 'stb. Egyszóval: szegénység és nyomor minden zúgban! És miért mind ezen örökődés? Egyikben dolgozik a' szállás' és kosztadás' érdeke, másban a' pártfogoltság' viszketege, harmadikban szülői örvendezés, hogy fiok helyben futhatja végig az iskolákat 'stb. Közszellem uraim, közszellem és közjő! Több jót, százszor többet teszünk mindkettőre, de ömagunkra nézve is, ha kevesebbet vállalunk, de ennek osztán egész mértékben megfelelünk. — És milly szakmányok, ezen örök ápolgatás alatt sínő iskolák a' superintendentia-kon, mellyek azokat kínos évenkénti publicatiók által tengetik!

Apróbb iskola-hiányokat részint kipótlandókat, részint kijavítandókat, nem hordok fel itten; részint mert amazok orvoslásával ezek nagy részben elenyészendnek, részint mert a' felhordattak is elégségesek annak kimutatására, miképen

oskolai rendszereink lényeges reformra várnak. Maga az utóbbi helv. vallástét. 28-ik czikke, illy iskolai reformokra int bennünket: *docemus itaque reformandas esse scholas, et collegia corrupta in doctrina, in cultu et moribus, ordinandumque esse pie, bona fide atque prudenter pauperum subventionem.* Ma különösen korszerűtlenség az, mi főképen átalakítást kíván; de megjegyzésre méltó az, hogy már a' confessioban is aggodalom nyilatkozik az iskolai-jótéteményezések hibás rendezései iránt. — Kisebb nagyobb iskolai hiányok voltak és lesznek mindég, míg világ és emberi tökéletlenség fenállnak. Ezért csak egy pár ohajtatot még! — Fő iskoláinkban az úgynevezett vacatiókat szerfeletti idővesztéseknek tekintem. Mintegy 17 hét van az-évből, még pedig közbeszaggatva elvesztve, oda nem számítván a' gyakori reádásokat. És ezen szünetekre, az eddigi sek memorizálás mellett valóban szükség vala. Ártanak ezen szaggatott szünetek különösen azért, mert a' tanítás' szorgalom' és figyelem' fonalát gyakran megszaggatják. E' miatt első és utolsó napjai az úgynevezett diligentiáknak, még reádásul szinte vesztve vannak. Több ügyeletet ohajtnék továbbá arra, hogy professzoraink illető tudomány - osztályaikra és paedagogiára teljesen kiképeztessenek; de aztán tudományaiknál is hagyatassanak. Ritka professor nálunk, ki ugyanazon egy tudomány tanítása mellett halt volna el, mellyet tanítani kezdett, de tudok olyat, ki ötön, haton ment keresztül. Az általános lánghelmék ritkák, az Isten' lelki adományai rendszerint felosztvák, 's egyiránt főbbekben nagyok, jelesek nem lehetünk. —

Azen ohajtással rekesztem be főiskolai hiányaimat, hogy bár szavazattal. mellékes tekintetek nélkül választandó és állandó választmányok ügyelnének fel főiskoláinkra, 's évenként kimerítőleg tudósítsák a' superintendentiákat haladás és hiányok, 's ezeknek orvoslás-módjai felől. A' választmányban ne csak tudós, vagy pusztá deferentiából oda bigy-

gyesztett, nem emmunkáló, hivataloktól munkálkodásra nem is érő, hanem különösen tapasztalt, világ - kor - és haladás-ismerő egyének álljanak, kik tudománnyal józan tapintatot párosítanak, 's az emberiség' legszentebb ügyét, miután a' megválasztatást elfogadták, szíveiken viselik. A' fő iskolák fő és al gondnokait, különösen nagy gonddal ohajtnám megválasztatni; mert ezektől gyakran félszázadokra függ sorsa az iskoláknak. Legyenek ezek haladás' emberei, józan megfontolás, dologhoz-értés mellett kivétel férfiai, készek elfogadni a' jobbat, bármí csekély embertől származzék az. Ezen készséget megvallom annál főbb tulajdonnak tekintem, a' kisebb nagyobb kormányzások' fokain álló minden derék férfiakban, minél ritkább az még az erősebbekben is. Mert közönséges a' hiúság meg ezekben is, minélfogva azt vélik, hogy gondolkozásuk' önállását, és a' kitűnő tehetségök föléli közvéleményt veszélyeztetik, vagy csökkentik 'az által, ha jó tanácsot fogadnak el; 's e' gyarló hiúság miatt gyakran hazá és közügy vesztenek! Kivánnám, hogy fő és al gondnokaink ne lennének úgy elfoglalva, hogy az iskolák' dolgaiira legfelébb csak annyi idejük jusszon, mennyi elég arra, hogy közben a' repedt edény összeve ne törjék; hanem resá érjenek, világ és tudományok' haladásaihoz képest, észszerű javításokra is. Ezekben pedig szilárdak és kitartók legyenek, mert még a' legidvesebb reformokban is fognak hydra - torkok tátongni eleikbe. De ők ne tárgítsanak egykét nem sikerült proba után is ott, hol eszök, szívök, és jobbaknak véleményeik az ügy mellett buzognak. Ne véljék könnyen, hogy az iskolai dolgok szentül mennek, mihelyt az examen jól ütött ki, a' professorok nem panaszkodtak és botrányos kicsapongás az ifjúság között nem történt.

Milly követendő példát nyújtottak nekünk az iskolai felügyelésben, és e' tárgyra nézve olly idves hatású centralizációban, legközelőbb az ágost. vallást. követők, 1841-ki Juliusban Zay - Ugróczon törtett tanítói ülésükben, mellyen a'

Röztisztelőtű Schedius Lajos kir. tanácsos és prof. ur tanítási terve vétetett fel, és oskolák' küldöttjei által megvizsgáltatott! Milly közszellem, milly áldozatra - készség mutatkozott itten az ülés' tagjai közt, bizonyítja csak maga azon lelkeség is, mellyel öreg papok és professorok, bár más ajakú nyelvekben öszültek meg, nemzeti nyelvünk mellett buntotak! Ó de mi, fájdalom, oszlan szeretünk, 's kis érdekeskéink mellett sáncozni körül magunkat!

Főoskoláink' törvényeivel is sokban nem lehetek megelégedve. Azonkívül, hogy különbség van ezekben a' togátusok és nemtogátusok' büntetési között, amazok untalan jótétemények' vesztésére, tanításon büntetteik kihirdetésére, nevelőknek, büntetteiknek fekete táblakoni kitételére, egyezőval: untalan alázásra, gyalázásra, jobb eszmélet, öntudat, szemérem és becsület, sértéseire büntettetnek; míg ezek könnyedén átszökik az árkot. Továbbá a' togátusnak ártatlan szabadsága igen megvan kötve az oskolai törvények által; mikhez ha vesszük, mennyi idővesztéssel terheli őt az apparitóri, dispensatori, oeconomusi, provisorii, praebitori, scribai, contrascribai, seniori hivataloskodások, belső és külső temetési, eantusi, machinistai, visitatiói, éjóri'st.b. kötelességek; nagyobbaknál a' privatus praeceptorii, kisebbeknél az inasi elfoglaltatások, ünnepre - járások, supplicatiók'st.b. valóban csodálnunk kell, ha a' bennlakó jótéteményesek valamit tanulhatnak! Pedig milly bölcsen mondja Melanchton: meg nem foghatom; mint vehetik némellyek érzékenyen néhány garasnak elvesztét, melly még visszajöhet, de az időt nem kaphatjuk többé vissza soha!

Ujabb korunkban szó tétetett arról: ha valljon lehet-e oskolai úgynevezett kicsapásoknak (eliminatóriknak) helye? — Voltak kik a' dolgot, bár nemes, de egy kissé érzélgős emberiségi szempontból tekintették, 's az oskolából kiűzésnek helyt adni nem akartak. Ugy hiszem: itt ép egészen érzelem mellett, józanság határozhat. Véleményem

szerint gyalázó kicsapásnak helye nem lehet seha; mert a' tanuló gyermek vagy ifjú, korai szülei elkönyvetetés miatt mindenkor kisebb vagy nagyobb mértékben menthető, ki előtt már csak e' nézetből is, a' javulhatást; és világi pályák' szerencséjít, köz meggyalázás, 's mintegy bitózás által elzárni nem lehet. De nem kell felednünk azt is, hogy az' iskolák nem fenytő - házak, hogy ezekbe minden szüle jósak bizalmával küldi be fiát, kít elcsábíthatatás' veszélyeinek ki tenni nem kíván; hogy az' iskolai szorosabb együtt-lakás és társalgás, sokkal kisértőbb alkalom a' ragályra, mint a' külvilág; hogy egyesekért százakat, ezeket veszélyeztetni nem szabad, 's ott hol a' felügyelet ennyi közt feloszol, egyes romlásnak indúlt egyénekre, elkülönzött folytonos szigorú felügyelés alig képzelhető; hogy iskolák oly javítási eszközökkel, oly erős fenytőekkel nem bírnak, 's bírniok nincs is hatalmuk, millyeket az aggódó és szigorú szülők használhatnak és néha használniok kell. Mind ezen tekintetekből azt ohajtnám, hogy a' javuláshoz reményt nem nyújtó tanulók ne csapattassanak ki, hanem nekik, illetőknek teendő hiraadás és ezekkel értekezés mellett, elmenési tanács (consilium abeundi) adassék. Ezt kívánnám azokra nézve is, kik három iskoláh keresztül folytonosan a' tertiában maradtak és tanuláshoz sem kedvet sem tehetséget nem bizonyítottak; ha tudnillik ezek oly szegények, hogy künn a' világban reájok késszélelmi mód nem vár. Mert bár milly ellensége vagyok is a' tudományos egyedárúságok' üzésének; de tudományosság' örve alatt, dolog-kerülő status-terheket képeztetni nem ohajtok. Sok egyén, ki jeles mives, gazda'stb. fogott volna lenni, invita miuerva végezvén tudományit, mint úgynevezett tekintetes vagy nemzetes úr nyomorg maga és status-kárára közöttünk! És mi egész általánosságban örvendünk a' főiskolák' tanulói nagy számának; pedig ez, kivált nálunk, hol annyi kézre van szükség, csak akkor nyereség, ha a' status' intelligentiája nyer vele. Nekem e' részben saját né-

setem az, hogy ne nőjön fel a' hazában senki, ki fő vagy reál, vagy falusi iskolákban oktatást nem nyert; de azt, kit csekély, vagy semmi vagyoni és elméleti tehetség főiskolai pályára nem képesít, csak az utóbbi kettőre ohajtnám szoríttatni. Azonban a' vélemények különbözők; ohajtható volna, hogy lelkesek fejtegetésére méltónak vennék e' tárgyat.

20. Fontos, iskolák' ügyében azon kérdés: valljen kit illet nálunk protestánsoknál az iskolák' kormány? kirekesztőleg - e a' protestáns egyházat és ennek kormányát, vagy mást, vagy ét is, mást is közösen? — Igaz, hogy a' prot. egyház, eleitől fogva maga leányának tekinté az iskolát, és a' retormatio' két első századában egész 18-ik század' közepéig, érdemei körülte tagadhatlanok. De érdem nem ad magában jogot, bár hálára kötelez. Ha igaz az, hogy a' gyermek' jóvendőjéhez nemesak az egyháznak, hanem különösen a' szülőknek és családnak, úgy a' polgári statusnak is lényeges érdeke és így joga van, az iskola pedig előkészítője az életnek; ha igaz az, hogy ámbár vallás és erkölcs minden pályán megkívántatók, de a' családi és polgári pályák' viszonyainak, ezeken és azokon kívül, mik még az egyházi személyben szükségesek, számos külön előkészületei vannak, 's ezen előkészületeket nálunk protestánsoknál, valamint magukat a' pályákat is egymásnak alárendezni nem szabad; következik: hogy az iskolai kormány, protestánsoknál, az egyházat kirekesztőleg nem illetheti. Neki mint egyháznak, csak annyiban lehet joga az iskolák' rendezéséhez, kormányához, mennyiben maga részéről az egyház - szolgák' seminariumához joga van. Ezt tartja a' g. Katona 94-ik canonja is: *Scholae non solum ecclesiae, sed et rei publicae seminaria sunt; itaque curandum, ut ex iis utilia aptaque ad utriusque regimen organa prodire et emergere queant.* Luther, kinek iskolák'ról értékeszésében kitűntetett józansága, nagy részben haladott korunknak is disze fogna lenni, szinte ezt mondja: *Wenn nun gleich keine Seele wäre, und man der Schulen und*

Sprachen gar nicht bedürfte, um der Schrift und Gottes willen, so wäre doch allein diese Ursache genugsam, die allerbesten Schulen beide für Knaben und Mädchen an allen Orten aufzurichten, daß die Welt auch ihren weltlichen Stand äußerlich zu halten, doch bedarf keiner geschickten Männer und Frauen, daß die Männer wohl könnten regieren Land und Leute, die Frauen wohl ziehen und halten könnten Haus, Kinder und Gefinde. Nun solche Männer müssen aus Knaben werden, und solche Frauen müssen aus Mädchen werden; darum ist es zu thun, daß man Knaben und Mädchen dazu recht lehre und aufziehe. Ezzel azonban koránsem azt akarom kihozni, hogy az iskolák' felügyelése, superintendentiáink' kormányai alól kivétessenek; mert hiszen ez időben azok ezeknek törvény mellett vannak gyakorlatában; továbbá mi protestánsok magunk saját költségünkön és gondjainkkal vagyunk könytelenek rendezni iskoláinkat, és mi némileg csak superintendentiáinkkal központosulunk; hanem oda céloz fejtegetésem, hogy kimutassam azt: miként ezen iskolai felügyelet, az egyházat és ennek superintendentiáját, kétharmadrészen nem egyenes jog szerint, hanem csak megbízásból (delegatióból) illeti és illetheti; és így már csak ezen tekintetből is, a' superintendentiák *képviselési* tökéletes rendszerének kidolgozása, valóban lényeges sőt első szükség. Továbbá: már csak ezen iskolai felügyeleti jog-gyakorlat is mutatja, hogy az egyházi ülések' *nyilvánosságait* elzárni, vagy csak korlátozni akarni is, méltatlanság, sőt jogsértés. Illő, sőt igazságos azokon megjelenhetni, szólhatni a' protestáns szülőknek és honfiaknak, egyszóval mind azon protestáns tagoknak, kik' az ifjúság hármass rendeltetésének és kiképzetésének minden oldalú eszközei felett tanácskozni kívánnak és tudnak.

21. A' falusi vagy is néposkolákról gondoskodás, imént előadott elvemről fogva, mindenkor a' statust illetné, 's azt nálunk az egyház minden tekintetben egyedül csak delegatio'

jogán gyakorolhatja. És itt merem állítani: nem legidvösebben gazdálkodott egyházi kormányunk, habár távol vagyok is attól, hogy népiskoláink' hiányait egyedül az arra ügyelő egyházi kormánynak rovására kívánjam felróni. Mea culpát kiálthatunk itt majd mindnyájan protestánsok, kik posztó ruhát viselünk! Egyetemesen az egész prot. status azért, mert botrányos szegénységben hagyja sínleni népi iskoláit, és ezeknek tanítóit; a' földesuraság azért, mert csekély úgynök tekintve iskoláját, ritkán bír reá érni, hogy gyermek-exament halljon, tán olykor be is tekintsen, ha csak pillanatokra is az iskolába, annak bánási, tanítási rendszerébe, 's még ritkábban ér reá erzenyt nyitni az iskola' szükségére, leg-ritkábban pedig részt venni az egyházi, vidéki és kerületi ülésben, hol hallhatná a' vitatkozásokat, határozatokat, 's felvilágosíthatná jobbjágy-gyermekei sorsa felett. A' helybeli pap, ha jól van rectorával, gyakorta elnézi a' hibát, ha rosszúl, kákan is csomót keres; a' presbyterium az exameni szajkó-petyegésnek örül, és ritkán ért a' dologhoz; maga az egyházkerület értene ugyan, 's a' legjobb akaratot, szíves fáradozást benne meg nem ismerni nem lehet, de rendszerint hátrább jár a' kor' haladásainál; mert tagjai magok is, olly főbb iskolákban tanultak, mik hátrább állnak a' század' haladást kívánatnál. Egyházkerületeink tesznek e' részben, mit tenni időnkénti körülményeikben jóknak látnak, de annyit nem, mennyit így is tehetnének, 's még kevésbé annyit, mennyit tenniök kellene. Ugyan is tenniök kellene mind azt, mit a' nép erkölcsi, szellemi, világi képeztetése, az újabb ebbeli haladásokhoz képest megkíván. De ehhez praeparandiák, prusszus mintájú iskola-tanítói seminariumok, vagy legalább minden superintendenciában egyegy kisebb, mint például az ágost. v. követőknek van Nyiregyházán; továbbá jutalmak mellett kidolgozott nép-tanítói és nevelői rendszer, népi könyvek, 's mi legfőbb: minden falusi iskola mellett kisdiedovó intézetek kellenének, vagy legalább minden

tanítónak köteleztetnie kellene, mielőtt hivatalába lépne, fél-
 évig kisdiedovási kiképzést venni. Mindeneknél pénz és is-
 mét pénz a' kikerülhetetlen feltétel, mi pedig magyar pro-
 tenstánsok mindennel inkább bírunk, mint pénzzel. Azt te-
 hát, mit *kellene* tenni, egészen nem tehetik egyházkerüle-
 teink, de tehetnék azt, mit környülményeik közt is tenniök
 lehetne, ha rendszeresen fordítva a' dologra több időt, munkát
 és figyelmet, megválasztott érto férfiak vinnék az ügyet.
 Nagy hiánynak tekintem közdolgoink folyásában, testületek-
 nél, egyesületeknél azt, hogy gyűlésre gyűlést halmoznak a'
 nélkül, hogy előre tudnák a' tagok ezeknek felveendő tár-
 gyait, a' nélkül, hogy otthon fontolgathatták volna azoknak
 eszméit. Az elnök vagy jegyző előadja a' kérdést, eldöntendő
 tárgyat, egyik egy, másik más oldalrol, ritka mindenikéről
 és minden részleteiben fogja fel azt, egyik egyet másik mást
 mond, a' jegyző összeve kapkodja az eszméket, mik veszen-
 dőbe nem mentek fülei vagy felfogása mellett, felteszi a'
 rögtöni határozatot, tán nem ügyes jegyzői toll még az össze-
 kapkodott jót is kivieszi formájából, felolvasáskor ismét egyik
 told hozzá másik elvesz belőle, mert a' hiúság is szeret va-
 lamit tulajdonithatni magának, 's így az egész, egy rend-
 szerbe nem illő összeveragztatott congestum leendő! Ekként
 tartatnak gyakran egyházkerületi, és iskolai üléseink is, 's
 mindkettő tán még gyakrabban így mint más testületeknél;
 mert a' karaváni ide oda gyülekezés, idő- rövidség, és ren-
 des levéltár' hiánya miatt, sokszor az anteacták sem terjesz-
 tethetnek a' gyűlés elébe. Ezért ohajtom, hogy mindenütt,
 hol állandó rendszerítésre van szükség, csak egyes egyén
 vagy minél kisebb bizottság készítse és tegye fel az elő-
 terjesztendő rendszeres munkát, vagy tervet, tétessék az
 tollba - adás által korán közzé, 's így vétessék viágálat alá
 a' gyűléseken, félre téve mind hiúságot, mind kajánkodást
 a' miatt, hogy az eszméket nem mi gondoltuk. És különösen
 a' népnevelésnek, mint emberiség egyik legszentebbikének

tárgyat, összefüggő és jól ált gondolt, megfontolt rendszer nélkül jól intéznünk nem lehet. Így készült terv mellett, reá érő practicus férfiakra van szükség, kik időnként meglátogassák az iskolákat, exameneket hallgassanak, és tanítók munkálkodására ügyeljenek. E' részben is én más, az eddiginél czélszerűbb intézkedési módot javasolnék, azt tudniillik: hogy ezen iskolai látogatások, ne nagyobb testületek által, és egész egyházvidékekben ugyanazon egy testület által történjenek; hanem tájanként szemeltessek ki egy vagy két protestans egyén (ágostai vagy helv. vallású mindegy), ki ügyes, értő, hivatallal vagy más bajjal el nem foglalt legyen, és 3—6 szomszéd falu iskolájinak megtekintéseit magára vállalja, és az eredményről évenként tudósítást tegyen. Továbbá szükségesnek látnám (mert példa, azonfelül hogy többet nyom az emberi gyarlóság előtt, mint ezer elméleti tanács és javaslat, 's egyszersmind megis czáfolja a' lehetőség elleni okokat) minden egyházkerületben egy vagy két, vagy még jobb minden tractusban egy egy példány-falusi iskolát állítani fel, melly követendő mintája lenne többi helységek előtt annak: miként kelljen falusi iskolát, az újabb haladás' kívánsághoz és czél nagyszerűségéhez képest szerkeztetni? A' minta-oskolákat olly helyeken javaslanám megkezdetni, hol a' birtokosabb vagy lelkesebb földesúrasság, vagy község', önkényt, vagy felszólítás után ajánlkoznék, az épen nem tetemes költség' némi pótlására, Magában értődik, hogy ezen iskoláknak jutalom mellett kidolgozandó, és többek észrevételei után megállapítandó terv szerint kellene felállíttatniok; egyedül azt tűzvéni ki a' terv főelvét és alapját, hogy a' népet a' falusi iskolai intézetekben nem csak taníttatni, hanem *neveltetni* is kívánjuk. Igaz: néhány házból álló falucska nem fogja mindenben utánozhatni a' mintát; de igenis többen vagy kevesebben. Ezen ne aggódjunk; a' jó példa nem téveszt el hatását soha. Továbbá tehetnék azt minden egyházkerületnek, hogy kielégítő rendszerig is a' néposkolai tanításnak, né-

melly értő oskolatanítók által nemes buzgóságból eszközendő közeliítéseit a' haladáshoz, korlátoztatni, vagy épen kárhoz-
tatni ne engedjék; mint legközelebb is történt egy faluban,
hol az iskola-látogató egyházi urak, nem legilletelmesebben
kelőnek ki a' tanító, 's Edvi Illésnek, Lukács Pálnak, agg
docendi methodusban nem foglalt könyvei ellen. Sok helyt, sőt
mindenütt a' szellem, a' lélek elevenít és ő!

Újabb időkben szinte az unalomig értekezett értő és
nemértő a' népnevelésről, kimerítőleg egy sem: tán azért,
hogy némellyike igen mesterkélve keresi az egyszerű tudomá-
nyt, másika, mert a' tárgyat csak egyes oldalairól fogá
fel. Nehány practicus elvbe összevonva, ez tenné véleményem
szerint a' népnevelés-lényegét: test és lélek, ész és szív te-
szik az embert, és ez ember két világnak él, jelennek és
jövőnek; egyiknek úgy született boldogságára, mint másiká-
nak. Ezen kettős boldogságot csak úgy érheti el, ha ép let-
ket ép test borít, ha az ész ép és józan fogalmakkal bír, és
a' szív vallásosságot, és kegyeleteket ápol. E' szerint a' nép-
nevelésnek és tanításnak e' három az igazi iránya. 1-ör Meg-
szereztetni a' falusi növendékekkel azon tudományos ismerete-
ket, vagyis inkább tudnivalókat, mikre neki világi pályáján
mulhatlan szüksége van. Ilyenek: olvasás, írás, számvetés,
rövid diaetetica'stb. 2-ör Azon munkálodni, hogy a' növen-
dék, minden világi, természeti, polgári'stb. eseményekben,
ügyekben, tárgyakban, tiszta józan, babonától, előítéletek-
től, túl- és -vak-buzgóságtól és megrögzöttségektől ment
fogalmakat nyerjen, miknél fogva világi élete' folyamában a'
jót felfogni, megválasztani, bírhasssa. 3-ör A' növendék' szív-
hajlamát, nem dogmás mysteriumos káték, hanem fogalam-
hoz mért tiszta, egyszerű utmutatás és példanyújtások által,
vallásosságra és kegyeletek' ápolására képezni ki. — Ezek
tennék; ha nem csalatkozom, a' népnevelés irányát és alapját.
De mi történik mind ezekből nálunk? Több falusi examen-
ben voltam életemben jelen; de könyv nélküli szájkó - petye-

gésnél egyebet nem hallottam soha. Lepergett a' káté, hü-
ner, zsoltár 'stb; értelmességről, diaeteticáról, egykis fo-
galmazásról 'stb. szó sem velt. Csak egy értelmet kívánó fel-
szólításka is, melly könyvben nem foglaltaték, megakasztá
az egész iskolát; mert a' tanulmány, úgy látszék, nem ma-
gyaráztaték meg a' gyermeknek, 's így azt nem is teheté
sajátjává. De az apák kegyeletnek ajtatosságával hallgatók a'
hadaró recitálást, 's egy közzülők csak akkor lőn egykissé
türelmetlen, midőn fia, azon eleibe tett hübnéri Kérdésére:
mivel vádolta Potifárné Jósefet férje előtt? józanabbul felelt
mint vala a' kérdés. Nem akarom tagadni, hogy a' falusi
tanítási rendszer jobb most valamivel, mint vala a' mult száz-
ad' végefelé, a' midőn Patakról szünnapokra hazajötteimben,
a' g. Katona 97-ik canonja' következtében, atyám' öreg job-
bágyai, mint gyermeket latin nyelvből ceneálgattak; de csak
mult századhoz képest mondhatjuk e' változást némi haladás-
nak. Minden falusi iskolai tanításunk ma is nem egyéb még,
mint záporossá, melly elméről, szivről lefut, jótekonny meg-
áztatás nélkül. Ó miként nem savanyodának el beléptőkkel
iskoláinkba, az újabb, jelesebb népnevelőknek, egy Nieme-
yernek, Pestalozzinak, Grasernek, Distervégnek arcaik?!
De úgy volnánk beléptőkkel mi is, mint kecselen dáma, ki
pongyolájában lepetik meg, mikor fogai és arcza' pirja még
az asztalon hevernek! Illy férfiaknak, és rajtok kívül hány-
nak még? előkészítései sem mutatnak nálunk mi sikert is;
nem németország' tartományainak; mint Baváriának, Nas-
sautnak, Saxoniának, Poroszországnak, igen sokban jeles fa-
lusi iskoláik, iskola- tanítókat képző intézeteik, és ezekben
mutatott példaadásaik. Feledjük, hogy Európának, kétségkívül
iskolái adák a' túlsúlyt a' világ többi részei felett; feled-
jük, hogy az emberiség' boldogításának első csiráji a' falusi
iskolákban sarjadznak. Falusi iskoláink' száma ellen nálunk
protestánsoknál panasz nem lehet. Pusztákat kivéve, alig van
protestáns hazánkban, ki oktatást ne nyerjen, 's e' részben

túlteszünk még a' mivel Franczhonon is, hol egy harmadrésze a' népnek oktatást nem kap, tul még Anglián is, hol a' gyárak százezreket vonnak el az iskoláktól, kik legfelebb a' vasárnapi oktatásban vesznek részt; de magában a' tanításban és nevelésben nálunk is majd egyaránt mellőztetik az, mi az általam érintett hármas irányra nézve szükséges fogna lenni.

Ezen irányoknak hatalmas eszközei fognának lenni a' népkönyvek, miknek tárgyait a' pesti Hirlap 1841-ki 15-ik számában ekként sorozám vala el: „köznépünknek megismertetése maga sorsával, nevezetesen annak jobb oldalaival viszonyaival, jogaival és kötelelességeivel; felhordása azoknak, mik sorsávali megelégedést szülhetnek szívében; megismertetése azon eszközökkel, mikkel anyagi jólétét munkálhatja, jelen sorsát javíthatja; gazdaság' és háztartás minden ágai béli szorosan gyakorlatos és hazánkhoz mért oktatások, tapasztalások, azokbani előítéleteknek, visszaéléseknek, kártékony szokásoknak megozáfolásai; helység közdolgainak, gazdaságának, terheinek, jövedelmeinek, tisztsegeinek, számadásainak, rendfentartásának, józan és törvényszerű azon szabályai, mik a' paraszt lakost illetik; egy rendkívüli szükség' esetére szolgálendő falu' pénz - tőkéje alakításának módjai, falusi poltjának, falu - casinótásnak nézetei; természettudományi előítéletek, babonák iránti felvilágosítások, közönségesebb természeti tünemények' megmagyarázásai; könnyen érthető apróbb leírásai a' föld mathematicai és geographiai állásának; nevezetesebb historiai adatok, főkép hazánkrol, népszerűleg, rendszer nélkül felhordva; számvetés' legszükségesebb részei, gazdasági példákban előadva; érdeklő technológiai jegyzetek; a' test épességét, egészségét tárgyazó tanácsok, felvilágosítások, és e' részbeni előítéletek, visszaélések megozáfolásai; útmutatások parasztgyermeknek testi és lelki nevelésére; serkentések vallásosságra, kegyeletnek' ápolására, szorgalomra, mérték-

létességre és takarékosagra; nem mondatos vagy tanthasos, hanem kedves olvasású példákba foglalt erkölcsi oktatások; vettek és erkölcstelen élet megutáltatása 'stb.; egyszerűval mind azon dolgok, tudnivalók lehetnének tárgyai a' kiadandó köznépi könyveknek, mik a' parasztnak világi életébe befolyanak; különösebben pedig azok, mik annak konkrét részét illetik. Mert hiszen gyermeknél is hibás fogna lenni olly oktatás, melly abstract eszméken kezdené vezetni a' növendéket: A' parasztnak szük az ideje, 's üres óráiban örömet csak ahhoz nyúl, minek közvetlen hasznát reméli; 's azért hogy tudjon, parasztunk még egyhamar olvasni nem fog. — Nem felesleges megemlítnem azt, hogy ezen oktatásoknak, ismeretéseknak, vagy 'magyar életből vetteknek, vagy a' körülforgóknak, vagy ahhoz józanul alkalmazottaknak szükség lenniök; nem pedig idegen lopott fölloknak, mik lerínek a' magyar testről. Mert a' magyar azt tartja: házam körül seperj, ha azt akarod, hogy házamban példára sepröt ragadjak magam is."

De mik nélkül czélszerő népnevelést képzelnünk sem lehet, azok mindenek előtt' az iskola-tanítókat képző intézetek' felállításai. Csaknem egész mivel' Európa bir már ezekkel. Addig is, míg hiúszkodásunk illyeket felállítunk engedne, e' czélra külön paedagogiai cathedrát kívánnék alkottatni collegiumainkban, mellyen használtatni kívánnám az újabb haladásu paedagogusokat. Magát a' paedagogiát nem csak legczélszerűbb tanítási rendszerre kívánnám szoríttatni, hanem azt, mit többre becsülök, igaz nevelői, szív és jellemképzői, pszichologiai, ember- és nép-ismereti alapokra állítani; a' gyermekkel bántást emberiség és jóakarát elveire építeni; mert az iskola-tanítóban első és fő tulajdonnak tartom, hogy gyermek-barát legyen, 's annak fogalmához, hajlamaihoz, kedvteléseisehez, sőt szenvedélyeihez is leereszkedni bírjon. Innen, mint már kegyeletekről irt cikkemben is fejtegetém, igen szükségesnek látom azt, hogy mindenütt

hol főiskolánk ezik, egy jól rendezett kisvedovó intézet is állíttassék fel, hogy a' leendő nevelők, iskola- tanítók, gyakorlatból lássák, tanulják a' gyermek ártatlan jelleméhez alkalmazott lebecsülést, minden erőszakot, fanyarságot távolító tehetség - kifejtést, és kegyelet - ápolást. Én arra, hogy a' menny már e' földön megszülessék, egyik leghatalmasb lépésnek tekintem a' kisvedovó intézetek' czélszerű és általános felállítását. Elvan vétve az egész népnevelés, mihelyt nem jóakarataknak és gyermek - barátoknak kezei közt áll az. Borzadok lelkemben, ha az iskola- tanítót, élet- kedvű gyermekei megett mysanthróp mogorvasággal lépdelni látom a' templom felé, iskolájában a' szitkot és vesszőt pattogni hallom, 's az egyiptomi tiz csapást olvasom arczán, midőn orbiliusi tekintettel tanításra iskolájába lép, és tanítványi el-sáppadnak. Nagyított arányban, mert itt ember - ivadékrol van szó, úgy érzem ekkor magamat, mint mikor kedvteléesen kertész koromban, tavaszi hideg estvén, éjjeli dértől, fagytól, féltém gyenge plántáimat, és virágba borúlt gyümölcsfáimat! De nem töröm el itt végkép' a' pálczát a' szegény iskola- tanító felett. Ő lehet hibás, de ez is mi hibánk, ha őt pályájára ki nem képeztük, vagy ki nem választottuk, és még több, sokkal több a' mi hibánk! A' szegény tanító házasa, és népes családu ember, tán csüggesztő nyavalyával is küzd, és még csüggesztőbb vénségre függesztvék szemei! Azon fontos hivatalú férfinak, kiről Brougham, 1828-ban azt mondá vala a' parlamentben „hogy ő korszakunk' uralkodója, kinek a b c-je hatalmasabb a' katona - ezredek' szuronyainál“ fizetése nálunk éhen halás ellen elég, de gond, epokedés, inség, és nyomor ellen kevés! Minden órán özvegyül maradható nejére, árvai gyámoltalanságra jutható gyermekeire vetett pillanata, tör a' szerető férj 's apa szívének, 's e' törökkel lépjen ő a' vidám gyermek sereg közzé, boldogság magvait hintegetni közte, olly élet boldogságának magvait, melyet maga megúnt, olykor átkoz? És ime itt vagyok ismét egy

nagy bökkenőnél! A' községek nem adhatnak, az urak és tehetősök adni nem akarnak, 's így folytonosan csikorog a' népnevelés' ügye, mint gép csavarjai és kerekei, miket kengetni nincs olaj. — Megmondám felebb: miként nálunk protestánsoknál egyház és iskolák tettelegesen pártolása, korán sem önkénytől függő alamizsna - osztás; hanem szoros kötelesség. Ide ha valahová illik azon kárhoztató ítélet, melyet a' szentírás a' talentom' vétkes elásójára kimond, mert nem ássa - e el vagyoni talentomát az, ki őt illető jó és szent célra tehet, mert adott neki isten, és nem tesz, vagy tesz, de szégyenig keveset. Nem vétkes - e főkép' azon kiváltságos, kít törvény alig szorít valami adakozásra, 's ki ürügyül veszi szabadítékát még arra is, hogy emberiség' legszentebb céljaira, magának, családjának jobbágynak boldogítására se adakozzék? Bizonyosan vétkes az ilyen, 's csak egy mentség marad fenn számára, tudniillik az, hogy szükség, hová - fordítás, számadások vele nem közöltenek, a' megvitató 's elhatározó ülésekben részt nem vesz, biztos ellenőrség felől nincs meggyőződve, mert — képviselő és nyilvánosság egyház és iskolai dolgaiban nem állnak még oly fokon, mint állniok kellene, hogy közérdeket szüljenek, 's a' szent ügyet mindenkiel saját ügynek tekintethessék. "

22. Miután iskoláink' hiányait előadám, helyén fog állani: Pesten felállítandó főiskolánk ügyét is megemlítnem. Ennek hasznairól és szükségességéről értekezni idő - és szó - vesztegetés fogna lenni. Fennálló iskoláink mint már megjegyzém, sokat kipótolhatnak, 's hiszem kipótolandnak több vagy kevesebb idő jártával, ezen hiányokból; de azon segédeszközöket, miket a' pestinek helyzet és kiképzési alkalmak nyújthatnak, nem soha. Mert helyesen jegyzik meg az országos fő rendek (O. gyűl. diar. 1840 lap. 481) hogy most nem az iskola, hanem a' nagy világ nevezi az ifjúságot. Még is egyik egyházkerületünk, e' főiskolát nem úgy határozta pártoltatni, mint multhatlanul szükségést! Nem akarok

vitatkozni a' felett: mit kívánunk érteni a' mulhatlanul szükség-
 séges alatt? mert végre is az jöhetne ki vitatkozásunkból,
 hogy semmi más, mint kenyér, víz, és levegő. Ha azok
 szerint és mellett, miket győző okokul felszólításunk, és
 pesti Hirlap 1841 11-ik száma előadtak, fontolóra vesszük a'
 nemzetiség és protestans status' egyetemes érdekeit ezen fel-
 állítandó főiskolában, meglesz fejtve azon általános országos
 részvét, melly egyes kivételekkel, iránta mindenfelé tétben
 és jószándékban nyilatkozik. A' dunamelléki egyházkerület
 megválsszta engemet is, ezen főiskola választmánya' tagjául,
 's e' választmány hozzám, mint egyik helyettes elnökhöz
 kéré megküldetni, az aláírások iránti tudósításokat. Mintegy
 négyszáz tudósítás fekszik eddig asztalomon előttem, leg-
 többnyire csalhatlan jelei nemes buzgalomnak, szent ügy
 iránti hévnek, vallási felekezetséget kirekesztő érzelemnek,
 sokaknál minden anyagi kilátás - vagy mint szoktuk mondani
 dividend nélküli részrehajlatlan nagylelkűségnek, sokaknál
 valódi áldozásnak, és önszükségtől elvonásnak, némellyik
 gyűjtőnél meglepő sikerének a' szorgalomnak és fáradozásnak;
 de — 's itt szinte nem akar fogni tollam — leginkább hitfe-
 leinknél, 's kitünőleg papjainknál, néhány menthetetlen tanu-
 ságait is nemgondolásnak, szűkkeblű felfogásnak, és még
 szűkkeblűbb helyhez-tapadásnak, nyomorú féltékenységnek,
 hanyagságnak, sőt hivatalos kötelesség' megtörésének. Os-
 koláinkra adakoznunk szoros kötelesség ugyan, mint többször
 előadám; de minden tervben álló iskolára, ha lelkünkben,
 de ebben és ne kis köröcskénk' érdekeiben, azon győződés
 él, hogy a' tervezett iskola az egésznek sem hasznos sem
 szükséges, adakozni nem köteleztethetünk; és különben is efféle
 köteleztetés körülményeinkben csak erkölcsi lehetvén,
 azokra nézve, kik lelkökön elviselhetik, hogy ezen főosko-
 lára alá ne irjanak, szavam nem lehet. A' compelle intrare,
 nem volt kenyerem soha. De hiszen illy valódi győződésű,
 hazánkban igen kevés leend; a' többihez intézem tehát e'

nehány soraimat. Két categoria áll minden lelkes ember előtt, mellynek minden egyéb apróbb categoriáit és viszonyait alárendelni köteles: ezen kettő: az *emberiség* és *hazafiság* categoriája. Ki inkább tisztviselő, úr, pap, orvos, művész, kereskedő, inkább párt híve, mint ember és hazafi, legalább nekem 's úgy hiszem velem legtöbbeknek, nem lehet embere soha! És csak ilyen állhat'előafféle búvó-ajtócska-keresésekkel, miket itt ott hallék: „én nőtlen, vagy gyermektelen vagyok, minek adjak olly iskolára, mellyben ivadékom nem tanuland soha? „nekem ugyan ezerek jövedelmeim, de azokat családommal magam is felbirom emészteni“ —, én a' debreczeni, pataki iskola' híve vagyok, 's ezen iskoláknál is elkel a' segély“ —, „én nem a' dunamelléki superintendenciának vagyok tagja, mi közöm, tehát annak iskolájával“? 'stb. Illy okoskodások ellen van ugyan argumentum elég, de győző nincs; mert ezek megannyi talentom - elásások, 'a kiknek kezéből szív, emberiség és hazafiság' érzelmei, közügy és közszellem ki nem ejtetik az elásó kapát, ellenokoskodások ugyan ki nem fogják ejtetni soha. Ki személyhez helyhez szegődik úgy helyett, maga érdekét tartja közjónak, vagy ezt alárendezi amannak, ahhoz szó ritkán férhet, mert szívében és nem eszében van a' mótely. Pedig: nincs - e kimutatva, hogy a' felállítandó pesti főiskola sem a' többinek nem ártand, sem valami előjogot a' többi felett nem követelend soha? nincs-e megmondva, hogy mi, kik e' mellett buzgunk, semmit fenálló iskoláinktól elvonni nem kívánunk, 's ezeknek szintűgy hívei maradunk, mint a' pestiben az emberiségnek, hazának és protestans statusnak hívei vagyunk? Továbbá: kívánunk e' megerőtetéseket azoktól, kik kevesnél többet nem adhatnak? nincsenek-e közrebocsajításainkban megczáfolva minden aggodalmak, kétségek, és ellenvetések? De a' szűkkeblűség pánczélt szeret magára öltetni, mellyről jobb győződhetésnek minden nyilai lepattannak! Ám lássák ezek: annyi bizonyos, hogy azok, kik tehetnének és nem tesznek,

kik adhatnának és nem adnak a' pesti főiskolára, azon dilemmának gyanúja alól nehozen fogják menthetni magokat, hogy vagy felnem bírják, annyi kimutatás, olly nyíltan fekvő idvek mellett is fogni e' vállalat' közaldását, mi miveltség-hiányra mutatna, vagy nem viselik sziveiken a' prot. status és haza' szent ügyeit, 's mind kettőt felelmről feltenni nem akarom, nem tudom. Csüggedni tehát hitemben nem kívánok, még azok felől is, kik eddig hátra maradtak, minthogy idejét sem múlá még. Nem esem kétségbe azon régi családnevek, aggbirtokosok, és sok ezer jövedelmek urai felől is, kik még hibáznak ajánlási jegyzékeinkből. Mert a' jó bár nehezen érik, de megéri még is, ha lelkesek segítik azt érlelésre. Hinni akarom, hogy azon egyházi férfaink is, kik még most elfogulatságból vonakodnak, ügyhöz térendnek később, emlékezve a' komját 3-ik osztályú 65. és 66. canonokra, melyeknek egyikében az mondatik, hogy papok, oskola - mesterek, ha gyermekeik vannak, hagyjanak valamit az egyháznak, mihez nálunk jelenleg az oskolák is tartoznak; ha pedig gyermekeik nincsenek, mindenöket hagyják annak; másika pedig arra int bennünket: miként használtassanak az adakozások oskolák és egyház' szent céljaira? Tudom, hogy az elsőbb canonnak sok sikere egyházzolgáinknál nem lehet; de ki maga nem tehet, még is serkenethet, gyűjthet, jó szándékkal segítheti elő az ügyet. Még az iránt sem hagy el a' remény, hogy a' túl a' dunai főiskola - helyek' vetélye arra bírandja azokat, kik szent célokra a' legcélzaserűbb eszközöket szeretik megválasztani, hogy egyesüljenek a' dunamelléki egyházkerülettel a' pesti főiskola' létesítésében. Nehány mértföldnyi távolság, vagy hajdan önkénytesen és pedig elég hibásan vont határvonalok tehetnének itt akadályt? Nem protestansok, reformátusok vagyunk - é úgy innen, mint túl a' dunán? 's oskoláinknak lehet-e célja különböző itt és amott? Fiaink, unokáink boldogságára vessük szemeinket, 's elfoszlanak minden szűkkeblűségek' kétségei; és ne feledjük,

hogy a' pesti főiskolának már csak megpendítése is gyümölcsöt terme. Elég legyen erre, csak az egyet felhoznom, hogy az iskolai rendszer iránt a' felállítandó főiskola' választmánya által kitűzött, és egyházkerület által jóváhagyott jutalomkérdésre, tizenkét, terveket magában foglaló felelet küldetett be, egy közte szinte a' némethonból, melyek közt több jeles dolgozat, a' már fennálló iskolákra is csak idvet fog áraszthatni.

Nem tagadhatni azonban, hogy olykori félreértések is csökkentik a' pesti főiskola' ügyét. Némelyek azon czélokat, miket mi e' főiskolában magunknak kitűztünk, hibásan fogják fel. Így legközelebb t. Somogy vármegye, egyetemet kívánván látni főiskolánkban, azt határozá, hogy Pesten, hol már egyetem létezik, mást felállítani nem csak fölösleges, de közeledhetés és egyesülhetés elve ellen is van. Ez oknál fogva ennek adakozásait nem akadályoztatja ugyan, de nem is pártolja. Azon tisztelettel, mellyel a' jeles megye iránt viseltetem, szabad legyen itt azon felvilágosítást adnom, hogy tervezett főiskolánk soha egyetemi pólczra nem vágyott; mert a' tervezők előtt egy egyetem felállításának, főkép mi reánk protestánsokra nézve legyőzhetlen akadályai tudva valának, mind pedig két egyetemnek egymás melletti fölösleges volta tisztán állott szemeik előtt. Mi pedig a' közeledhetés elvét illeti, azt mind felszólításunkban, mind pedig tanítók' megválasztásában, mennyire csak hatalmunkban áll, épen vezér-elveül fogadók el a' pesti főiskolának. Ilyen hasztalan aggodalom az is, hogy szegény egyházi szolgák' fia nem fognak tanulhatni a' főiskolában. És miért ne? nem leendnek - e ezen iskolának száz meg száz olly segély - forrásai, kereseti és világi ügyesség - szerzési alkalmai, mik az ünnepre-járás és apró praebendák alamizsnáit hőven kipótlандják?

De egy estveli alkonyatkor, lomb' és fű'árnyékában csuszogó sötét férges van a' pesti főiskolának. Ez az obscurantismus, az emberiségnek, elmegyöngeségből és rossz' aka-

ratból amalgamisált mételye. Nem lát ez tovább az orránál, 's azt véli ott a' világ' vége; nem tovább néhány embernyi körzeténél, 's azt véli ezekben határozódik az emberiség, nem tovább egy emberélet maroknyi napjainál, 's azt véli ott a' mérhetlen idő határa! Azt véli ez, hogy az előkor fel-emésztette immár minden jövők' haladását, 's a' későbbi ivadékok csak kérőt-rágói az előbbieknak; 's ha e' hiedelmében megtántorodni kénytelen, mert szokatlan ismeretlen fény üti szemét, megriad, félreszökik, majd féltékenység kezd dúlni keblében, hogy a' jelen kor' haladása, tán meg is homályosíthatja, vagy éppen megczáfolhatja azon kort, mellynek ő egyik bajnoka vala; kikopatja életből és divatból, bátor jobbra emelve azokat, mikben ő egykor kitűnő vala, s mik neki annyi faradalmiába kerülének; az ő egyvivásu kora' felibe állítja az ifjabbat, mint hiszi: nagy apa és apa felibe az unokát; mi, boldog egek! az aggkornak, a' tisztas régiségnek idő-szentelt tekintélye ellen fogna lenni! Türelmetlen, minden erősebb fénysugár iránt, melly beyont ablaktáblái' hasadékein betörni képes, mert gyöngö szeme, nem nap, hanem csak mécs-világhoz van szoktatva. Ez remeg minden jobbtól, nehogy általa önsége fölöslegessé váljék, vagy kis személye még kisebbé törpüljön, és ha fény-iszonyába rossz akarat mételye is vegyül, borzadozik attól, hogy nagyobb fény-világnál kitűnik a' satyusi kecskeláb és szarvacskák, miket olly szívesen kívánna homályba rejteni.—Nem kelek idő előtt harczra e' szörnyeteg ellen, de jöhet idő, hogy kimutatandom a' közönségnek a' kecskelábakat és szarvacskákat! Ekkor nem mulasztandom el egyszersmind számolni azok ellenében is, kiknek tenniök szoros kötelességük fogott volna lenni, 's nem csak nem tevének semmit, hanem a' szent cél ellenében munkálkodának. Hála a' jobb a' dicsőbb igazság' világszerű diadalának, illy emberi anomalia mi közöttünk igen kevés; bár fáj, hogy még is találhatik példány reá!

'S a' haladó igazság e' szent diadalának legyen újra hála, hogy olly félrelesmerhetlen részvét és pártfogás mutatkozik a' tervezett pesti főiskola iránt, melly a' sikerről többé kétkedni nem hagy, 's mellynek általánosságából eddig csak kivételként válik egy kettő külön. Ó milly szép példái nyomják túl ezeket az emberiség' tiszta érzelmének! Ezek jótékonyan erősítik hitemet a' pesti főiskola ügyének igazsága és szent volta felől, melly olly tiszta, olly kegyelet-teljes bennem, olly állandó, hogy az csak szívem vágdobbanásával szűnhet meg. — Igen uraim, kiknek velem rokonúl dobog kebletök, ez ügyet, mellyhez emberiségnek, hazának és prot. statusnak annyi kiszámíthatlan szent érdekei vannak kötve, elhagynunk többé nem lehet! És ha benne csak egy részét volnánk is szerencsések elérni az ohajtott és kitűzött czélok-nak, nem fognánk élni korunkat hasztalan!

23. Lássuk most már egyházi igazgatásunk' hiányait. Itt

Legelőször is feltűnik újra a' Péterfy prof. úr' kettős eleme, úgymint papi és világi, 's ezeknek, aggodalmas egyensúly - tartása. És így verseny és örökös vetély, aggodalom és féltékenység, hatás és visszahatás, irigység, és ha nem gyűlölség is, de folytonos és felidegzett szemmel - tartás, ollykori egyenetlenségi kitörés is, mellyek mind meg annyi árjai az egyértésnek, és közszellemnek! Illy szemközti leállásban képzelni sem tudok egységet a' két elem között; 's mi mutatkozik, azt nem tarthatom egyébbnek, mint időnkénti fegyverszünetnek, 's kik többet képzelnek, álomban Jákob' égi lajtorjáját szemlélik, mellyen angyalok járnak fel 's alá. Elég legyen erre a' Jelenkor' ozimű hírlapnak 1841-ki 63-ik 78-ik, 90-ik számait, 's mind ennek, mind más hírlapoknak számtalan kitörő cikkei bizonyítványokul felhoznom, miknek ollykori vaskosságaival, olvasóimat untatni nem kívánom. Igyekvém megmutatni felebb, miként folytonos vetély, emberi gyarlóságok miatt, még egyesek között is ritkán állhat meg, salaktalanúl; hát még testületekről, az

annyi heterogén részekből állórol mit gondoljunk? Ne véljük, hogy egyensúly - tartásra elégséges legyen akár kettős elnökség, akár egyenlő szám az ülnökökben; egy lelki felsobbaséggal bíró egyén képes lenyomni a' serpenyőt. Gyakran koraszellem, körülmények, tekintélyek adhatják a' túlsúlyt egyik vagy másik elemnek. Ekként nyeré azt nálunk reformátio után a' papi, ekként lön egyházi igazgatásunknak, mind a' mái napig, vezérfonalává a' hierarchiai hajlam és gyámkodás.

Képzelem itt látni gúny-mosolyát azoknak, kik Péterfy urral, a' szegény református papot és hierarchiát, egymást soha nem érínthető pólusoknak tekintik. És valóban, ki a' szegény és tehetetlen ref. papságnak olly hierarchiája iránt lenne aggodalmas, melly fényben hatalomban gyökeredzik, méltó fogna lenni nem csak gúnymosolyra, de kikaczagtatásra is. Azonban értők meg egymást. Én egyházi kormányzásunkban, folytonos hierarchiai hajlamot és gyámkodást sejtetek, részint mint maradványát a' reformátio előtti kornak, részint mint folytonos örökődéseit felsőbb papságunknak erre; mert már felebb előadám, miként a' kisebb ref. papság maga is szenvedett e' hajlam' törekvései mellett, és szenved ünkenyektől ma is. Hogy ezt nem csak én látom így, álljanak itt bizonyosságul a' Jelenkor 1841-ik 85-ik száma „papuraság” című czikkjének néhány szavai: „Nem uralkodik ugyan a' ref. papság világiakon, nem pórnépen, de saját felein, 's annál veszélyesebben; minél összérbb szorítjuk az erőt, annál hatásabb az, minél keskenyebb a' viz' medre, a' folyam annál sebesebb 's a' löcsőbe vert por kis lyukon szokott meggyúlni. A' közpap tanítókon, az esperes egyházvidéke' lelkészein és iskola-tanítóin, tölti kénye's kedve szerint szenvedélyt, 's így felebb, visszaélve azon parányi helyzettel, mire gyakran csak öregaság iránti figyelem csigázta fel. Szegénység és uralkodni-akarás ellentét ugyan; de hiszen czélt nem csak pénzzel, hanem cselszövényekkel, szeretet, 's néha kétszínűség, ottan álszelidség' lepleben burkolva is

létesíthetni. Tekintsük a' dolgot gyakorlatilag. Ki látta, hogy valaha esperes' superintendens' fia, veje vagy atyafia 's kedvencs - embere, silány helyen rossz fizetés mellett tengődött volna? nem lehet - e minden esperes 'stb. lyányát úgy tekinteni, mint kinek hozománya, bizonyosan jó papságból álland? példájára amaz esperesnek, ki egyházvidéke gyűlésit ime azavakkal nyitotta meg „fiumat a“ i. ekklézsia predikátorának hívta meg, én ebben megnyugszom; vőmet a“ i. ekklézsia hasonlóképp predikátorának hívta, én nem ellenzem.“ Nem papuraság - ez? a' szabadhívás jogát gördíthetné itt ugyan valaki ellenem; de erre difficile est satyram non scribere! Jegyzőt is szabadon választ sok helyen a' nép, azonban nem volt - e arra is már eset, hogy egy némellyik oszupán nőtlenségének köszönhető megválasztatását. Van ugyan kivétel, de kevés, 's ezek parányi számához annyiival nagyobb tisztelettel viseltethetni.“

Előadám azt is, miként a' reformatio' átalakítása' szakában, mint sok egyebet nem, például a' catholicum jns canonieumot, mellyet magok a' vittebergai professorok sokáig makacsul védtek Luther ellen, úgy a' hierarchiai gyámkodást sem törölhették el rögtön reformátoraink; részint mert magoknak is tekintetre vala szükségök, részint a' protestans propaganda engedékenységet javasolt, részint a' háborúk vettettek gátot, részint pedig, mert a' természet semmiben szökést nem ismer. E' hajlam hozzánk kiváltképen Angliából szivárgott által, hol VIII-ik Henrik' bosszuállása és political körülmények, a' hierarchiát, protestansok közt legnagyobb mértékben fentartották, és mellynek főjakoláit theologusaink hajdan sűrűen látogatók vala. Azonban, mielőtt adatokkal állnánk elő, lássuk: mit kelljen a' hierarchiai hajlam és gyámkodás alatt értenünk? A' hierarchia' nevezete szélesebb és szorosabb értelemben vétethetik. Én a' magam értelmű hierarchiai hajlamnak más jelenséget adom, mint miket Péterfy

prof. úr felállítja. A' protestantismus szellemének előadott elvei szerinti hierarchiai hajlamnak tekintem én :

a.) Azon hit-követelését a' prot. papságnak ('s hogy van közte illy követelő, Péterfy úr czikke is mutatja) hogy a' prot. papok, közvetlenül 's mintegy kiváltságosan rendeltettek Istentől, és szakadatlan fonallal utódi ők az Apostoloknak. Ezen tant — mellyet papságunk szinte Angliától vett által, hol az mais divatozik, de melly ma már, valamint a' német protestánsoknál, úgy mieinknél is kiavulni kezd — míg az egyebet jelenteni nem akar, mint a' papi hivatalnak méltóságát, míg az csak öntettség véleményben határozódik, veszéyesnek nem tartom; mert hiszen a' szentírás bizonyítja, hogy a' magistratus és minden felsőség szinte Istentől van, es általa mindegyiknek a' magáé megadatni rendeltetik; azt is tudom, hogy keresztyén vallás előtt és után mindenkor léteztek néptanítók, oktatók; azok voltak az Apostolok, sőt Krisztus urunk is. Magában tehát a' szakadatlan fonal semmire másra nem vezet, mint arra, hogy a' prot. papi hivatal, mint különösen tanítói, mind szükséges, mind méltóságos; miben józan ember kételkedni úgy sem fog. De ha e' tanbol azt kívánnók kivonni, hogy a' prot. papság, Isten' választott edénye, hogy a' prot. egyházban létezik parancsoló és engedelmeskedő fél, ekkor bizonyosan kikelnék ellene, mert protestantismus' szelleme nekem mást tanít; miszerint e' tan hirdetőinek Krisztus urunk' ezen szavait sugnám fülökbe: az én országom nem e' világból való ! E' tan okozá vala nálunk azt, hogy még csak kevéssel is ezelőtt, a' világi egyházkerületi ülnök, szintűgy mint az egyházi, engedelmességet és tiszteletet esküdt a' superintendensnek.

b.) Hierarchiai hajlamra mutat: mihelyt a' prot. egyházi szolgák, az egyház' nagy testületében, magok részéről olly kisebb testületi szellemről álmodoznak, melly az egyház' többi tagjai felett, valami előjogokat követel magának, olly elő-

jogokat, miket a' prot. egyház mint vallásos társaság, delegatio' útján reá által nem ruházott.

c.) Mihelyt a' prot. papság, mint delegált tisztviselősege a' vallásos társaságnak, olly eszközöket kíván használni a' társaság' céljainak elérésére, mik a' társaság tagjainak többi szintűgy lényeges társasági köreibe vágnak, és a' vallásos társaság vagy is prot. egyház' szelleme fogalmaival ellenkeznek. A' prot. egyház ezen szelleme pedig abból áll, hogy céljai elérésére egyedül csak a' szellemi oktatást, 's ezek által kivívandó lelki győződést használja eszközül; de lelki testi, vagyoni, egyszóval világi erőtetéseket ne. E' pont szerint hierarchiai hajlamra mutatnak azon canonjaink, melyek political tárgyuak, millyenek például a' keresztelői lakomák' és fonók' eltiltásai, ekklézsia- követések, egyenetlen korú házások össze nem esketése, a' sepultura asini 'stb.

d.) Hierarchiai hajlamra mutat, mihelyt a' prot. papság azt igyekszik felállítani, hogy ő mintegy monopolium gyanánt bírja az idvességnek tudományát és eszközeit, a' laicus pedig csak dilettans, ki jövevény lévén Izraelben, magának annyi jogot és befolyást egyházi kormányban nem követelhet, mint mennyi őt illeti. És ebben van valami, mihelyt tettelesen, gyakorlatilag és nem általánosan jogszerűleg vesszük a' dolgot. Lehetnek, sőt valóban vannak az egyház - kormányi munkálkodásoknak olly ágai, mikhez egyik tag többet ért, mint a' másik. Már a' józanság azt tanácsolja, hogy mivel a' vallásos társaságnak, kinek kinek intelligentiájára van szüksége, kiki abban használtassék. miben erős; a' munkálkodó választmányok tehát tekintettel erre választassanak meg. És én ez esetekben épen nem vonakodoám, csaknem egészen papokra adni szavazatomat; de ez természetnek és minden társaságos elemnek rendénél fogva viszonyos; és egészen másképen áll a' dolog, ha e' részben jog és kiváltság követeltetik. Mert ez ezenkívül, hogy mint felebb előadám, a' prot. vallásos társaságban az eszközök megválasztásának joga

a' tagok közt egyenlő, korunkban már gyakorlatilag sem állhat meg. Hajdan papok valának csaknem egyedül ők a' tudományoknak, protestánsoknál ők valának birtokában a' scholastico - polemica theológiának; ma már ez utóbbira szükség nincsen, amazok pedig közös birtokává váltak úgy laikusnak, mint clericusnak. De különben is azt tartám mindég, hogy Isten' jósága, bölcsessége, nem rejté oly mélyen az idvességnek kútforrásait, tudományait, hogy azokat csak néhány tanultak tehessék sajátjaikká, 's mint sáfrányt árulgassák a' többinek. Ugyanazon iskolákban tanul a' prot. pap és laicus, ugyanazon biblia áll nyitva mindkettő előtt, melly a' protestantismus elve szerint magában foglal mindent, mi idvességre szükséges, 's mellyet minden prot. hívó olvashat, magyarázhat; ész és jóakarát szinte közös Isten' adományai, és mindezekhez senkinek külön kiváltságos joga nem lehet. Ki itt azonban azzal kívánna vádolni, hogy előadásom következtében, a' papi tanításokat, 's tán isteni tiszteletet is fölöslegesnek tartom, igen megbántana. Nem csak népre nézve tartom szükségeseznek a' papi tanításokat, hanem igen még a' legtanultabbakra 's kimiveltabbekre nézve is. A' nép tanul azokból és épül, mert világi foglalatosságától maga nem képezheti magát; a' mivelt pedig, hanem tanul legalább emlékeztetik, és mindenesetre az által, hogy valamelly szent tárgy összvefűggésben és központosúlva adatik elébe, vallásos fogalmak tisztulnak; isteni szolgálat által minden hívőnek hite erősödik kegyességben, jó föltételekben, erkölcsi gyakorlatokban 'stb. — Ezen pont alatti hierarchiai hajlam alkototta nálunk g. Katona 89, 93. 'stb. canonjait, miknél fogva egyházvidéki, és kerületi gyűléseken laikusok' megjelenhetőségéről semmi szó nem tétetik; ez komjati 4-ik osztályu 12-dik canonját 'stb; 'ez hitette el, mint g. Katona a' szatmárnémeti canonokhoz itt előszavában megjegyzi, és a' 6-ik canon is megemlíti, az akkori papsággal 's általa a' fejedlemmel is azt, hogy bátor másutt mindenütt igen üdves az

ekklézsiái presbyteriumok felállítása, de magyarhonunkban ez nemcsak nehéz, hanem épen lehetetlen dolog. E' hiedelmében sokáig megmaradt papságunk, sőt még mais léteznek, például a' tiszántúli egyházkerületben ekklézsiák, melyekben presbyteriumok mindedig felállítva nincsenek. E' hajlam hozatta a' szatmár - németi 25, 26, 27, 28. canonokat 'stb.

e.) Hierarchiai elem' eredménye az, ha a' scolastico-polemica theologia' tanjainak, mik gyakorta benmaradó, idvességre nem szükséges, sem arra eszközöket nem nyújtó elvek, állítások, mysteriumok, casuisticák körül forognak, olly korlátoló, lélek - foglyozó erő és hatalom engedtetik, melly nemcsak a' protestantismus hittanának haladását, tökéletesedését és ez körüli szabad vizsgálódást gátolja, hanem még a' többi, emberi tökélyre munkálódó tudományok' haladását is megfogja. Ezt teszik nálunk a' symbolok és azokra-esküvések. A' tudományok, mint tudjuk, szoros kapcsolatban állanak egymással; ha a' hitnek tana megkötetik, kötve vannak a' többiek is, kötve tehát a' haladás is, 's kérдем: nem anyagja-e ezen megszorítás, mint volt eleitől fogva, a' türelmetlenségnek? Lehet-e illy rekesztékek mellett közelednünk egymáshoz? hová maradand az egy akol, egy pásztor?

24. *Másodszor.* Egyházi képviseletünk' gyökerestül hibás. Vegyük például: milly gyéren van a' dunamelléki egyházkerületben képviselve egész testület, úgy mint a' Jász-kún kerület, még gyérebben sok nagy ekklézsiánk, főoskolánk, egész iskola-tanítótság 'stb. E' részben több német prot. tartományok követendő mintákat mutathatnak nekünk elő. Fő elv a' teljes képviseletben az, hogy minden tagja az egyháznak, vagy személyesen, vagy képviselői által részt vegyen az egyházi kormányzásban; melly részvétel azonban úgy intéztessék el, hogy csak értelmesebbek és dologhoz értők határozzanak. Különösen figyelmezní szükség arra, hogy egyesek, delegatió kívül, testületeknek nevében jogokat ne gyakoroljanak, ekklézsiát ne csak maga a' pap, tractust ne csak maga a' senior képviseljen,

mint ez hajdan gyakorta történt, ennél fogva ne csak ők intézgessek a' választási külső szavazatokat. Ne tagadjuk, hogy vannak esetek, mikben ha olly tárgyak fordulnak elő az egyházkerületi ülésekben, miket a' nempártolók megbukástól féltnek, azonnal jelen képviseleti bábjátékunkhoz folyamodnak; vélemény végett kiadatni sürgetik a' tárgyakat a' tractusoknak, miknek háta megett némellykor csak néhány emberese áll, tán ugyanaz, ki az elhalasztást kívánja. És milly képviselet az, melly alig ad egy pár tárgy iránt utasítást küldöttjeinek, 's a' többiben ezeket meg nem bízza? milly hátravetése az illyen képviselet a' gyakran haladást nem szenvedő intézkedéseknek! Tudjuk, hogy az illy elhalasztott tárgyak, vagy feledésbe szöktak menni, vagy évekig panganak. Itt rendszeres reform szükséges, ha bár ezután is a' bizodalmat bíró és tekintélyes papnak, esperesnek vagy világinak is, mindenkor hathatós befolyása marad; de a' jognak egyenlően szükség kiáradni, gyakorolja azt bár egyik tettelesen, másik képzeletében, mindegy! mindkettő nyugtat!

Miután kidolgozott egész tervet közlenem itt, könnyvecsém' terjedelmén kívül fekszik, szolgáljanak némelly jegyzéseim, használható adatokul azoknak, kik rendszer körül előbb utóbb fáradozni fognak. Minthogy az egyházi kormánynek alapjait ekklézsiák és tractusok teszik, ezeknek rendszerezésére előleges figyelmet szükség fordítani. A' Rhenus-vestpháliai egyházi, csaknem legtokéletesebb rendszabások szerint, kétszáz lólekből álló ekklézsiákban, minden 18 éven felül álló férfi ad szavazatot a' választásokban; ha pedig az ekklézsia e' számot meghaladja, akkor választók választatnak, és ezek szavazzák meg a' választásokat. Minden ekklézsia nem küldhetvön alkalmas képviselőt, szabadsággal bír, más ekklézsiából, sőt tractusból is választani képviselőt; kire nézve nincs tekintet egyébre, mint arra, hogy elegendő elmebeli és szónoklati tehetséggel birjon; különben lehetnek, 's voltak is képviselők bármi pályájuk, mint polgár-meste-

rek, tisztviselők, kereskedők sőt katona-tisztek is, mihelyt tehetségökre és vallásosságokra nézve a' közbizodalmat bírák. Több ekklézsiáknak is szabad ugyanazon egy egyén képviselésében központosúlniok. A' presbyteriumban részt vesznek a' földesurak is; 's ők és a' pap előterjesztéseket tesznek, de minden vélemény nélkül, 's utóljára adják szavazataikat. Tagja annak az iskola-tanító is; de mind ő, mind papja, mint mindenki kimarad annak üléséből. Kinek saját ügye vagy érdeke fordul azon elő. Építkezésre 25 ft-nál többről; felsőbb engedelem nélkül köz casszából nem rendelkezhetik. A' szegények ápolása és dolog-terhetőknek dolgoztatása a' presbyterium' gondja, 'stb. Ezekhez kívánnám adatl még, hogy ott, hol pénz-gyűjtés szükséges, a' tárgy mindenkor az egész község elébe terjesztessék; illy esetek és a' választások, véleményem szerint mindenkor a' népet illetik; egyebekben pedig a' presbyterium képviselje az ekkléziát. A' túlადunai ekklézsiák választásaiban lényeges hiba az, hogy pap és ekklézia contradistingválnak, és külön adván szavazatjaikat, gyakran elidálják is egymást; valamint az is, hogy a' választásokban relatíva és nem absoluta majoritás határoz; és a' szavazat több helyütt pap-számhoz köttetik. A' presbyteriumokban, földesurak és papok által, ellenkező véleményért ne feddessék senki. Nagyobb ekklézsiákban lehetne két presbyterium' külső és belső; amaz több egyénből állva képviselhetné az ekkléziát, ez pedig vihetné a' folyó dolgokat. Presbyterium nélkül ekkléziának létezni nem szabad. A' presbyteriumoknak ideiglenieknek kellene tenni, mellyekből minden 5—6 évben kétharmad újra választandó lenne; a' curator azonban 's árvák és szegények atyjai csak azon esetben volnának újra választandók, ha e' hivatalokra alkalmas egyének találkoznának. A' presbyterség' terhe alól csak elaggott öregek, számadásokkal és foglalatosságokkal szerfelett elfoglaltak, betegek 's t. b. vonhatnak ki magokat. — A' tractust úgy kell tekintni nálunk, mint állandó

választmányát az egyházkerületnek, melly annak folyó dolgait az egyházkerületi ülésig folytatja, és csak részszerint úgy mint ekkleziái ügyek első instantiájú törvényszékét. Miből következik, hogy a' tractusi ülések' körébe csak azon tárgyak tartozhatnak, mik egyik superintendentiális gyűléstől a' másikig halasztást nem szenvedhetnek, 's ezeknek is részint appellata, részint hiteles jegyzőkönyv mellett, az egyházkerület eleibe szükség terjesztetniök; mert csak ez, és a' tractusi ülések' nyilvánossága által, előzethetik és orvosolathatják meg az önkény és egyes hatalmasoknak visszaélései.

— Az egyházkerületi üléseket folytonosan ott kívánám tartatni, hol legtöbbben vehetnek abban részt, hol rendes ülési terem és archivum-helyet lehet felállítani, mert az ülések' nomadiai vándorlása szerencsétlen egy gondolat, és csak szegénységünknek palliatívuma. Az egyházi üléseknek annyiszor szükség tartatniok, mennyiszor azt a' tárgyak megkívánják. A' szegénységnek itt ellent állni nem szabad. Ha ezen segíteni nem tudunk, vagy nem akarunk, más mód előttünk nem áll, mint az, hogy azon tárgyainkrol, mikkel nem bírnunk, mondjunk le, nehogy jog' színe alatt tehetetlenségünk kártékonykodjék. Azonban ha a' prot. status, méltatni tudja és kívánja a' maga állását, a' szegénységen fog tudni és akarni segíteni. Teszem: százezer pengő forintnyi tőke, melly egy egy superintendentiát szabad mozgathatásúvá, minden dolgai intézéseire tehetőssé bírná tenni, olly kikeríthetetlen öszveg volna-e köztünk jó akaratnak és buzgóságnak? Továbbá ha igaz az, hogy köztünk a' tractusok akár állandó választmányok, akár primae instantiae forumok, következik: hogy az illető tractusoknak, azon egyházkerületi ülésekben, mikben végzett és appellált tetteik fordulnak elő, nehogy egy ügyben kétszer, és másodizben saját tetteik felett bíraskodjanak, szavazatjuk nem lehet. És miután e' részben a' tractusok közt könnyen deferentiáknak lehet helye, igen azélirányos, hogy független, vagy is egyik tractushoz is szorosan nem tartozó egyének is bíraskodjanak

az egyházkerületi ülésben; csakhogy ezen egyéneket, nem mint eddig, az elnökök által kineveztetni, hanem szinte közszavazattal megválasztatni ohajtom. Minden munkálkodása az egyházkerületnek és tractusnak ellenőrség alatt álljon, 's azokban pusztá deferentiáknak, valamint tisztviselők részéről is ellenőrség miatti nekezteléseknek helye ne legyen; mert az ellenőrség nem mutat bizodalmatlanságra a' tiszta keblűek iránt, hanem csak ovatosságot kíván azok ellen, kik nem tiszták, ovatosságot az iránt, hogy ha ártani kívánnának is ezek, ne árthassanak. Különben hivatalos önkények ellen legcélszerűbb óvó szer az, hogy a' hivatalok örökösök ne legyenek, A' hosszas gyakorlat, és annak tudata, hogy a' hatalom sirunkig sajátunk, a' hódolat, bókolat, melly körülünk hajlong, eszközöknek mind végig bírása elfedezhetnünk olykori tévedéseinket 's hibáinkat, megtántoríthatják, 's megtántorítják gyakran az erőket is. Ellenben ha tudjuk, hogy ideigleni hivataloskodásunkban ejtett hibáink, önkényeink, visszaéléseink 'stb. hivatalos utódaink és olyan férfiak által, kik hivatalunkat már előttünk viselvén, annak minden utait, réseit ismerik, napfényre hozatnak, hogy hivatalunkkal megszűnvén annak tekintete és hatalma, azok is kik most rettegve hallgatnak, felkelhetnek önkényeinkért ellenünk, minden bizonnal vigyázóbbak, ovakodóbbak, 's törvényekhez hivebbek leszünk 's maradunk. Biztosan merem állítani, 's be is bizonyítani, hogy azon testületeknél, miknél a' hivatalok örökösök, a' visszaélések gyakoribbak, sokszor kinyomozhatlanok, és képzetten felül elágazók. Egyházi hivataloknál még szükségesebb a' hivatalok ideiglenisége, például 5—6, vagyha úgy tetszik 10 évre, mint más testületeknél; mert itt hason rendűség mellett (coordinatio) alárendezés is (subordinatio) létezvén, szükséges, hogy a' könnyebben történhető önkények és visszaélések kikerültessenek; mi azzal legbiztosabban érthetik el, ha a' hivatal viselő tudja, hogy néhány év múlva visszaesendik az alárendeltettek' sorába, 's a' melly mér-

téssel ő mért volt másoknak, azzal mérelik neki vissza. Azt említnem sem szükség, hogy a' gyakrabban változtatott hivatalok, erőket ébresztenek és kitérésre serkentnek. Mik ezen ideiglenesség ellen felhozathatnak, olly csekély nyomatosságuknak, hogy azoknak czáfolatával időt veszteni sem kívánok.

25. Harmadszor. A' nyilvánosság' hiánya. Nem rég még az ideje, hogy egyházkerületi ülésekben, csak papok és ülnökök jelenhetének meg, és tekintélyes tiszt-viselők, egyházértsokat tehető urak, a' dunamelléki egyházkerületben. ajtókhöz állított örök által tiltatának el a' bemeneteltől. E' részben az utóbbi években sok szép történt, mind ezen mint más superintendentiákban; de milly kevés szükséghez képest arra, hogy általános győződést és bizalmat szüljön a' hívekben a' felől, hogy önkénynem uralkodik a' kormányzásban, az egyének és eszközök helyesen választatnak meg; a' terhek, kötelességek arányosan intéztetnek el, a' szükség telhető gazdálkodás által mutatattik ki, és az nem képzelt, hanem valódi és célra - vezető, a' pénztárak kellőleg kezeltetnek, és oda fordíttatnak, hová rendeltetve valának! Csalhatlan igazság az, hogy egyik hivatalt a' másikkal mindenben ellenőrködtetni nem lehet, mert ez végtelenségig menne; ezek mellett csak a' nyilvánosság adhatja meg a' teljes ellenőrséget. Nem elég tehát azon nyilvánosság nálunk, minden fokú egyházi üléseinkben, hogy azokon mindenki megjelenhessen, szólhasson; hanem mulhatlanul megkívántatik az is, hogy az ülések' napjai, az általános határozatok, nem csak forma szerint, hanem czélszerűen úgy hirdettessenek ki, hogy azok mindeneknek az illető helyeken tudomására jussanak; az egyházi mindennemű törvényeknek kinyomtatva szükség forogniok a' tagok' kezei között, így a' casszák évenkénti kimutatásainak is. Illy, csupán illy nyilvánosság szül közbizalmat, és mi legbecsesebb közérdeket, mikre olly szerfelett nagy szükségünk van. Nem e' közérdek hiánya-e, mint felebb is említém, alap-oka menthetetlen szegénységünk-

nek? Egy mezővárosi pénztár, croesusi kincs egyházkerületünkéhez képest! Olly intézetnek, melynek időnkénti adakozás, mondhatnám alamizsnálkodások teszik fenállhatásának alapját, a' legterjedelmese' nyilvánosságra van szüksége. Ha segéd-észközeiben megszorúl, miként fogja meggyőzhetni e' nélkül a' közönséget, melly ez folyamodni kénytelen, a' felől, hogy az eddigi adakozás jó helyre fordított, de nem vala elégséges; és az újabb adakozást kerülhetlen szükség kívánja? Innen bár egyéb tekintetekből is, de különösen ebből, örvendve idézlem én T. Székács József, Török Pál, és Taubner Károly urak lelkes vállalatát, mellyel egyházi lapjaik által, prot. egyházunk leglényegesebb hiányát pótolják.

26. *Negyedszer.* És prot. státusunk ez égre kiáltó szegénységét teszem a' negyedik helyre. Miként is lehetne az nem szegény, holott alamizsnai adakozásból teng, 's a' szívek ma már kőkemények. Tisztelet és hála azon lelkeseknek, és vallásos buzgalommal tölteknek, kiknek úgy erszényeik mint fáradalmaik, egyház' és iskolák' számára nem hiányának soha! De az emberiség képző intézeteinek, mik embert két élet' boldogságára készítenek, az egyháznak és iskoláknak sorsát, önkényes, megtagadható, folytonos alamizsnákra építeni, több mint vakmerőség, és a' vallásos társaságnak, melly ezt teszi és tenni engedi, bár mint szépitők a' dolgot, gyalázatja. Elborzadék lelkemben, midőn a' dunamelléki egyházkerület egyik ülésében, szükségesnek találta: van évenként nem egy, hanem két kerületi ülés tartása, és e' végett a' pénztár' ereje egybevettetni rendeltetvén, az eredmény az lőn, hogy a' pénztár ereje két gyűlésnek napi díjait (egy egy gyűlésé alig megy 100 pft-ra) meg nem bírja. Így elkerle maradni az egyik ülésnek, vele számos idves tárgynak és határozatnak is; sőt még a' fenmaradt egy gyűlésen is, miként állat csak futtában hörpöl, krokodiltól féltében, Nil' folyójából, úgy kell nekünk is csak futtában me-

ritgetnünk a' legfontosabb tárgyakból; mert szegénységünk remeg a' sebesen futó idő rémjétől, a' gyűlés egy pár nappal tovább tarthatna, 's ez megszakasztná pénztárunk gyenge erejét! Innen néha néha elhirtelenkedések, elhalasztások, következetlenségek, szóvali előadásokon - építések — mert anteacták összevetésére ritkán van idő — fél megvitatások, 's így tévedő határozások is, ki nem kerülhetők. A' választmányok és küldöttségek munkálkodásai is, legtöbbnyire Isten' nevében ingyen fáradozások; az ember pedig sokszor részint gyarló, részint szegény legény is. Így vagy az úgy szenved, vagy az ember! Tisztelt szeretett uraim, rokonim, barátim! ez így nem mehet, ennek így mennie nem szabad, ha csak ügyünket végkép' megnevelünk! Egyházi és oskolai pénztárak' alkotása, az első és fő dolog. A' debreczeni iskola' tőkéje, ha nem csalatkozom, alig tesz 60ezer pengőt, a' patakié egy pár ezerrel kevesebbet, a' többié osaknem a' bámulásig keveset. Ezért professoraink szegényül fizetnek, miiránt már a' hírlapokban is számtalan panaszok jöttek fel, és oskolai intézkedéseink mindenfelé törpeségben sinlenek. Superintendentialis, tractualis casszáinkat valóban szégyenleném megnevezni. Hiszem, hogy oskolai és egyházi pénztárainkat csak akkor fogjuk biztos rendszerre alapíthatni, ha előbb az oskolai és egyházkormányi rendszer, a' század' kívánatához képest ki meritőleg megállapított. Mert bizonyos vagyok, hogy o' rendszerekkel egyszersmind, egy pár ártatlan forrás is megnyílandik pénztáraink' számára. De addig is tegyünk a' mit lehet. Szegénységünkől is sok telik, mihelyt erősen akarjuk hogy teljék; mihelyt meggyőződünk a' felől, hogy adakoznunk kötelesség.

Egyházunk és oskoláink szegénysége forogván fel, nem lehet elfojtanom azon való csodálkozásomat, hogy a' tartott synodus' határozatiban és a' tartandó synodusra készített canoni terveinkben, semmi rendelkezés nem foglaltatik pénztári forrásainkról. Épen mintha míves, mestersége' szer-

számairól feledkeznek meg. Tehát örökre és örökre inogjon-e fentarthatásunk' alapja, 's rengesse azt folyvást az önkény' bizonytalansága, ? mint isten - szobrok, csak néhány kogyesnek huhongásiból tengjenek - e folyvást, a' prot. emberiségnek képző intézetei ? — És mi hibás számvetésünkben még tovább menénk. Synodusi tervezeteinkben azt tövök mi, kik szegénységünk miatt gyűléseinket, küldöttségeinket sem tart-hatjuk, kiknek papjaik, rectoraik és ezeknek árváik, vén-ség, gyámoltalanság, inség és nyomor ellen, egy oráig sem biztosítvák; hogy még egy nem megvetendő új terhet is ki-vántunk nyakunkba venni, csak azért, mert némi jogformát csillogtat szemünkbe, melyre semmi szükségünk, 's mely minket jól megfontolva, nem is illet; de azt számunkra, ha épen akarjuk, az 1790: 26. t. cz. biztosítja. A' prot. való pereknék mi magunk kívánunk törvényszékei lenni! És mi végre? hogy új költségünk legyen! hogy papjaink többet mu-lasszanak hivataljaikban, holott a' komjáti 3-ik osztályú 53-ik canon, a' pappak csak három hétig is távol lenni ekklézsiá-jától, bűn alá eső dolognak tartotta, hogy ugyan papjainknak új tanulmányuk legyen, hogy gyűlés - termeket, archivumokat építsünk, scriptoristioánk halomra szaporodjék, a' szegény egyházi szolgálja vagy még több gyűlölséget, üldözést von-jon magára, vagy való nagyúr ellenében szavazni remegjen! 'stb. És illeti - e e' bíraskodás a' prot. egyházat? Sacramen-tom-e nálunk a' házasság? 's nem illetné - e hasonló, sőt több joggal még az élet és halál' joga is az egyházat, minden protestansra nézve, kit ő keresztel; mert már itt szentséget adott reája? Világi ügyekbe minek avatkoznánk mi, kiknek, mint egyháziaknak, céljaink nem világiak, 's kivált olly ügyekbe, mikben mindent hallani, nem minden fűleknek való? Lehet - e panaszunk az eddigi törvény - folyamatok ellen elválásainkra nézve? Állítani merem: magunk nem le-hetnénk nagyobb méltatással hazasságaink' tisztessége iránt, mint azok. Továbbá ne feledjük, hogy a' német prot. tarto-

mányoknak e' részben egészen más állások van. Hogy többet ne említsek: ott status- casszából fizettetnek a' bírák, ott kiváltságosokkal nincs baj, 's azoknak önkényes pártfogásaiktól nem függ sem egyház sem oskolák. És még is már nagy Fridrik, jobbról győződve meg, elvevé a' válási pereket a' papi consistoriumoktól. És Röhr a' maga egyházi oriticiájában igen helyesen jegyzi meg, hogy világi pörlekedések, törvényes vizsgálódások, tanúvallatások, prot. egyházakban kép telenségek. — Hagyjuk tehát e' hiúskodást, minek sürgetésétől, bővebb értesítés után, magok Rendeink is elálltak az országgyűléseken. Van elég tenni-valónk eddigi állásunkban is. Nyugpénz - intézet, tractusi könyvtáracsák a' haladás újabb egyházi és erkölcsei könyveiből, tractusok' egyház-szolgái használatára, fizetések javításai papjainknál, rectorainknál, és általánosan professorainknál 'stb. adnak munkát és költséget eleget, ha többet nem keresünk is!

27. Ötödösor Hibás egyházi canonok, és ezeknek kort és haladást ki nem elégitő szerkezetei. Nálunk még most is fenállanak g. Katona csengeri egyházgyűlésből megrendelt canonjai, fenn a' komjátiak; ezenkívül minden egyes superintendentiáknak 1790 óta szaggatva hozott és időnként változtatott statutumai, egység és rendbeszedés nélkül. Ezen canonokat részint kiavította idő és haladás, részint a' régiéket ftközésbe hozták az újabbak, a' nélkül, hogy amazok végkép' eltöröltettek volna; mert úgymond, azokról az 1790. 36 t. cz. is szól, 's azokat megerősíti. Vannak példák, hogy ugyanazon egy rendbeli canonok nem egyeznek. Így például a' komjáti 4-ik canonban, az állítás nem egyezik azon tekintéllyel, melyre hivatkozik, még pedig fődologban. A' püspök választásról ez állapíttatik: *si vero pauciorum quorundum obstiterit contradictio, plurium stabit sententia sacerdotum*; citált Calviannak pedig Inst. IV: 4 czikke azt mondja: *Veterum fuisse sententiam, ut is eligatur, quem clerus et plebs, aut major numerus postulaverit*. Ismét 5-ik canonban *provocatio*

történik Aetor. 6 ; pedig innen az tetszik ki : hogy az apostolok magok be sem folytak István püspök' választásába, hanem a' nép választá meg őt. A' 6-ik canou a' carthagói 3-ik zsinat 3-ik canonját fogadja el; ez pedig nem mondja azt, mit a' canon, hogy ordinatiókor megesküdjék canonokra a' pap, hanem csak hogy azokat ismerje meg. A' 7-ik canon ismét nem egyezik a' citált toletáni 11-ik zsinat 10-ik canonjával, mellyben csak az áll: hogy sub cantione promittant, ut fidei catholicam sinceram cordis devotione custodientes, juste et pie vivere debeant. A' 19-ik canon, némi ütközésben áll a' 10-ikkal. És mennyi canon nem avúlt ki már csak a' komjátiakból isp. o. 3-ik osztályból: 14, 18, 20, 21, 34, 35, 37., 38, 40, 41, 52, 53, 54, 61. 4-ik osztályból: 2, 4, 'stb. 5-ik osztályból, 5, 8. 'stb. Így g. Katona 22-ik canonja nem egyezik a' 19-ikkel, mire utasítás van benne; tudniillik a' 19-ik azt mondja: *in scio* seniore nem hívhat meg papot az ekklésia, a' 22-ikben pedig *invito* seniore áll. Pedig nem csekély a' különbözés a' kettő között; mert az *invito* vető-t foglal magában, mellynek önkényét az egyház egyes embernek által nem adhatja. A' g. Katona canonjaiból szinte kiavúltak a' 18, 19, 38, 43, 44, 64, 70, 71, 77, 84 'stb. canonok. — E' szerint szerencse-kerék' utasításai után kell indulni annak, ki némely esetekben canonjainkon eligazodni akar. Ezen határozatlanság önkényt és bizodalmatlanságot szül, mert Pázmán Péter szerint: kötetlen kévék azon testületek, mellyeknek jó törvényeik niucsenek, vagy azokat meg nem tartják. Nem akarom tagadni, hogy egyes superintendentiákban újabb időkben sok javítás történt, miként javításokra alkalom mutatkozott. De megkell vallanunk azt is, hogy ez újabb statutumok' hozásaiban néha tévedtünk abban, miként új statutumnak visszaható erőt adtunk, minek történnie nem volna szabad soha. Mert ez valódi gyilkolója minden igazságnak és közbizodalomnak. Azt az egyes esetet, melly egyes egyének büntetéseit, vagy érdekeit foglalja magában, és melly statutum

változtatásra nyújta alkalmat, ha csak önkénynek, részrehajlásnak, sőt zsarnokságnak gyanújába esni nem akarunk, mindenkor még a' régi statutum szerint kell megítélni; mert az érdekelt egyén ehhez tartozó, vagy ezt rontotta meg. Még nem hozott, csak hozandó törvény a' bűnöst nem sújthatja; mert nem ez, hanem a' régi ellen vétett, melly őt kötelezte, 's mellyet tudni, megtartani tartozott. Hiszen szentírás után azt tartják canonjaink, hogy azért szükséges az egyházi igazgatás és fenyíték, ut omnia in ordine fiant. Már pedig önkény mellett ordó - t képzelni nem lehet. Erre nézve némelyek abban látszanak ámulni, mintha önkénynek csak egyes személyeknél lehetne helye; testületeknél pedig semmi esetben nem. Ez nem áll; testületek szintűgy önkénykednek mindenkor, mikor egyes eseteket azon törvények után határoznak el, mellyeket csak azoknak alkalmával hestak; mindannyiszor, mennyiszor ezeknek, egyénekre nézve visszaható erőt tulajdonítanak; a' különbség csak abban áll, hogy erkölcsi testületek legfeljebb is csak erkölcsileg vonathatnak önkények iránt számadásra, míg egyesek, mindenképen. Nem tagadhatjuk azt is, hogy azon hamis elvet, mintha testületek nem önkénykedhetnének, olykor hatalmas egyesek igen szeretik palástjául venni saját önkénykedésüknek! Mit azonban ez úttal minden czélzás nélkül mondok el. De nem lehet elhallgatnom ez alkalommal azon méltatlan kikelést, mellyet a' Jelenkor' 1841-iki 90-ik számában azon névtelen úr tőn ellenem, ki „emberi kegyeletek“ czimű cikkemre, ugyan a' most említett hamis elvből indulva ki, észrevételét adá. Előadja ezen úr, miként az emberi kegyeleteket (pietásokat) mint röviden én is előadám vala, vallásosság 's papjaink hozhatják leginkább vissza, de úgy mond, az elnyomott, a' nem becsült pap nem hathat úgy, mint hatnia kellene 'st, b. Végére észrevételének ezt veti: „Különös valóban a' pietások tisztos írójáról azon szalngó hír, hogy ő is egyike azon egyházi tanácsosoknak,

ki democratái elveinél fogva, mint a' *tengődi ügyben* is nyilatkozott, olly túlzólag védi 's félti lelki szabadságát, hogy ha minden igazgató úgy gondolkodik, az egész reform. papság rövid idő alatt apostoli lábba áll, 's kezében vándor bot lehetend! De illy ingatag helyzetű egyedek alig lesznek valaha az ohajtott pietás' visszahozóji " — Ezen vádat felkell világosítanom, mert érzem, 's pályáimon a' jobbak előtt reméllem be is bizonyítám: miként a' népek, valódi és nem képzelt jogaiban, érdekeiben, nevelésében 's t.b. mindenkor forró barátja és pártolója valék ugyan; de kényuraságának semmi nesztét, mozgalmát nem szívelém, sem nevében képzelt jogokat nem követelék soha; minek úgy vélem e' kis könyvecské is egyik tanúságát adandja. A' fentebbi cikk' írója a' *tengődi ügyben*, egyházkerületi ülés alkalmával nyilatkozott véleményemet hozza fel, papság elleni democratáságom kimutatására. — A' dolog egypár szóval ebből áll: Sz. úr mint *tengődi káplán*, fenálló canonjaink szerint, *Tengődön*, mint káplánkodása helyén, a' rendes pap' elholtával is, három évig rendes pap nem lehetett. Szinte egy, 's legfeljebb három évre kárhoztatik az, ki supplantáló vétkeiben találhatik. Így mondja ezt g. Katona 17-ik canonja. E' szerint Sz. urat a' *tengődi ekklézsiától*, ha általa meghivatott, legfeljebb is csak három évre lehetett eltiltani. Supplantációval őt vádolni nem lehet; mert hiszen a' volt papnak halála után az ekklézsia megüresedett; de canonicus hibával terhelni sem; mert hiszen adatott neki más ekklézsia, minek papi képtelenség (inhabilitas) esetében történnie szabad nem fogott volna lenni, mint-hogy egy ekklézsia sincs jogunk papságra alkalmatlan egyénnel megbüntetni. És még is az végeztetett az egyházkerületben, hogy Sz. úr *Tengődön*, melly éveken át ragaszkodott hozzá, 's tán épen e' ragaszkodás és ismételt folyamodás tulajdonítotték neki fő bűnül, pap nem lehet *soha*. Nem akarok vádolni senkit, a' határozatot testület tevő; de a' testület is emberekből állván, tévedhet, 's ha én e' határozat

elleni véleményemet mondtam ki, úgyhiszem még kevésbé vagyok gyanúsítható, mint kike' határozatnak nem ugyan pártolói valának, mert ezeket jól tudom a' következetesség' eszméje csálá meg, hanem azok, kik az ekklézsia és Sz. ellen tán egykissé túlságosan valának hevülve; mert rossz szándékot feltenni senkiről nem akarok. Bár melly testület is ne azzal igyekezzék fentartani autonómiája erejét és határozatai következetességét, tekintélyét, hogy egyszer kimondott szavához, legyen az bár hibás, következetes maradjon, hanem azzal, hogy ne mondjon ki elítélő határozatot fenálló canonjai ellenére, az újaknak visszaható erőt ne tulajdonítson, és ezeket ne léptesse egyes egyének feláldozásával azonnal életbe, mert ezek önkényre és gyanúsításra adnak alkalmat; és valljuk meg: hogy épen azon szigorúságunkban, mellyet Sz. és a' tengődi ekklézsia ellen bizonyítottunk, némelly alkalmakkal, mikor a' Lévi-nemzetség hatalmas érdeke fordult elő, épen nem valánk következetesek. Azonban én mindenkor és mindenütt, különösen ott, hol hiba történt, következetességnek aggodalmas pártolója nem vagyok. De e kedvelen ügyről ne többet! Testületeknek egyes tévedéseit meg rovogatnom mindenkor tilt iránteki tiszteletem, mint ellenben általánosságban kelnem ki hibák és hiányok ellen parancsoló kötelességem. A' tengődi ügyről szólanom csak önvédelmem kényszerített.

Azonban a' democratai vád alkalmat nyújt nekem annak rövid fejtegetésére, hogy mennyiben lehet igaz az: *vocatio est penes ecclesiam*? Én akár canonjaink szellemét, akár a' dolog' természeti fekvését, igazságát tekintem, mindenkor úgy találok, hogy valamint az alkalmas egyházi szolgák megválasztása, inkább a' papságot, úgy mint értőt illeti, úgy az ekklézsiákkal meghívás, egyenesen az ekklézsia' községét illeti; melly jogában őt tanácslani szabad, de gátlani nem, mihelyt az alkalmasoknak találttak közzül választott. Az úgynevezett *relativa inhabilitást*, melly nélfogva annak megítélését, hogy mellyik ekklézsiának, milyen miveltség - fokú

pap kelljen és adathassék, önkény találta fel, mellynek az taplója, és mellyet gyámkodási valószínűség ápolgat ma is. Illy önkény és gyámkodás szokott nyújtani alkalmakat a' nepotismusra, simonismusra 'stb.; és kérde: mi szükség ekként gyámkodni ekkleziák felett, és kiskorúsághoz tartani ezeket? Nem állítom, hogy olykor helyhez és körülményekhez képest tán czélszerűbben ne bírná megválasztani az egyházi felsőség, egyes ekkleziákba a' papot; de nem kártékonyabb-e az olykori czélszerűtlenségnél, azon gyanúja az önkénynek és bizodalatlanságnak, mellyet illy gyámkodás támaszt? És ne is higyjük, hogy ez olykori czélszerűtlenség oly igen káros legyen, mint gyámkodási hajlamunkban ezt hiani szeretjük. Oly ekkleziák, mellynek tagjai miveltek, csekély miveltségű papot választani nem igen fognak, pedig csak itt mutatkozhatnak kártékonyok; és ha a' pap a' meghívást elfogadta jele, hogy a' mivelte papnak elfogadható ajánlásokat tevének. Ellenben ha csekély miveltségű község választ jeles papot, ez nem baj; mert a' pap csak emelhetni fogja ekkleziáját, 's ha ez neki tisztességes ízetést nyújtata, mit elfogadni jónak látott, maga részéről ő sem károsodik. Minden esetre a' pap iránti jó indulat és bizodalom azon dolgok, mellyek pap és ekkleziák közti viszonyokat legbiztosabban kiegyenlítene. A' vallás' ozója az, hogy minket jobbakká, boldogabbakká tegyen. Ezt a' pap leginkább tanítás, oktatás, példaadás, jó tanácsok, intések által igyekszik eszközölni. De mindezen eszközöknek nem lehet semmi sikere, ha a' pap iránti bizalom és jó akarat a' népben hiányzik. Még a' legszentebb igazság sem hathat rájuk, ha gyűlöltnek, bizalom-vesztettnek szájából halljuk azt. Illyentől nem örömet fogadunk el tanácsot, intése pedig bosszont bennünket, minden tettében inkább gáncsot, mint példaadást látunk; mindezért ízetését is kényszerítve adjuk meg, és csonkítjuk a' hol lehet. Méltó joga van tehát az ekkleziának, magának és gyermekeinek lelki épülhetésére nézve,

olly papot választania, kihez bizodalma van. Továbbá a' községgé az ekklézsiá' fentartásának, egyházi szolgák fizetésének terhe és kötelessége; de övé a' vesződség is, ha papjával ki nem jöhet. Ha maga választá ezt, szívesebben szenved; de reá toltottnál folytonos keserv hántja őt 'stb. Gyámkodás a' pap-meghívásban, bár milly ürügyet adjunk annak, mindenkor ezen gyanúra ad alkalmat, mintha vélnők, hogy ekklézsiák vannak a' papokért, nem papok az ekklézsiákért; 's illy gyámkodásoknál fordulnak azon visszaélések elő, miket Calvin Inst. IV: 5. 5. és 6. megrovott. De ha a' népnek szabad meghívási joga nem volna, nem fognának - e g' Katona 18, 19, 29. canonjai, mikben csak esztendei maradhatása biztosítottat a' papnak, ha a' népnek nem tetszik, a' legnagyobb következetlenségek lenni? Mert hogy lehete a' népnek a' nagyobb hatalmat, tudniillik a' pap-kitételt megadni, és a' kisebbet, úgymint a' meghívást tőle megtagadni? Az ekklézsiák ezen meghívási jogára nézve, maga Calvin ezt mondja Inst. IV: 4. 11. Is eligatur, quem clerus o plebs aut major numerus postularint. Item: qui praefuturus est omnibus, ab omnibus eligatur. Item is eligatur, qui a' clericis electus, a plebe expetitus fuerit. Ugyan ő Inst. IV: 3. 15. Habemus ergo esse hanc ex verbo Dei legitimam ministri vocationem, ubi ex populi consensu et approbatione creantur, qui visi fuerint idonei. — A' smalk. czikkek de papismo, helvétiai elsőbb vallást. 18. a' nép szabad választása mellett szólnak. A' szatmár - németi zsínat' 14-ik czikke igen jól adja elő: miként ekklézsiákra papot tolni nem szabad. G. Katona 13-ik canonja ezt mondja: quicumque invitis ecclesiarum antistitibus aut auditoribus sese obtruserint, tamquam fures et latrones ignominiose extrudantur. A' 14-ik canon: externa vocatio ab ipsis presbyteriis ecclesiarum, dignitate praestantibus civibus, consensu etiam plebis non excluso. Így a' 33-ik canôn is. A' budai 1791 zsínat minden megkötés nélkül szabadnak vallá az ekklézsiák' meghívását. Mindezen canonok' alkotásában vilá-

giak is részt vettek, ezért tekintet vala ezekben ekklézsiák' jogaira is, nem pedig miként a' főbb papok által alkottatott komjáti canonokban, inkábbára csak ezeknek önkényére. Az ekklézsiák e' jogának kitüntetésére, számtalan adataim lennének; de azt olly világosnak tekintem, hogy arra tekintélyi adatokra szükség nincsen. Nem; az ekklézsiái községeknek, vagy is a' népnek kényurasága épen nem a' pap' szabad meghívásában gyökeredzik, hanem az egyházi szolgák függésben - tartásában, miről alább leend szó. — Ki tetszik ezekből, miként a' fentebb érintett hírlapi czikknek írója, ez esetben a' gyávaságot ohajtná venni pietásnak, és igazság' vagy legalább győződés megfojtása melletti hallgatást ott, hol felszólalni kötelesség, és nyilatkozatomat csak ürügyül és alkalomul véve egy kis bosszúcska és epécske kiöntésére. Én tán újjal is kibírnám mutatni azon egypár jó urat, kik közt demokratiai irányom' hire olly szívesen szállong, ha, távol minden viszont - gyanúsítástól erősen nem hinném azt, hogy ezen jó urak csak félreismernek engemet! E' balsors közös velem és mind azokkal, kik mozogni szeretnek és másokat is mozogni serkentnek, meggyőződve a' felől, hogy tespedés, előbb betegség és később halál!

A' fentebbiekből kitetszik, miként egyházi canonjainkat rendszeresen szerkeztetni, 's addig is a' fenállókat egybevetni, egyeztetni, és nyomtatás által közzé tenni szükséges. Kor, haladás; jelen és jövő szükség, legyenek az irányadók canonjaink' szerkesztésében. Hagyattassanak ki azok', mik kiavúltak, mik a' vallásos társaság céljain és ezeknek egyházi eszközein kívül feküsznek, mik haladást gátolnak, és protestantismus' előadott kétlen elveivel ütközésben állanak. Illy canon - szerkesztetésnek telhető nagy nyilvánossággal szükség történnie, egyeseknek jutalom melletti, vagy a' nélküli dolgozásai, észrevételei, és nyilvános ülésbeni meghányás - vetései mellett: nehogy a' hatalmasok magok határozzanak.

28. Hatodszor. Az iskola - tanítók' sorsának elhanyagolása. Elmondám már a' falusi iskolák' czikkében a' többi mondandót, itt csak azt jegyzem meg, hogy iskola - tanítóinknak jelen sorsa, tán még azon réginél is sanyarúbb, melyben papjaik' asztalairól éltek, nem házasodhattak, legalább megrovatás nélkül nem, és három évnél tovább egy helyben nem tanyázhattak. Mert akkoron ők papságra-menendők valának, 's a' rector'ság inkább jótéteményi segély, mint élet-pálya vala. E' mellett zsinatokban, gyűlésekben, megjelenhettek, sőt megjelenni tartoztak, 's jövőendő pályájokért inkább megbecsültettek. Ma állandó, élet-pályán nyomorognak. Megvallom, sohasem akart fejembe férni azon egyházi rendelkezésnek igazságos volta, hogy a' rector csak felét húzza azon fizetési öszvegnek és természetménynak, mellyet a' pap húz fizetésül. Nem a' pappal kívánom én őt osztóztatni, és ennek szinte szűk fizetéséből valami részt vonni el számára, hanem csak az arányt támadni meg. Az iskola - tanítónak sem készületre nézve, tudniillik mindegyik a' maga nemében, sem emberiségre kiáradó használásra nézve, nem szabad volna hátrább állnia papjánál; a' tisztelet és tekintély' elsőbbsége mindenkor fenmaradván az utóbbira nézve, úgymint ki a' szent sacramentumok' kiszolgáltatása által sáfára az isteni kegyelmeknek. Különben tanító mindkettő, egyike az embert, másika a' leendő oktatója és készíti két életre, és ha meggondoljuk: milly elhatározó jelleműnkre a' gyermeki hajlítás, valóban a' jó iskola - tanító hatását csekélyebbre alig tehetem, mint papját. Házas és gyermekes többnyire mindkettő, szegénységgel küzd egyik úgy mint másik, de az iskolamester fele-fizetéséből természetesen még inkább. E' mellett ennek számára nem jutott semmi ingere a' kitüntetésnek. Ő neki nálunk egyházi gyűlésekre járnia tilos; iskolák' dolgaiban fel nem szólíttatik, habár a' tapasztaltabb józanabb felfogású és tanulmányosabb tanító gyakran igen helyes gyakorlati eszmékkel, észrevételekkel

birna előállani; ő egyházi hivatalokban előre nem menendő, még presbyteriumokban sincs helye, ámbár a' budai 1791 zsinat 4-ik canonja már kimondá vala, hogy benne lehet, sőt a' 100-ik canon, hogy iskola' dolgaiban meghallgattassék; dolgait azonban fessegetheti annak minden tagja, mindenkitől függ, mert még a' gyermek' atya is gyakorta föltételeket szab elébe, tőle senki 'stb. Illy sors valóban tekintet, javítást érdemel. Népmvelés és emberiség örökké számban, tollak kopnak el apostolságainkban mellettök; de valljuk meg az igazat: eraszény nem igen akar kopni mellettök! — Egyébiránt azon eszme, melly a' pesti Hírlap 1841-ki 54-ik számában érintetik, hogy iskola- tanítói fizetési - javításul 5 — 6 hold föld szakíttassék] ki tagosztályok alkalmával, melly egyszerűsmind gyümölcs - eperfa - 'stb. tenyésztésre, és ezekbeni oktatásra is használtassék, valóban figyelmet, és bővebb kifejtest érdemel. 'S mit veszne ez által a' birtokosság? Hiszen lehetne illy földet temető - hely gyanánt szakíttatni ki, minek mindenesetre kettőnek szükség lennie: egynek, mellybe jelenleg a' temetkezés történik, és másiknak, melly amannak megtölttével használtathassék. Egyiknek mindég vehetné hasznát az iskola; 's kérdem: lehetséges leendő e' kiszakítás azon túl, ha ez tagosztálykor elmulasztatott, és minden föld felosztatott? Csak azt ohajtnám itt a' birtokosság nagylelkűségétől, hogy egypár holddal többre, tekintet ne lenne.

29. És im, most miután olly legio bajainkat, hiányainkat láttuk, s megvallani kénytelenítettünk, hogy majd minden ágaiiban egyházi és iskolai munkálkodásinknak részint elmaradottak vagyunk, részint hibás rendszert követünk, vagyunk immár azon kérdésnél: eljött-e immár ideje és szüksége annak, hogy Ő Felségétől az 1790: 26 t. cz. értelmében synodust kérjünk? 's arra tervezendő canonjainkat felterjesztvén, azoknak megerősítéseért folyamodjunk?

Véleményem az: ne, ó az Istenért, ne tegyük ezt! Ki egyháza és iskolái' javát, boldogságát, egyértését kívánja; együtt fogja hitfeleinek kiáltani velem: halasszuk még a' synodust! mert egyházi és iskolai kormányunknak, kor és haladás' kívánsáthoz alkalmazandó eszméji fejttelenek, és nem általános megérésre jutottak még későbbünk. Engedjünk még egy, vagyha szükség két év - tizedet az érlelésnek! Jelenben tartok attól, hogy mikorra a' fels. erősítés leérkeznék, már sok részben kiavúltaknak kényetnénk tekinteni új canonjainkat. Az 1791 budai zsinat' határozati czélszerűtlének és avasok ugyan némelyekben; de miket tractusok' véleményeiben azokon javításra tervezetteknek olvastam, még avasabbak, még czélszerűtlenebbek. Tehát rákjárás a' haladásban, még félszázad után is! Csaknem egyedül abban áll az egész különbség, hogy a' helybeli presbyteriumokban, tractuson, superintendentián és conventen, ne világi és dogmaticumokban pap, hanem mindenkor pap praesideáljon, 's ezekhez, csak pro adjutorio mellékeltessék a' világi. Ez tehát a' megemészthetetlen strucz - tojás! En igyekvém e' könyvecskémben azt nem megemészteni ugyan, de úgy költeni ki, hogy veszélyes hydra ne váljon belőle.

És kérdem: van - e zsinatra készült terveinkben nyilvánosságról, képviselet' rendszeresítéséről, pénztáraink' forrásairól, protestans lelki szabadság ovatoosságairól, 's több számtalan tárgyakról szó, mikre már a' század' napja kistűtött, 's mik elől csak készakarva hunyhatunk szemet? — Miként iskolák felől szólva felhozám vala, úgy felhozom az egyházi igazgatásra nézve itt is, azon csálhatatlan elvemet, hogy egybevágó, rendszeres, nyugalmasan átgondolt, sokoldalú fontolást és egyesítést kívánó munkát, testület alig készíthet. Egyesek tegyék ezt az egyházi igazgatás rendszerére nézve is, felszólítás, és ha lehet jutalom - kitűzés mellett, 's a' kész egyes dolgozatok közül választassanak, és vitattassanak meg a' legjobbak, 's központosíttassanak egy

tökéletes egészben. Mutatják a' pesti főiskola' tárgyában beküldött jutalom-feleletek' számai és jelességei, milly érdek mutatkozik a' honban a' czélszerű eszmék és vállalatok körül. Ne legyünk együgyűk délfelé járó napnál, silány lámpa - világ mellett akarni járni! tiszta és jó akaratos nyilvánosságtól ne remegjünk soha! — Eszméinket érleljük tehát még egy ideig, 's aztán kérjük a' zsinatot.

30. Szólanom kell még a' papi tekintély mai súlyedésének okairól közzöttünk, miket Péterfy prof. úr, egyedül a' szegénységből, és világiak' aristocratiai nyomásából igyekszik következtetni. Kitészik eddig irt sorsaimbol: miként ezen pap - tekintélyi súlyedés leginkább abban gyökeredzik, hogy úgy iskoláinkban, mint egyházi igazgatásunkban, sok részben mellőztük a' protestantismus' kétlen szellemét; hogy olykor, különösen pedig századdali haladás' tekintetében, mindkettőre nézve, a' protestantismus' szellemével éppen ellenkezőt bírnak gyakorlatban. Okai vagyunk ezen pap tekintély' súlyedésének mindnyájan protestansok, 's különösbbe mi hely. vallást. követők; mert az ágostaiak, kedvezőbben lévén helyezve és világhoz közelebb víve iskoláik, némellyekben jóval előbb állanak.

Első ok: magának a' vallásosság' kegyeletének súlyedése, melly természetesen szolgálra is kihat. A' papság eleitől fogva buzgani szokott a' századok' vallástalanságai, és világelfajultságai ellen. Nem vitatom: mikor mennyiben volt legyen igaza; de annyi bizonyos, hogy prot. papjaink a' 19-ik században nem egészen ok nélkül emelnek e' részben panaszt. Koránsem pietismus vallatja ezt velem, hanem győződés; mert a' vallásosság' súlyedésének logikai és pszichológiai okait tisztán vélem látni nálunk. Századunk haladás', mondhatnám siető haladás' századja. Élet és minden tudomány előre halad, egyedül a' hittan áll vesztég, nem lényegében, mellynek állnia kell, hanem külső és belső formáiban; mert három százados confessiókkal, még régiebb symbolokkal, köt-

jök meg szabad vizgálatát, agg tekintélyekkel, szokásokkal, szertartásokkal, modorokkal akadályozzuk annak haladáshezi közeledhetését. Így a' prot. vallás és annak gyakorlata, tisztes koros dáma marad ugyan, de rococo-öltözetben, az aggkor' komor reddőivel, intő és feddő állásban mindég; és a' századnak fia, tisztelő messzeségben bókolaak az ég tisztes dámájának, de bensőségre, szívsimulásra felmelegedni iránta nem birnak. Így jótékony hév helyett tisztelő hidegség foglalja el a' szíveket, mellyek leginkább csak akkor lépnek egy pár lépéssel közelebb az égi asszonyasághoz, mikor sors és vizsály korbácsolja felő, 's amannak résztvevő vigasztalására van szükségök. Egyébkor hidegek maradnak iránta és közönyösök; mert úgymond: „mit társalkodjunk az ó szabályú bár tisztes asszonyasággal, kinek szavai kavúltak, kit kor nem ért, ki nem érti a' kort?‘ Elmegy a' világ' fia gyéren templomba, mert épen buntani a' jó dámával nem akar. ad is szükecske alamizsnát egykor máskor szolgálja számára; de a' bensőség, hó ragaszkodás el marad; mert időt, pénzét akkor szoktunk tölteni és költeni szívesen, mikor szívünknek is jut valami dividend belőlök; különben mindkettő hideg áldozattá vál, 's folytonosan áldozni, az ember gyarló fia nem szeret. Csak azon vallás-gyakorlat és ennek szertartásai elégithetők ki a' lelki szükségét, mellyek a' lélek' míveltségi fokával arányban állanak; tehát azoknak, ennek míveltségével haladniok kell. A' keresztyén vallás általánosan, és protestantismus különösen, olly erős alapokon nyugosznak, miket koroktól, haladásoktól féltetni semmi szükség. A' lényeg megmarad örökké; de miért követeljük ezt a' lényegtelen formákra nézve is? A' vallásosság korból ki nem kophatik soha, csakhogy mint bájfestményű kép, szemhez és helyhez alkalmaztassék, hogy nagy hecse egész kellő fényben tüntethessék elő. Hogy a' vallásosság igen is megfér a' míveltséggel, mutatja Angliának példája. Hol van több míveltség, de egyszersmind vallásosság? hol jelesebb papok mint

ott? Ott papoltak Tillotson, a' két Erskine, Gregory, Leland, Sterne, Dodd, White, Blair! 's többek. Tagadnunk azonban nem lehet, hogy ángelek vallásosságára igen sokat tesznek, az apróbb népi iskolák és nevelési intézetek, különösen pedig a' kiseddovó intézetekéek csak nem általános felállításai. Mert Zinzendorfnak és Boussecaunak sok igazok van, mikor amaz az embert már anyja' méhében, ez pedig anyai és nem dajkai emlőtől kezdve, kívánja neveltetni. Például szolgálhatnak németsországnak is némelly prot. tartományai. Azt mondja Luther: die Kirche Christi brauchet unserer Eügen nicht! sie ist auf dem Fels des Glaubens gegründet, sie läßt sich willig prüfen und beschauen.

A' symbolok' megkötésein és pietismus' mogorvaságain kívül, ártanak itt különösen papolási modoraink, mik gyakran a' 16-ik századba idéznek vissza bennünket, hol számos hallgatók magokat feltalálni nem bírják. Nálunk protestánsoknál főképen a' predicatiók azok, mik lelki épülést vívhatnak ki, nem csak azért, hogy papi hivatalaink különösebben tanítóiak, hanem különösen azért, mert nálunk az isteni tisztelet' szertartásai, és templomi felkészítéseink oly annyira egyszerűsítve vannak, hogy a' köznép elméjét, érzékiségét, érzemnyeit, buzgóságra és vallásosságra, egyedül csak időhöz és emberekhez, 's ezeknek miveltségi fokaihoz és haladásihoz alkalmazott predicatiók serkenthetik; a' szertartások' egyszerűségét, hogy azok megszokásiakká ne váljanak, egyedül a' czélszerű hitszónoklatok pótolhatják. Innen, ha ezek által táplálék nem nyújtatik a' léleknek, hamar meghanyatlik az buzgóságában. De különben is felednünk nem szabad, hogy a' templom nem csak megszokott vallásos gyakorlatnak, hanem emberiség' erkölcsbeni, értelembeni képzéseinek is helye. Valóban ideje volna tehát, hogy iskoláinkban a' szónoki erő, művészet, és tudomány' kiképzésében, ifjú hitszónokainknál egy kissé tovább mennénk immár, mint mit Freyerus tanít. Islés, azivreszolás, élénk, vagyis inkább szabad és mégis

túlcság nélküli előadás, erő és velősség, és mindezek általi hatás, lennének ifjainknak tulajdonivá teendők. De hol tanulják mindezeket, sok oldalú elmaradásaink' közepette? Oskoláinkban szerfelett osekély a' szónoklati gyakorlat, ünnepjárásaink, mint előadás, nem czélszerű eszközei annak, iskolán kívül pedig honnan szerezzék papjaink az újabb szónoklati haladások' ismereteit? Papjaink szegények, tractusoknak könyvtáracskáik nincsenek, pap-növendékeink azon könyvekkel jönek legtöbbszörre ekkleziáikba ki, miket vagy több százados szakadallan pap-örökösödési fonalonatyjaiktól nyertek, vagy oskolai árveréseken olcsó áron szerzergettek. Ammon, Eichorn, Wegscheider, Schleiermacher, Bretschneider, Tschirner' munkáik, angol, francz vagy legálább német kitűnőbb és újabb hitszónoklatok helyett, más Coccojus, Fenema, Vitringa' munkáik' Hunyady, Kármán és más régiebb papok predicatiói és Polyanthia töltik a' museum' thesáit. Nem ugyan minden theologiai újdonságot — mert Struwent ki ajánlhatná? — de a' fentebb említetteket és ezekhez hasonló újabb theologusok' munkáit, bizony ohajtánám minden tractus könyvtáracskájába, honnan azok megkerülnének az egyházi szolgák' musenmait. Sajnos a' vallomás, de igaz, hogy tán sehol Európában, aránylag olly kevés kitűnő hitszónok nem létezik, mint köztünk magyarhoni protestánsok között. Külömben tapasztalható nálunk a' papelésekben, egy bizonyos neme az izléstelenségnek, vagy is izlés-hiánynak, és váskosságnak, minélfogva dolgokat, mik különben jók és szépek, nem azokhoz választott kifejezésekkel és szavakkal adunk elő; 's e' mellett előadási egész modorunk, hangunk ollyan, melly izléses modorokhoz szokott mivel hallgatéknak és füleknek, nem bírnak tetszeni. Gyakran ugyanazon egy quintán, vagy octáván megy az egész predicatio végig, 's kellemetlen monotonivá válik; sok papunk természet-ellenleg reszketteti szavát, az imádkozásban pedig mélyen leledlyeszi azt. Némellyik ugyanazon egy, legfeljebb egypár

testmozgásra szorítja actióját, vagy szószékbe mozdulatlanul kapaszkodik. De legtöbb hiba a' tartalom és beszéd' alkalmazásaiban történik. Itt népszerűség és népi fogalomhozi alkalmazás helyett, gyakran költői, és stylaris virágok felleengzenek a' hitshónok beszédében, korány, virány, csalógány 'stb. pompáznak abban erkölcs-tanítás helyett, elkeptatott szólásmódok, tartalmatlan szó-halmazok, örökös napkeleti allegoriák 'stb. üzik egymást. Azután jönnek az örökös kaptájtű 's fül mellett elhangzó conclusiók, mik után megjö az esdekelve várt amen is. Bocssássanak meg azon papjaink, kik ezen categoria alá nem eshetnek, nekik ez csak figyelmeztetésül íratott; valamint azoknak is, kik belé esnek a' rosszabb hitshónokok' categoriájába, korán sem kárhoztátásul íratvák soraim. Minden pályára nevelnünk kell embereinket, 's ha önzésszerűen tettük ezt, csak akkor lehet helye a' kárhoztátásnak. 'S ezt tennünk kell, minél előbb; mert nem lehet idves sem egyháznak, sem szónokai tekintetének, ha a' mivelte imlésnek és haladásnak embere, izlését, haladását, a' templom' ajtajában mintegy lerakni kénytelen!

Ne feledjük, hogy papolásban a' főcél: népszerűség. *Salus populi inter conclonandum suprema lex esto!* És ezen népszerűség szintolly nagy bölcsesség, mint a' millyen idves; mert mit egyezzerűen nem bírsz előadni, azt vagy nem érted, vagy csak sophisma; és a' jól dolgozott népszerű predi-catiót, mindenkor' örömmel és épüléssel hallgatja mivelte és nem mivelte. Az utóbbi hely. vallást. 22-ik cikkében ez áll: *In coetibus sacris omnia proponantur lingua vulgari, et quae eo in loco ab hominibus in coetu intelligatur.* Ez azonban nem azt teszi, hogy magyaroknak magyar nyelven papoljunk, hanem olly dolgokat, mellyek fogalmához mérettek, 's úgy adva elő, hogy azokat vérré változtathassa. Erre czélol Herder, midőn Pál apostoliról azt jegyzi meg, hogy ő másképp papolt Athenében, másként Jéruzsálemben; másként hangzottak levelei, miket Kis-ázsiaiba írt, és másként azok, miket

rómaiakhoz és görögökhöz irt volt. Sok jó van g. Katona 39, 40, 41, 42-ik canonjaiban is, a' papolási szabályokról. Bizony ha papságunk olly magasztos és méltóságos tárggyal foglalatoskodván, millyen a' vallás, magának tekintélyt szerezni nem bír, annak oka valami kis részben ugyan ő magában is, de nagyobb részben neveltetésében fekszik. Ezt kell jól intéznünk; mert külső hatalom azt neki kiero'getni nem foghatja soha.

Szólanom kell egy pár szóval azon nyelvről is, mellyel számos papjaink papolásaikban élni szoktak. Még ma is, midőn szépen csengő anyai nyelvünk, a' grammaticai tökélynék immár szép fokára hágott, csaknem teljesen grammaticátlan az. Azt hiszik tudniillik sokan, hogy magyaroknak születvén, értik a' magyar nyelvet, 's azt tanulni fölösleges. Ez nem áll, mert népi köznyelv, és tudósnak mivelte nyelve közt különbség van; mi korán sem teszi, hogy fellengős nyelv- virágokkal, vagy legfeljebb egy pár éves, még nem honosult új nyomatú kifejezésekkel éljünk predicatiónkban a' nép előtt; hanem azt, hogy a' tárgyat tiszta, grammaticai, hibátlan olly nyelvvel adjuk elő, melly nyelvet és hazai literatúrát értő fülöknek is sértő ne legyen. A' német, francz 'stb. tudós, és minden, ki miveltségre számot tart, szinte tanulja a' maga nyelvét. Vannak, kik hazai nyelvünk' grammaticai tanulását, mi egy született magyarnak valóban sem fáradságos, sem unalmas munka, azért tartják fölöslegesnek, mert úgy nyelv, mint papolás csak arra való, hogy megértessünk. Nem áll uraim! még a' szentírás is ezüst rostélyon állítja szépnek az arany almát. 'S kérdem: vajjon miután kés és villa feltaláltattak, 's miveltebb körök asztalainál divatoznak, fogják-e önök markáikkal szedni a' húst és újjakkal tépdelni azt széjlyel? Bizonyosan nem, pedig a' czél csak egy, tudniillik, hogy jól lakjunk. Így vagyunk a' nyelvvel is. Miveletlen, darabos, elmaradott avas nyelv, mivelte helyen, és miveltek előtt beszélve, valóban fáj a' becsületes

füleknek. 'S valljuk meg, hogy e' részben többek azon ürügy alatt ragasszkodnak grammaticátlan nyelvökhöz, hogy elvből láttassanak tespedni akkor, mikor nyelvök grammaticai megismerésére, magoknak időt és fáradságot venni restellenek. Én kétségbe vonni nem akarom, hogy vannak papjaink, kik nagyobb ekkleziáinkban folytonosan elfoglaltak, de valljuk meg: hogy legtöbb papjainkra nézve csakugyan kiavúlt már g. Katona 42-ik canonja, melly hetenként négy, 's hol több van szokásban, több predicationt is tartatni parancsol a' papnak. Egy kis időseke jut tehát a' hazai grammaticának is. Hogy itt papjaink' papolási agg modorára nézve nem kívánom általánosságban szólni, mentődzöm nem szükség. Ismertem, ismerek prot. papokat, — szerénységöket ismerve, nem nevezem őket — kiket öröm hallgatni, és kiket a' legnagyobbvilág' fia sem ún meg végig hallgatni; de azt ohajtóm, hogy ezek ne ritka példák gyanánt tűnének egyházunkban elő, hanem csak kivételül a' gyengék és elmara-dottak. Jó és korszerű pap, halmosabban gyűjti be templomba a' gyülekezetet, mint bár mennyi mázsás harangok! Ki nem emlékezik a' pestiek közül, miként tolt be a' nép Albach, Cleymann, és Gegő' papolásaikra?

Még egy tapasztalati tanácsom volna, a' papolások egyik nemére nézve, tiszt. urainkhoz; 's ez a' halotti beszédek. Nem kívánok a' szépszékből intézetni szokott búcsúztatók ellen szólni, mik annyi hiúságokra, és neheztelésekre nyújtnak alkalmakat. Ezeket a' papnak és családnak józanságai kellőleg mérsékelhetik; de a' halotti rendszerinti felmagasztalásokat elhallgatnom nem lehet; mert jobbak előtt ezek valóban oszkekentik a' papi hivatal' méltóságát és tekintetét. Ott hol nem csak semmi magasztalni-való nem volt, hanem inkább megróni-való fogott volna lenni a' halottban, őt, minf jeles nagy férfit, erény-példányt tüntetni elő a' gyülekezetnek, nemcsak igazság-elleni kikelés és álkodás, hanem szűkkeblű hízélgésnek, servillismusnak gyanúját is ébreszti a' hallga-

tókban, még pedig annál valószínűbben, minél nagyobb családú, tekintélyű és vagyonú vala a' halott. A' szegény pap pedig rendszeren ártatlanul jó e' felmagasztalásokhoz. Ő, szemel előtt tartva az ismeretes: *de mortuis aut bene aut nihil*-t, a' hátramaradt családi tagok iránti gyöngédségből is, a' dilemma elsőbbségét választja, 's kifogyhatatlan a' magasztalásokban. Egyik hallgatója bajusza alatt mosolyg, másik keserűen fájlalja tisztelt hitészónoka' szájából az igazság' sértését, harmadik, ki tán egy kissé hiú, kifakad 's igyszól: „mit fáradunk, jóknak jeleseknek vívhatnunk ki magunkat? hiszen holtunk után egyaránt felmagasztaltatunk“: Így hely és hivatal mindenkor szenvednek illy felmagasztaló halotti beszédeknel. — Valamint tehát ohajtom, jónak és igazságosnak látom azt, hogy ott hol az igazság részünkön van, dicsőítsük a' holtakat, mind jutalom - sejteményül, mind követendő példakul az élőknek: úgy több tekintetből károsoknak tartom az igazság elleni felmagasztalásokat. Elég kegyetlenség az a' paptól, ha ő ott, hol nem dicsérhet, a' család kimélése' tekintetéből hallgat a' halottnak gyengéiről, hibáiról és bűneiről, vagy ezekkel igen gyöngédeden és kimélve kibékelteti a' gyülekezetet; mert ellenben, papiszékből minden szigorú megrovásnak is, holtunk után, mikor már nem menthetjük, nem védhetjük magunkat, ellensége vagyok, 's úgy hiszem más is, ki az emberiség' jogait tiszteli.

Legújabb agendánk is, úgymint a' Kármáné, melly 1787-ben adatott ki, immár kiavúlt. Ideje volna eziránt felajánlásokat tenni superintendentiáinkban, egyes kidolgozásokra. Németországban is egyesek tévék ezeket, mint Herder, Spalding, Hufnagel stb. az említett ágendára nézve. A' keresztelésnél az az exorcismus-forma ördög világ és test elleni vitézkedés, és illy kifejezések, mint a' 41-ik lapon az 1-ő szakaszban: „mikor a' nyavalyás bűnös nem mehet Istenhez, az ő nyavalyájának terhe miatt, tehát maga az Isten megyen

ő hozzá, és még távolról elterjesztvén kezelt, esik az ő megtérő fiának nyakában, és azt megcsókolván, a' Jézus Krisztus igazságának köntösében felöltözteti, és a' fiúságnak pecsétjével elgyűrűzvé (melly a' szent Lélek) beviszi őtet az ő lakodalmának házába“ nem különben 2-ik szakasz 32-ik lapján: „és hltünk' gyengélkedő karjaival ragaszkodván amaz igaz arany oltárnak szarvához, az úr Jézus Krisztushoz, kegyelmet kért 'stb.“ bizony már nem századunkhoz illők.

Legyen itt szabad egykét szót ejtenem imádságainkról is. Ha igaz az, hogy Krisztus urunk elégtétele által fiúkká fogadtattunk, szükség hogy szeat Atyánk eleibe imádságainkban fiúi bizodalommal és tisztelettel: és ne szolgál rettegéssel járulgassunk. Igaz az, hogy mi Istenhez képest porok és hamvak vagyunk; hisszük azt is, hogy jó cselekedeteinkben magokban érdem Isten előtt nincs, de mind ezeknek érzetei ne oda vezessenek bennünket, hogy imádkozásunk közben, önmagunkban az emberi méltóságot alacsonyítsuk meg, hanem hogy magunkat alázzuk meg; mert hiszen az ember Isten' képére teremtetett. És valljuk meg, hogy számos imádságainkban egykissé sok a' szolgáltság. Mi szükség nekünk fiúkká fogadtottnak, habár bűnösök vagyunk is, haragosnak bosszúállónak, rettentőnek tekinteni jó Istenünket, és nem jó atyánknak, kivel más a' kibékélés mint egy bosszúálló önkényű urral? Ez még valóban az ő testamentomi szolgáltság maradványa.

Ne mondja senki, hogy én a' vallást magát kívánom változékony korokhoz alkalmazgatni, a' napot forgandó planetákhoz; mert megmondám, hogy a' vallás' lényege marad örökké, 's én csak elavult köntösöim ohajtánék igazítást, ne-hogy ezek miatt kiavultnak tessenék a' gyarló emberiségnek, amaz maga.

31. *Második oka a' papi tekintély' súlyedésének az, hogy ref. papjainak, canonai kifejezéssel élve, non conformant se saeculo; mi miatt korból és haladásból, személyeikre nézve*

is némileg kiavúlnak. Ne riadjanak fel szavaimra tiszt urak! Nem ellenségük szól itt, hanem barátjok, 's ezért barátja az igazságnak is. E' kiavulásnak leginkább iskolai életünk veti meg alapját. Előadám felebb: miként a' zárdai benlakás, mulatság - hiány, elkülönzés a' világi pályákra megindóktól, és iskoláinknak nagyobb világtólí fölreesei 'stb. már benn az iskolában, bizonyos nehézkes, világtól és élettől elálló társalgási modort és szokásokat öltetnek leendő egyház-szolgáinkra. Különös tudós, de egyszersmind iskola - poros világ az, mellyben az egyházi pályára menendő mozog, 's mellytől a' külsőt, mellyben később élnie kell, kevésbé ismerheti meg; miért is ennek viszonyaiban némi ügyetlenség, és nehézkeség bélyegzi: mi ismét azt okozza, hogy szívesen vonúl, mihelyt csak teheti, azon társak' körébe vissza, melly csaknem egyedül érti őt, és ő azt. Így lép ki, már a' férfikor' küszöbén, ifjú papunk az életbe. Látja a' különbséget a' két élet közt, érzi járatlanságát ebben, és mivel minden társalgásai ennek, iskolai megszokásait némileg foglyozzák, faluja' parochiájába szigeteli el magát, honnan ritka eset, 's többnyire csak szükség, 's igen gyér tartozó látogatások idézgetik őt elő. Nevelik elvonulását a' falusi magány, hivatásának foglalatosságai, állapotjának némi elkülönzése, és bár szegény, de meg is annyiban kényelmes volta, hogy külső társalgás, emberekkel közel - érintkezés nélkül, ha éppen akarja, el lehet. Nem ritkán elősegíti azt elégtelenség, beteges mogorvaság, tán házi bajok és gondok is; 's ekkor csak nagy kénytelenség fogja őt társaságba kivonni. Mit is keresen ő ebben, ő századi öltözködésével, iskola-poros szokásaival, és világi dolgokban szűkkörü beszéd- anyagaival, ki a' szüntelen folyó élet-folyámnak nem együtt úszó habja, hanem szélen álló szirtje? Komoly vagy tudományos társalgást ki kedveljen utatlan, 's különösen nőneműnk? A' nem igen tetsző kül héj alatt, hányadik bírja sejteni a' néha igen is drága belet? Nem gyakori - e, főképp szilajabb vérű ifjaink-

ban a' vizketeg : társalgási ügyetlenséget venni észl - (á-nyéraul a' társalgási vig szeszélynek? Így egy részről gyakori eset, hogy a' pap kerüli a' társalgás' alkalmát, más részről az úri házak nem keresik azt vele. — Hogy itt ismét nem általánosságról van szó, nem szükség említnem. Ismerek igen kedvezően kitűnő egyéneket az egyházi szolgák között, a' világi társalgásra nézve is. De én többségről szólok, nem ugyan mint vádoló, hanem mint résztvevő. Nincs is itt erkölcsi jellem - vagy tudományos kiképzés - hiányról szó, hanem az iskolai élet' hibás rendezéséről, melly, miután minden ok megtermi a' maga okozatját, jótékonyan a' későbbi életre nem hathat. És ne vélje senki, hogy iskolai életünk' o' hatásától mi világiak is teljesen mentten maradnánk. Mi szinte ritkán vagyunk szerencsések, teljesen lerázhatni magunkról, a' magát beett iskolai port, bár viszonyaink, mik az élet' zajába berátnak bennünket, és gyakori bukdosások, olykor végre rásegítenek erre bennünket. És már ezért is érdekekben áll papjainknak közelébb simulniok a' világhoz; különben a' világiaktól szükségképen el kell maradniok. Mert a' világiakat, azon iskolákon kívül, mikben az egyháziakkal együtt képeztetnek, később maga a' világ és század is folyvást képesik.

Egyház - szolgáltnak ezen klavúlasokat sok részben segítik elő, régi, de még fenálló egyházi canonjaink is, mellyek közt egynehány szinte arra munkál, hogy az egyházi szolga, egyneme maradjon a' párláknak közöttük. Így például: g. Katona 80-ik canonja ezt rendeli: cum ministris ecclesiarum ab aliis hominibus sint quasi sequestrati (mi okon?) necesse admodum est, ut omnes eorum vanitates summe studio avertentur, neque saeculo sese hulo configurent. Tehát, mint a' többi canonokból kitetszik: ne kereskedjenek, ne muzsikáljanak, ne vadásszanak, de mádarásszanak, ne halásszanak 'stb. de lakomákra, táncmulatságokra elmehetnek, mint a' 88-ik canon rendeli — dorgálgatni. Továbbá kerszerű ruhákban

járnok nem szabad, 's e' részben még nőikre is felügyelni tartoznak. Már kérdelem: ki fog örömmel társalkodni olly férfival, ki *summo studio* aversek mindent, és vanitasnak tart, mi nem ekklezsiai dolog? ki századok óta divat-hagyott ruhában jár, *qualis noster*, mond a' canon, vulgo iam *receptus*, et ipsa *vetustate velut approbatus et confirmatus est*, melly iránt g. Katonának 83-ik canonja csak azon óvást teszi: ne sit nimis sordidus (tehát parum sordidus lehet?) 's melly véggett olykor más felekezetek urainak, papjainak, de főképp' damáinak, szinte tartózkodással mutatja be papját a' házi gazda? Nem azt fogja - e ezen canonok ellenére, minden józan ember tanácsolni a' ref. papnak: „azért hogy pappá levél, társaságos ember és polgár lensi megnevezést; annál fogva nem feledve hivatalodnak méltóságát soha, mulass, társalkodjál másokkal, és igyekezzél köröd határáig közelébb simolni századhoz és emberekhez. Mert hivatalod terhes kötelességeket rak ugyan rád, de ezek méltóságosabbak, mint sem társalgásodat kerti töltések, de méltányosabbak is, mintsem önmagadban a' társaságos embert és polgárt megfeszíteni készíthetnének.“ Ne csalják meg magokat e' részben papjaink. Hála az égnek, elmúltak azon idők, melyekben a' prot. világ erőtetett szenteskedést, és elkülönzést kívánt papjaitól. Minck hát ma is fenntartani kívánni a' választó falakat? Mindnyájan Isten' edényei vagyunk, 's mi protestánsok külön választott edényeit nem ismerünk! Kedvetlenül hallám egy pár szor papjainktól e' kifakadást: „minek nekem haladnom, és többet tudnom? ennek sem veszem hasznát, ezt sem fizetik meg.“ A' haladás' szomja égi szikra bennünk, mellynek kiadnia semmi körülményekben nem szabad; és a' tudomány hasznát és boldogít a' legszűkebb pályán is, ha azt az életbe áthozni értjük. Olyan az, mint a' mély kútból kiásott föld; napnak, elemeknek kell azt érelniük, hogy tenyésztésre alkalmas lehessen.

32. A' papi tekintély súlyedésének okai közt, *harmadik helyre* csakugyan a' szegénységet tesszem. De meg fognak engedni iszt. urak, ha akkor, mikor őket nagy részben kimenteni kívánom, valami kis részt a' szegénység okaiból, ő nekik is tjtattatok. Három okát látom egyházi szolgálaink botránkozató szegénységének. A' főrészt tehetősebb világi urainkat illeti, kik silány alamizsnákkal tengetik az egyházat 's ezeknek tanítót. Vannak főképp a' kisebb nemesség közt olyanok is, kik vétély' irigységével tekintik papjaiknak vagyoni boldogulását; sőt ismertem nemes családi nőket, kiket bánta a' papné' osziasabb öltözködése 'st.b. Igaz, hogy Calvin Inst. IV : 4. 6. olly frugalitást ajánl a' papoknak, mennyi az inopia' legyőzésére elég. Prosit! tehát tengeni és nem élni! Örökké győtörje - e őket a' Proféta' átka: mittam vobis egestatem, et maledicam benedictionibus vestris? — Második rész illeti, és nem osekély, ismét iskolai életünket. Tekintsük lélektanilag a' dolgot. Több iskoláinkban a' togátusság kész alamizsnálkodásból él, és jótéteményezésből. Mindkettő igen sovány, de mégis kész; évről évre kijáró, sőt azzal és gradussal növekedő. Az alamizsna' szegénysége arra szoktatja a' lelket, hogy minden élelmi, ruházati, gyönyöri, haladási szükségnek mérszerét (Maßstab) telhetően összezsugorítsa, törpítse, miáltal a' lélek némi cynismust, szegénységhezzi szegődést, olykor szennyeskedéssel is járót, tesz sajátjává. Az alamizsna' kész kijárása pedig, és azon körülmény, hogy a' kész alamizsna a' togátusnak gradusához mintegy kötve van, és nem folytonosan viv és ügyeskedik érte, bizonyos kényelemhez, készől-váráshoz, mint szoktuk mondani: sült galambhoz szoktatja a' lelket, és azt okozza, hogy később parochiakon, rectoriákon is csak a' késznél marad minden reménye. Mind a' jótéteményezés' szegénysége, mind annak kész volta, előlik a' munkás többre-vágyást, a' terjeszkedést, szótnevezést a' világban, a' szűk sors' javítása eszköznek használását, és lélek - éberséggel megragadását köztök a' kedve-

zóknek, mik körülmények közt, apró mellékes kereseti segédforrásokra vezethetnének. Rendesen csak patronus - keresés az, mi használtatik, kik az egyházi szolgálait vagy leányait egypár évre elvállalják, vagy egyikét láncc kukorica - föld, 's bordézma - elengedés iránti kérelem, mik ismét mind alamizsna - neműek. — Harmadik, bár ezek után legkisebb ok, magokban egyházi szolgálatainkban fekszik. A' betudás jelenleg igen csekély lehet; mert ama kettő szüli ezt. Tudniillik, egyház-szolgálataink ekkleziásiai elvonultásaikban, csak hamar naponkénti egyforma élet-módhoz, testi és lelki kényelemhez szoktatják magokat, melly néhány év alatt halálos ellenségévé válik, a' megszokott egyházi szolgálatokon kívül, sőt gyakran ezekben is, minden szokatlanabb testi vagy lelki ön-rászorításnak, erősebb vagy folytonosabb munkálkodásnak, mit a' már említett világban járatlanság is nevelni szokott. Innen inkább szegénykedik és nyomorog az egyházi-szolga, mint mellékes kereseti eszközökre erőtesse magát, annyival is inkább, hogy ezen eszközök csak akkor mutatnak sikert, ha özelszerűleg használtuk azokat. És itt ne csaljuk meg magunkat; vessük szemeinket az ágost. hitvallásnak' egyház - szolgálaira. Ki merné állítani, hogy ezek is nem szegények? Bizonyosan az egyház' tagjai nem gazdagabbak a' mieinknél, 's kevesebben is vannak. De mennyi nem használ egyházi szolgálataik közzül, ismeretes ügyességgel és sikerrel, mellékes, és állapotjokhoz nem illetlen eszközöket, sorsuk' javítására, míg mieink közül alig egykettő? Ők gyümölcs-virág-tenyésztők, pomologusok, ornithologusok, méhészek, fiú-vagy leány - nevelők 'stb. és mégis szintűgy megfelelnek hivatalaiknak, világgal haladnak, tárgyalásban simábbak, gazdálkodásban ügyesebbek 'stb. Igen természetes. Az ágostai theologiae candidatus, az iskolában mindenben egy jogú, állásu, törvényű, öltözetű, és életrendű, a' többi tanulóval, kivéven, hogy a' szegényebb bárha kap is valami segílyt, a' jobban helyezett iskola' városá-

ban maga kénytelen egy vagy más módon megszerezni vagy kipótolni fenttarthatását. Ez őt széttekinteni, maga telhető kiképzését tökéletesíteni, és miként lehet használni készíti; minek, világi ügyesség a' következménye. Így egyik instruktorkodik, másik főstésben, harmadik muzsikában, negyedik nyelvben, vagy tánczban, correpetálásban ad órákat; né-mellyike írást tisztáz, vagy kótáz, szerkesztőknek segít; van ki vidéke termékeivel tesz apróbb kereskedéseket stb. Így tettelegesen szerez magának patrónusokat, kiket jó magaviseletével, szilárd jellemével, ügyességével, sőt tett szolgálataival is, maga iránt mintegy hálára kötelez; és ezen naponkénti bensőbb ismerkedés, sokkal hatékonyabb a' falak közti viszonyoknál. Gyakran a' szegény candidatus, szerencsés a' vele szomszédosan élő, társalkodó, ifjúi legszebb örömeket mulatozásokat osztó gróffal, báróval, vagy nagyobb úrral egész világi életre kiható állandó barátságot kötni, 's azt örök jótevőjéül nyerni meg; mi ref. iskoláinkban csaknem lehetetlen. Ez a' candidatusban önbizalmat, emberi méltósága iránt öntudatot ébreszt és tart fenn, távol még ön-szegényégre és nyomasztó körülményei józan tapintatában is, csüsző szolgálaiságtól. Ellenben a' báró, az úr, távola a' véletlenségek' gögjétől, becsülni tanulja az érdemet, kopott köntös alatt is. Ő e' lélektani tapasztalat nem osalhat uraim! Továbbá az önerejére-szorulás, maga sorsának önkivívása, erőt, önállást, munkásságot, és szilárdságot önt a' candidatusba, melly őt később szűk ekkleziájában sem hagyja el. Tudja, mert maga és társai' példáján tapasztalta, hogy a' világi sors olly mostoha, melly csak annak számára nyitja meg markát, ki az ő gyöngéit és saját erejét használni érti. Nem osüggő tehát, józanúl felfogni igyekszik helyzete' körülményeit, 's ellesni annak bár mi szűk kedvezéseit. Csak hamar megismerkedik parochiája, rectoriája - körüli szomszédságaival; a' miveltebbekkel társalkodik, tőlök könyveket, hírlapokat kölcsönöz, vagy velök közösen járát, mert korrali baladás'

vágya elnem fojtatott benne soha; a' jó gazdától, kis gazdaságooskája' számára javítási módokat les el; az ügyesekkel apró vállalatocskákra szövetkezik, maga értése és szenvedélye után, mellékes keresetecskét kutat ki, 's abban, mint mivelt ember szokta, időjárával nem középszerű ügyességet, 's olykor hasznót is vív ki magának; egyszeresmind pedig statusnak is használ, sőt megtörténhetik, hogy példájával még egész vidékére is ki hat. A' tudományosabb, írói pályákra is meri magát, és olykor mint némethenban számtalan, de honunkban is gyakori példák bizonyítják, szép szerencsével; mert ismeretei nem egyedül benmaradók, elméletiek, vagy izlés nélküliek, vagy kiavultak, hanem élet-világ-emberismerettel, tapasztalattal párosultak, és így írói dolgozatai is életet lehellők. Hogy általánosságrol itt sem lehet szó az igaz; de hol szólhatunk ilyesről? hiszen a' patrimoníumokkal bíró nemesség közt is, van szegény nyomorgó elég. Elméltkedjünk e' paralleláról magányos óráinkban egy kissé uralm; bizony megérdemli; és ha érintésemben van valami, mit igaznak kell vallanunk, segítsünk a' bajon. Egyházzolgáink szegénysége, valóban lényeges baja egyházunknak. Megmondám vala hogy nekik tisztességes megélhetést szükség biztosítunk, nemcsak méltó jutalomúl fáradozásaikért, hanem a' vallásos társaság' méltóságáért is, és különösen azért, hogy magasatos czéljai elértessenek. Jelenleg egyházzolgáink még a' családi élet örömeitől is megfosztvák, vagy sok tövis közül szakítják azoknak egyikét rózsáját. Elmondhatja sok közülök, mit Kant monda: mikor feleségre szükségem fogott volna lenni, még el nem tarthatám, mikor már eltarthatám vala, nem volt reá szükségem! Sem önámulásnak, sem ámitásnak nincs helye, akaratos szemhunyasnak pedig és tepedési elsimításnak még kevésbé, ott hol kétségtelen kártékonykodások tűnnek elő.

És itt ismét agg canonjaink állnak útunkban. Ezek szerint: az egyházi szolgának kereskedni nem szabad. Ki ezt

igenis lelkismórétesen veszi, úgy fogja érteni, hogy jó bortermő évben és vidéken sem vehet néhány hordó bort össze, hogy azt tartva és ápolva, később néhány forint nyereséggel adhassa el; ámbar olly anomaliát eldődink' józanságáról feltenni sem tudok, hogy illyesmit tiltani kívántak volna. Nem kétkem: illy canonokkal csak a' világi vagyon-áhitás, és közbotrány' eltávoztatására czéloztak. Illy canonok a' komjáti 3-dik osztályú 44 és 45, valamint az is, melly már főlebb érintetett, 's az egyház-szolgát világi foglalatosságok' *aversatiójára* serkenti. Boldog Isten! világban élni, 's annak foglalatosságait megvetni, és mégis untalan panaszkodni ennek visszahatásai, mostohaságai ellen, 's benne folytonosan nyomorgni! Hiszen világi ügyesség, sok tudomány-hiányt ki-pótol, ellenben tudomány a' világi ügyességet nem soha. Ennek hiánya gyakran akkor dűlja fel világi szerencsénket, mikor arra magunkat legméltóbbakká képeztük ki. És pénz és vagyon, igaz nem tulajdonképeni boldogságok; de eszközei annak, 's az okos csak azért is becsüli azokat, bár emberi méltóságát jobban, hogy függetlenségét biztosítják; mert függni csak megélhetésért, valóban nyomasztó egy sors!

33. *Negyedik oka* a' papi tekintély sűlyedésének, egyházi szolgálainknak örök függésben tartatása. Az alamizsna-nyújtás és elfogadás nem szűnik meg az iskolát pályával, hanem folytattatik künn az ekklézsiákban is, szinte a' sirig: mert egyházunk külső alakja azon alapszik. Ez természetesen függés alatt tartja sorsát, személyét, papnak és iskolatanítónak. Függ ő

a.) A' helybeli községtől. Mint előadám főlebb, helyén látom azt, hogy miután az fizeti papját, és közbizodalom az, melly a' pap' munkálkodásának és hatásának sikerét föltételezi, a' meghívás azon egyének közzül, kik az egyházi fölsőbbség által, szoros vizgálat után, egyházi szolgálatra alkalmasoknak ítéltek, és ordináltattak, föltétlenül és szabadon a' községet illesse; de akár az egy, akár a' budai zsinat

szerinti három évi marasztást, gyalázatosnak vallva, abban sem nyughatom meg, hogy az egyszer község által elválasztott pap, bár mi hibájáért is, kivévén a' bűnt, melyért világi hatóságnak adatik által, község által kitétethessék, ellene formálandó pör és az ő teljes írásbeli kihallgattatása és védelme nélkül. Így van ez az ágost. hitvallásuaknál is, és ez másként nem is lehet. Engedtessék a' vádlott papnak két replica, és az ügyet ne senior maga, sőt tractus sem, hanem az egyházkerület ítélje el; a' vizsgálodást pedig ne az illető, hanem a' szomszéd tractus' egyénei hajtsák végre. Csak illy eljárás nyújthat mindkét résznek teljes biztosságot. Illy vizgálat, pör, és elítélés nélkül, még a' község két harmadának akaratajára sem kívádnám kitétetni a' papot. Hol pedig pap-elleni hatalmas ármányok dolgoznak, ha a' pap' nyugalma, és békés megmaradhatása nem reménylhető, és pap is úgy kívánja, ám tétessék csupán e' tekintetből más ekleziába által; de az ármánykodó, világi hatalom megkeresésével és sürgetésével, keményen megbüntetendő.

b.) Függ az egyházi szolgál, főkép olly helyeken, hol a' fizetés' nagy részét a' földesurtság' kegye adja, ennek önkényétől, ollykor szeszélyeitől, sőt gőgjétől. Mindennűt úgy öhajtnám biztosítani, mind egyházi szolgálak fizetéseit, mind minden egyházi jótéteményezést, hogy az, vagy egyszer mindenkorra, vagy időnként, de mindenkor kötelezetten testületeknek adatván be, egyeseknek azokkal semmi, de épen semmi vesződségök ne legyen. —

Nem feledhetem soha egy példáját a' patrónusi alázásnak, melly már gyermek-éveimben egész lényemet fellázítá. Patakról ünnepi szünnapokra vitetém ki falura. Egy özvegy földes asszony bír a' helységet, 's nagyobbára ez dotálá, mint szoktuk mondani, szűken és éhen - halástól mentve a' kis ekleziát. Ebédre meghivaték az öreg pap is, egykori tanítója a' háznak, élő példánya az ekleziaili martyrságnak, inség-sanyarta béketűrésnek, és szokás - edzette hordozója

az alázatás' keserű keresztjének. Ő az asztal' aljára ültették, más, mint értém, cselédber tétették eleibe, és *kend* oszimmal, mi ugyan azon korban még feltűnő nem vala, szólíttaték. A' tisztes öreg sűgva jelentgeté a' cselédnek, asztali szükségait, és ez nem ritka bárdolatlanságával, olykor sürgetések után, mondhatnám dobá oda neki azokat. Arozomba szökött a' vér, ki gyermek időmnél fogva épen szomszédjában ülék, átnyújtám boromat, mire szükségem úgy sem vala, 's türelmetlenül kifakadó valék a' tiszteletlen cseléd iránt, ki elvádolásomtól még is némileg tartani látszék. De ebédem megvala mérgezve, 's annál inkább, minél közelébb hoza e' jeletet a' szegény öreghez, kit agg modorában is kedvelnem és tisztelnem kellett. Így keserítették meg isteni tiszteletem is, midőn az úri család, háznépestől és velem Istennek házába lépve, ki előtt úr és szolga csak hátvány porok, a' tisztes öreg pap székében hajlongva fel álla, és nem üle le előbb, míg nem nagyja, apraja a' patrónusi családnak, leülepité magát. Ennek mintegy 42 éve, és rég hamvak immár a' jó öreg és úr-asszonya; és hamvak egyaránt hamvak maradnak, sirhant és sirbolt alatt! — Valék falusi vig körökben, mikben a' házi úr, szabadon gyakorlá vaskos elménczségeit a' szegény iskola - tanítón, és társaságnak jobbait pirulásra és szánakozásra készte. Hinni szeretem, hogy illy anomaliák, miveltebb századunkban többé a' hazában nincsenek, vagyha még léteznek ittott; utált kivételek azok. A' mivelte ember - barát, ha véletlenség vagy szorgalom több vagyont adtak neki, külső erő nélkül is köteleztetést érez magában, szent cselekre adakozni, és ezt sem áldozatnak, sem alamizsna - osztásnak nem tekinti; azért is gyöngéd tapintattal kikerül mindent, mi az elfogadót kiméletlenül ezekre emlékeztetné, 's gyöngéd önérzetében sértené. Többre becsülöm a' szegény adakozónak szeliden nyújtott garasát, mint a' gazdagnak aranyait, ha durván, vagy rossz képpel dobja azokat a' koldus' elébe! — Több példait van szerencsétlenségünk olvasni hírlapokban,

papi panaszoknak világiak' önkénykedései és alázásai ellen. Ha nem állnak is mindezek, vagy egy oldalú felfogásból, a' valódi 's távolabb fekvő okok' nem sejtéséből erednek is többnyire; megkell vallanunk még is, hogy azokban sok igazság fekszik. Így például a' Jelenkor' 73 és 78 számaiban, a' kikelő ref. papok, csak egyesek visszaéléseiben keresik a' bajt, epe és durvaság ittott szinte a' miveletlenségig futják végig a' azikkeket, miket csak az elkeseredés menthet némileg, confraternitatis systemájok is, mit megtartani ohajtnak, bizony avas egy portéka; de valljuk meg: sok valót mondanak, mik égre kiáltnak fel, 's onnan le hozzánk, hogy javítsuk, biztosítsuk valahára egyház-szolgáink' sorsát! 1839-ben, 11 vén pap maradt ki, csak egy tractusban! Tehát kenyér nélkül, tán nőkkel, gyermekekkel! Mennyi jó tervünk van egyház-szolgáink családinak nyugpénzzeli ellátása iránt, 's ezek közt lelkes Szemere Bertalanunkké, 's mégis évek alatt is nem történik semmi!

c.) Függ a' pap és rector, igen sokban seniora' önkényétől. Mert visitatókor sok van ennek hatalma alá adva, sőt canonjaink neki felfüggesztést, áthelyezést engednek, ideiglenit ugyan az egyházkerületi gyűlésig; de hiszen ő referál, ő ül ott széket, és milly ritkán jó teljes védelemmel, vizsgálattal, és oklevelekkel kimerítve a' tárgy a' gyűlés elébe!

34. Tagadai nem lehet azt is, hogy vannak prot. papok, kik' szép hivatásukat, ~~egész valóságban nem fogják fel.~~ Nem tövistelen a' pálya az igaz; de sua si norit, nyit olykor rózsákat is. Ha a' pap csak fogadott szolgának tekintí magát, ki csak egyházi szolgálat' foglalatosságaiért fizettetik, 's a' miért nem fizettetik azt tenni nem is tartja kötelességének; az embert a' papban elveszti, 's nem köti a' kettőt, úgyve, holott inkább jár az a' papiban együtt, mint bármit más hivatásban; nem példány az erkölcsben és szelidségben, hanem egyedül a' botrányt kerülve ki, harag-tartás, irigység, gyűlölség, és hogy mindent egyszóval mondjak ki,

megferhetetlenség dúlják keblét; a' népnek, egyházi hivataloskodáson kívül is nem tanács - adója, vigasztalója, sőt inkább iránta fesszes, és audentiaképen ereszti őt magához; ha világi gondok mellett feledi és elhanyagolja hivatalát; ha népét nem ismeri, 's annak életéhez, körülményeihez, foglalmaihoz nem alkalmazza tanításait; úgy szép és méltóságos pályáját nem ismeri, úgy ő haszontalan egy szolga, ki tekintélyt sem érdemel, sem nyer. Milly kevés teszi például azt, hogy alkalomkor szószéken és azonkívül, kisdédóvásról, takarékné - pénztárakról, uniói eszmékről, gyümölcs - selyem - tenyészteségekről felvilágosításokat, serkentéseket adjon a' köznépnek; mik azonban az ő erkölcsiségére, és jólétére olly hatalmas eszközök!

35. A' prot. papok' tekintélyét igen súlyosztatja az is, hogy *túlbugzóság*, olly még most is fenálló canonokat alkottatott a' régi zsinatokban, mik a' papi kört nem illetik; ezen canonok olly eszközöket parancsolnak a' papoknak a' prot. vallásos társaság' czéljaira használni, mik a' társaság' körén, hatóságán kívül fekszenek, mik a' tagoknak más szinte lényeges társasági viszonyaikba vágnak, és azokat sértik. Illyen canonok azok, miknél fogva a' prot. papnak nem csak morum censort, hanem épen politia - mestert kell játszania. Ezek kétszeresen súlyosztatják a' papi tekintetet nálunk; *először* azért, mert ollyanba készítik vágni a' papot, minek erőt, sanctiót adni nem bir, miben törvényes vizgálatokat tennie sincs joga, 's mihez kiviteli hatalma nem lévén, buknia kell; erőködés pedig, folytonos megbukásokkal párosúlva, sirja a' tekintélynek; *másodszor* azért, mert ollyanok ellenében erőködik ezekkel, kik ha sértetteknek érzik magokat, a' szegény pap' ellenében számtalan eszközökkel és alkalmakkal bírnak, magokat megboszúlhatni, 's amannak tekintélyét lerontani. Helyesen jegyzí meg Fleury Claudius: „az egyházi büntetések azok ellen valók, kik félnek aszektól; mert mit használ zsidónak vagy töröknek me tiltani a' templomunkba-menetelt,

vagy szentségek élését. Ha tehát a' keresztyén olly istentelen, hogy az egyházi büntetéseket megveti, vagy olly hatalmas, hogy azokat büntetlenül mellőzheti, azok őket felbosszantják, nem pedig megjobbítják; mert a' lelki büntetéseknek semmi más alapjuk niacsén, mint a' keresztyének hite, és az egyházi tekintet' tisztelete."

Előadván felebb azon canonjainkat, mik politikai dolgokat parancsolnak, itt csak g. Katona 43 és 44-ik canonjait hozom fel. Ezek szinte közdorgálást parancsolnak, publice et quidem praesentes coram omnibus, tempestive et intempestive, absque omni personarum respectu arguere debent, ne pro canibus mutis, latrare non valentibus habeantur. Milly vaskos hasonlítás! Megkell vallani, hogy confessióinkban és canonjainkban egykissé darabosan válogaták meg szerkesztő urak a' szavakat, mikkel egykor máskor a' papi méltóságot illették. Az nem menti ki a' dolgot, hogy ezen szavak méltatlanok ellen használtattak; mert pap volt, és némellyik az marad egykét elkövetett hibája mellett is. És már magok illy kifejezések: muti canes (g. Katona 13) tamquam fures et latrones (helv. conf. 18, és komj. 14) velut lupi abigendi sunt (g. Katona 77) sepultura asini (Komj. V: 16) bos trituranus stb. nyilván mutatják: milly kiavúltak miveltebb körből canonjaink! Tudjuk azt is, hogy politikai canonjaink már ma nagy részint gyakorlatban nincsenek; de miért szenvedjük hát canonjaink között? miért nyújtunk velők félreértésekre alkalmakat?

Ezek általános okai az egyházi hivatal' tekintélye' súlycsökkenésének, nem említve azokat, miket egyes személyek és körülmények szolgáltattak. Látszik ezekből, hogy az utóbbiakon kívül, mikben kölcsönösen hibázunk, épen nincs okunk egymást vádolnunk, és o' kölcsönös vádolás nem is fogna vinni egyébre, mint káros ingerültségre. Illacos intra muros peccatur et extra! Fogjunk inkább kezét, és közérővel igyekezzünk segíteni a' közhajon, mellyen papi elnökségek az egyházi nagyobb és kisebb gyűléseken, bizonyosan segíteni nem foguak. A' papi

tekintélynek súlyedéseit, valamint más egyházi bajainkat is, egyedül csak egyházi kormányzásunknak és főiskoláinknak célszerű rendszeresítései fogják gyökeresen megváltoztatni. Legyen az egyházi-szolgának hivatala teljesen független, és csak közbizodalommal választott felsőbbbőgétől, melyet azonban önkényt kizáró törvények köteleznek, függő; biztosíttassék állása, élelmezése, özye-gyeinek, árváinak sorsa; simuljanak egyház-szolgáink életmódjaikban, társalgásaikban, tanításaikban közelébb a' századnak haladásához, és életéhez; mi pedig többi egyház' tagjai általánosán tehetségünk szerint, és ne alamizsnaként segítsük iskoláinkat és egyházunkat, hozzuk ezeknek kormányalt, rendezéseit szinte közelebb a' haladás és század' kívánati-hoz; ne féltsük dolgainkat a' nyilvánosság' és haladás' sugáraitól — 's fogadom ott leszünk megelégedve mindnyájan, hol minden becsületes prot. pap, és világi lenni kíván!

36. Látszik mindezekből: mennyire téved Péterfy prof. úr akkor, mikor a' prot. papságot a' világiak' elnyomásaitól félti. Mi érdekők volna ezeknek az elnyomásban? Attól tartanak rémzés fogna lenni, hogy a' papság fog nekik törvényt szabni; mert hiszen pénz és hatalom világiak' kezében van. Nehány világiak hibás felfogásai, 's ezekből eredő vissza-élései pedig, csak kivételek. Sőt ha egykissé tovább, 's el-fogulatlanabbal elmélkedünk a' dolog fölöl, aligha úgy nem találándjuk, hogy minél nagyobb részt vesznek világiak az os-kolai és egyházi kormányzásban, mintán részvét érdeket szo-kott szólni, annál jobban áll dolga mindkettőnek; mert hiszen a' természet rende kívánja, hogy azokat vonjuk be az ügy' érdekébe, kik tehetnek, nem pedig csupán azokat, kik örök-ké csak tanácskoznak, a' kivételi szükség eszközeinek bírása nélkül, és ezeket untalan koldulgatni kénytelenek asoktól, kiket adóztatni szeretnének ugyan, de dolgaikba betekinteni hagyni nem. Sőt erősen hiszem, hogy megok az egyház-szolgák is mindenképen csak nyerhetnének a' világiaknak minél

nagyobb érdekebe-vonatai által. Hiszen mellyik világi lehet botor megnem ismerni azt, hogy emberek vallás, és ez papok nélkül fenn nem állhatnak. De ha a' jót tisztán akarjuk, mindenek előtt mind iskolákban, mind egyházban, a' kártékonyan ható kettős elemet szükség végképen eltörölnünk. Aggodalmas ellensúly - tartás, és ebből eredő vetély, köztünk ne lidérczkedjék soha; mert a' gyarló ember vetély - társát ritkán kívánja szívből boldogítani, 's még ritkábban fel nem áldozni közügyet szenvedélyeknek és magányos érdekeknek. Tisztelje egymást kölcsönösen világi és pap; ez amazt mint egyház' fentartóját, amaz ezt mint tanítóját, idvességre vezérlőjét; egyházi functiókon kívül, legyenek rokonok, barátok, társalkodók együtt, egymást becsülve nem rang és vagyon' mértéke után, hanem méltatva az embert egymásban, emberiség' és érdem' tekinteteiből. A' józanság különben is, mindkét részről nem fog vonakodni soha, megadni egymásnak külsőképen azt, mit rangnak és hivatalnak illedékei hoznak magokkal. Adjunk hálát Istennek, hogy nálunk magyarországi protestánsoknál, a' két egyházi elem' vég eltörlesztése sokkal kevesebb akadállyal fog megtörténhetni, mint történhetnék németország' tartományaiban; hol mint tudjuk, patronátusi olly jogok állnak fenn a' világiak' kezei közt, mik az önkénykedéseket alig rekeszthetik ki. Illyen jogok azok, mik szerint egyes urak nevezhetik ki a' papot; tanítót 'stb. Némmelly tartományokban maga a' kormány is gyakorol illy ki-nevezési jogokat. Mi, szabad rendelkezési collegialis jogainknál fogva, kétségen kívül többet tehetünk, csak egyértés és tiszta akarat vezéreljék munkálkodásinkat!

37. Lássuk most már a' conventi elnökséget, melly ezen iratomnak alkalmát nyújtja. Vannak a' papság közt, kik az egyházi ülések' papi elnökségeiben, némi antidotumot képzelnek a' papi tekintély' súlyedése ellen, annak czíme, fénye tekintete és hatalma által. Igyekvém kimutatni, miként ezen súlyedést inkább független és aggodalmatlan élet, mint cse-

kély hiú fény óvhatják meg. Mivolt emberek előtt ez utóbbira semmi szükség; és ha népért, nem pedig protestantismus' szelleméből akarunk kiindulni, azért, hogy amannak érzékeire hassunk: úgy kár volt szertartásainkat is olly igen egyszerűsítünk; mert csak valljuk meg: hogy szertartásalak és pusztá falú templomaink, nem olly ájtatosság-gerjesztők az érzéki népre nézve, mint a' catholicus templomok. Ki mutatám azt is, miként a' protestantismus szelleme kétlen elveinél fogva, a' prot. egyházban két elem nem létezik; a' pap egyaránt tagja annak a' világgal, és amannak különjellemezett állása, 's delegátion kívüli előjoga nincsen. Ha ez így van, protestáns pap, mint *pap* elnök nem lehet, úgy világi sem csak azért, mert ő *világi*; hanem elnöknek, társaságok' általános elvénél fogva is, annak szükség lennie minden gyűlésekben, ~~de~~ nem tekintve: pap-e vagy világi? közbizodalom választ' annak, melly nem mindenkor van kötve hivatalhoz. Lehet valaki jeles főgondnok, vagy superintendens, és gyenge elnök; lepheti meg egyes esetekben, ülések egyes tárgyaiban, a' tagokat egyik vagy másik iránt némi sejtése (valódi vagy nem valódi? mindegy!) a' részrehajlásnak, elfogultságnak, praeventionak, és ezen sejtésből eredett bizalmatlanságnak. Vannak esetek más társaságoknál, mikben az elnökség, delegatioképen költethetik hivatalhoz, más nehézségek' kikerülése végett. Ez azonban az egyházi kormánynál, haszorosabban vesszük a' dolgot, másként áll. A' superintendens, senior, ollykor fő curator is, bár ez utóbbi ritkábban, gyakran a' gyűlésekben öntetteikről, határozataikról, intézkedéseikről referálnak, 's azokat jókká hagyatni kívánják. Illy esetekben nekik önmagok' dolgaiban elnökösködniök, nincs egészen rendén. Ezekben más érdektelen személyeket ohajtnók elnököknek. Továbbá: a' társaságos ozélok' elérhetése elméletében fekszik az, hogy minden tárgy, különösen és előlegesen olly tagok' által hanyattassék meg, mielőtt gyűlések' eleibe terjesztetnék, kik azt különösképpen

értelen tartoznak és értik; innen a' hágai consistorium' azon gyakorlatát igen helyesnek látom, mellynél fogva hittani és szertartási dolgokat, előlegesen inkább pápából és professorokból álló választmány által szokta vizsgálat alá vétetni; egyedül azt ohajtom, hogy e' méltatás és deferentia tárgyához képest kölcsönös legyen. Mert az igazság és társaság' java szorosan azt kívánják, hogy minden tag azon tárgybán használtassék, mellyben erős és gyakorlott.

És valljuk meg, hogy a' kettős elnökség némi anomalia is. Az elnöknek kötelességei: a' felveendő tárgyak' tanácskozási rendének kitűzése, illő rendtartás. és többség határozatának kimondása. Már milly zavar, milly kellemetlen botrány származnék abból, ha ezekben a' két elnök közt ütközés támadna! mi, ha mind két elnök éles, nem épen meg nem történhet eset; sőt tudnék reá példát is hozni fel, ha példák gyűlöletesek nem volnának. Conventünkre nézve is — mellyről mellékesen jegyzem meg: miként azon körülmény, hogy ez bár rendezve nincs is, még is tartatik, arra mutat: hogy nálunk a' négy superintendentiának központosítására és egy fő consistoriumra nagy szükség van; — nem kívánok különbséget tenni, habár jelenleg az leginkább csak világi intézkedéseit tárgyalja az egyháznak, millyenek dicasteriumokkali levelezések, felírások 'stb. — A' protestantismus két elemi teljes egybeolvadásának, és elnökség' minden gyűlésben külön, tekintet nélküli megválasztásának, tökéletes példáját láthatjuk az újabb időkben a' hollandoknál, és scottusoknál, kiknél, hogy az egybeolvadás gyakorlatibbá váljék, a' papok is nem papi ruhában, hanem szokott világi köntösben jelennek meg az egyházi gyűléseken. 'S mit keres nálunk is világiaknál, az ünnepélyes kard és csákó? mit papjainknál a' hivatalos palást? Egység, egybeolvadás és közre-munkálás, legyen mindenben jelszavunk, és — nyilvánosság! Ez utóbbi a' legbiztosabb óvószer önkény ellen, bár ki elnökösködjék. A' híres Schlötzer azon kérdést állítja vala fel: „mi szolgálhatna óvó-

szertül az elnökségek' despotiája ellen? 's azt felelő: sajtószabadság. Én magát a' genust nevezem: a' nyilvánosságot!

Lássunk néhány adatot e' tárgyra. Az ágost. hitvallásuak itt is, mint sok másban, előbb vannak a' haladás' és korszerűség' megértésében. Ők 1791-ben Pesten zsinatot tartván, Pronay László báró elnöksége alatt, sürgettetett a' papság által a' két fejű elnökség; de minden siker nélkül. Ellenben a' mi ugyanakkori zsinatunkban, bár elvégeztetett, hogy a' zsinat' elnökét maga az ülés válassza meg, óvás tételék az iránt, hogy dogmák' előfordulásai eseteiben a' superintendens elnökösködjék. — A' komjáti 5-ik osztályu canonok 12-ke azt mondja: Spiritu sancto, cordium scrutatore praesidente. Csak ő legyen hát gyűléseinkben jelen, mind egy: papba szállott — e' kegyelmével, vagy világiba! Franczthonban a' prot. consistoriumban világi az elnök; németországban szinte majd mindenütt, kivévn Vestpháliát, hol az elnökség kettős. — Nevezetesek e' tárgyra a' híres Bretschneider' szavai, miket „Votum“ czimű könyvében a' 16-ik lapon mond: Zum Praesidenten des Consistorii halte ich einen Nicht-geistlichen für passender, nicht weil ich alle Geistliche für untüchtig dazu hielt, es gehören dazu hauptsächlich nur ein praktischer Blick und ein fester Character, und es hat leider oft auch sehr untüchtige nicht-geistliche Praesidenten gegeben; sondern um alle Besorgniß vor Hierarchie zu verschuchen. Pedig Bretschneider, mint tudjuk épen nem tartozott azok közé, kik rémképeket látnak! — Az ágostaiak teszik is azt, mit Bretschneider tanácsol. 1788-ben, Zay Péter ágost. fő inspector készítette volt el ágost. hitvallásuak' részéről, helytartó tanácstól felkivánt sylabusát a' superintendentiáknak. Ebben azt mondá, hogy az inspectorok kormányozzák az egyházat és fő inspector praesideal a' conventen. A' papok már ekkor is buzgólkodtak, hogy ők e' nyilatkozat által hátra vagynak vetve; de tettelegesen azóta is áll az ágost. hitvallásuaknál, hogy egyházvidéki, kerületi és conventi ülésekben inspectorok elnökös-

ködnek, városok' ekklézsiájiban pedig, több-helyen ág. vallású tanácsnokok. Nálunk a' superintendentiákban, fájdalom, még azon gyermekes különbség is fenáll, hogy a' két elnök között egy helyen egyik, más helyen másik ül jobb oldalon. — Én sem ennek, sem Bretschneider véleményének barátja nem vagyok; mert egyiknek is alapját a' protestantismus' szellemében fel nem találom; 's szilárdul maradok azon következtetésemnél, hogy az egyházi gyűlések' elnökei, mindenkor az első ülés, minden tekintet nélkül arra, hogy pap legyen - e vagy világi? válassza meg.

És itt berekesztem soraimat. Nem esküszöm azokhoz, sőt felszólítok minden jóakarót és értőt, hol tévedtem megczófolásomra. Hol jóval, de némellyeknek tán keserűvel kínálkozunk, legczélszerűbb azt sok oldalról, sokszor és sokak által ismételve elmondanunk, hogy fül és szív szünjenek iszonyodni az új hangtól, mielőtt az eszme' lényegével megbarátkozhatnának. Jótékony igazság vala ohajtatom, és nem a' „nemem van igazam“ vezérlette tollamat. Csak néhány év van, emberi rendeltetés szerint életemből hátra, 's azzal az önérzettel irám e' soraimat, mellyel egykor bírám eleibe lépni kívánok!

57/1
11321

[The remainder of the page contains extremely faint, illegible handwritten text.]

02821699

IN ENTRY

DATE DUE

DATE DUE

INSERT

BOOK CARD

PLEASE DO NOT REMOVE.
A TWO DOLLAR FINE WILL
BE CHARGED FOR THE LOSS
OR MISUSE OF THIS CARD.

02821699

BX 4854
.H8 F39

27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80
PRINTED IN U.S.A.

